T.C.
SELÇUK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İKTİSAT ANABİLİM DALI
İKTİSAT BİLİM DALI

MUTLULUK EKONOMİSİ YAKLAŞIMIYLA SÜRDÜRÜLEBİLİR KALKINMA

Emel MİRZA

DOKTORA TEZİ

Danışman
Prof. Dr. Zeynep KARAÇOR

Konya 2020

ÖNSÖZ

Öncelikle gerek konu seçiminde gerek yazım sürecinde bana verdiği destek ve ilhamdan dolayı danışmanım Prof Dr Zeynep Karaçor'a ve doktoraya başlamam için beni yüreklendiren ve rehberlik eden sayın hocam Prof Dr Orhan Çoban ve kıymetli eşi Ayşe Çoban'a teşekkürlerimi sunmayı borç bilirim. Beni araştırmayı ve öğrenmeyi seven biri olarak yetiştiren başta anne ve babam olmak üzere tüm Selçuk ailesine ve doktora sürecinde hep yanımda bulunan sevgili eşime sonsuz teşekkürler…

Bu tezi 2007 yılında Selçuk Üniversitesi Biyoloji bölümünde Yüksek Lisans yaparken kaybettiğimiz canım kardeşim Ali Osman Selçuk'a ve 2008 yılında kaybettiğimiz ikinci annem, sevgili yengem Selçuk Üniversitesi öğretim üyelerinden merhume Hatice Afife Gücüyener'e ithaf ediyorum.

T. C.
SELÇUK ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

Öğrencinin		
	Adı Soyadı	Emel Mirza
	Numarası	144126001003
	Ana Bilim / Bilim Dalı	İktisat/İktisat
	Programı	Tezli Yüksek Lisans☐ Doktora☐
	Tez Danışmanı	Prof Dr Zeynep Karaçor
	Tezin Adı	Mutluluk Ekonomisi Yaklaşımıyla Sürdürülebilir Kalkınma

ÖZET

Sürdürülebilir kalkınmada temel fikir, bireysel faydaların toplamı olarak tanımlanan toplumsal refahın zamanla azalmayacağı biçimde bir gelişme sağlayabilmektir. Refah sadece piyasada alınıp satılan mal ve hizmetlerin değil, boş zaman olanakları, doğal sermayeden elde edilen faydalar, sosyal sermaye ve beşeri sermayedeki değişimlerin de bir fonksiyonu olduğundan, sürdürülebilir kalkınmayı sağlamak tüm bu faktörlerin etkileşimlerinin ele alınmasını gerektirmektedir. Mutluluk ekonomisi, refahın değerlendirilmesine yönelik iktisatçılar tarafından kullanılan teknikleri, psikologlar tarafından daha sık kullanılan tekniklerle birleştiren bir yaklaşım olarak, refahı etkileyen gelir dışı faktörlerin rolünü vurgulamakta ve geleneksel ekonomiye kıyasla daha geniş kapsamlı bir refah kavramına dayanmaktadır. Böylece sürdürülebilir kalkınmayı sağlamak için gerekli davranış değişikliklerinin refaha etkilerini ve dolayısıyla uygulanabilirliklerini belirlemek için refah ölçütü olarak mutluluk ekonomisindeki ölçütlerin kullanımı daha uygun olabilir. Bu nedenle, bu çalışmada sürdürülebilirlikle ilgili uygulamaların öznel iyi oluşla ölçülen refaha etkilerinin incelenmesi amaçlanmıştır. Dünya Değerler araştırmasında yer alan yüz on iki ülkenin verileri sıralı probit yöntemi kullanılarak analiz edilmiştir. Sonuçlar ekonomik sermaye yanında diğer sermaye türlerinin de öznel iyi oluş üzerinde olumlu etkilerinin olduğunu, çalışma saatlerinin düşürülmesinin belli bir gelir düzeyinin üzerindeki ülkelerde öznel iyi oluşu artırabileceğini ve bir ülkede kamu sağlık harcamalarının oranı arttıkça öznel iyi oluşun da arttığını göstermektedir.

Anahtar Kellimeler: Öznel İyi Oluş, Yaşam Memnuniyeti, Sürdürülebilirlik, Kalkınma, Refah, Tüketim, Sıralı Probit

T. C.
SELÇUK ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

Öğrencinin		
	Adı Soyadı	Emel Mirza
	Numarası	144126001003
	Ana Bilim / Bilim Dalı	İktisat/İktisat
	Programı	Tezli Yüksek Lisans☐ Doktora☐
	Tez Danışmanı	Prof Dr Zeynep Karaçor
	Tezin İngilizce Adı	Sustainable Development with Happiness Economics Approach

ABSTRACT

The basic idea in sustainable development is to be able to provide a development such that social welfare, which is defined as the sum of individuals' utilities, will not diminish over time. Since welfare is a function of not only the goods and services in the market, but also of leisure facilities, benefits from natural capital, social capital and changes in human capital, in order to ensure sustainable development, the interactions of all these factors should be taken into consideration. The happiness economics, as an approach that combines the techniques used by economists to assess welfare with the more commonly used techniques by psychologists, emphasizes the role of non-income factors affecting welfare and is based on a wider concept of welfare compared to the traditional economy. Thus, it may be more appropriate to use the criteria of the happiness economics as a measure of welfare in order to determine the effects and hence the applicability of the behavioral changes necessary to achieve sustainable development. For this reason, it is aimed to investigate the effects of sustainability-related practices on subjective well-being, in this study. For this aim, data of 112 countries taking place in World Values Survey are analysed with ordered probit method. The results show that besides economic capital, other types of capital also have positive effects on subjective well-being, decreasing working hours can increase subjective well-being in countries above a certain income level, and as the share of public health expenditures in a country increases, subjective well-being also increases.

Keywords: Subjective Well-being, Life Satisfaction, Sustainability, Development, Welfare, Consumption, Ordered Probit

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ ..... İİİ

ÖZET ..... İV

ABSTRACT V

İÇİNDEKİLER ..... Vİ

KISALTMALAR LİSTESİ ..... Vİİİ

TABLOLAR LİSTESİ ..... İX

ŞEKİLLER LİSTESİ X

GİRİŞ 1

BİRİNCİ BÖLÜM

SÜRDÜRÜLEBİLİR KALKINMANIN KURAMSAL ÇERÇEVESİ

1.1. Sürdürülebilir Kalkınmanın Tanımı 4

1.2. Sürdürülebilir Kalkınma Kriterleri 6

1.3. Sürdürülebilirliğe Sermaye Yaklaşımı 11

1.3.1. Ekonomik Sermaye 12

1.3.2. Doğal Sermaye 13

1.3.3. Sosyal Sermaye 14

1.3.4. Beşeri Sermaye 16

1.4. Ekonomik Büyümenin Sürdürülebilirliği 17

1.5. Sürdürülebilir Kalkınma için Uygulanabilecek Politikalar 22

1.5.1. Tüketimin Sürdürülebilir Seviyelerde Tutulması 26

1.5.2. Çalışma Saatlerinin Düşürülmesi 32

1.5.3. Kamu Hizmetlerine Ağırlık Verilmesi 37

İKİNCİ BÖLÜM

MUTLULUK EKONOMİSİ YAKLAŞIMI

2.1. Davranışsal İktisadın Getirdiği Yenilikler 39
2.2. Mutluluk Kavramı 42
2.3. Mutluluğun Ölçülmesi 43
2.3.1. Mutluluğun Ölçümlenmesinde Teori 44
2.3.2. Mutluluğun Ölçümlenmesinde Yöntem 49
2.4. Mutluluk Ekonomisindeki Gelişmeler ve Mutluluğu Belirleyen Faktörler 53
2.4.1. Kişisel Özellikler ve Mutluluk İlişkisi 55
2.4.2. Gelir ve Mutluluk İlişkisi 56
2.4.3. İstihdam ve Mutluluk İlişkisi 59
2.4.4. Enflasyon ve Mutluluk İlişkisi 60
2.4.5. Sosyal Sermaye ve Mutluluk İlişkisi 61
2.4.6. Çevre ve Mutluluk İlişkisi 62

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

SÜRDÜRÜLEBİLİR KALKINMA VE MUTLULUK İLİŞKİSİ

3.1. Sürdürülebilir Kalkınma Uygulamalarının Mutluluğa Etkisi 65
3.2. Dünyada Mutluluk ve Sürdürülebilir Kalkınma 67
3.3. Literatür Taraması 75
3.4. Ekonometrik Analiz 82
3.5. Veri ve Model 82
3.6. Yöntem 88
3.7. Bulgular ve Tartışma 91
SONUÇ VE DEĞERLENDİRME 102
KAYNAKÇA **107**

KISALTMALAR LİSTESİ

ADA: Avrupa Değerler Araştırması

BM: Birleşmiş Milletler

CO_2:Karbon Dioksit

ÇPİ: Çevresel performans İndeksi

DDA: Dünya Değerler Araştırması

ESI: Environmental Sustainability Index

EPI: Environmental Performance Index

GDA: Gallup Dünya Araştırması

GSMH: Gayri Safi Milli Hasıla

GSYH: Gayri Safi Yurtiçi Hasıla

HLY: Happy Life Years (Mutlu Yaşam Süresi)

IAH: Inequality Adapted Happiness (Eşitsizliğe göre düzeltilmiş mutluluk)

ILO: International Labor Organisation (Uluslararası Çalışma Örgütü)

OECD: Organisation for Economic Co-operation and Development

SKG: Sürdürülebilir Kalkınma Göstergeleri

SKH: Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri

SDSN: Sustainable Devlopment Solutions Network (Sürdürülebilir Kalkınma Çözümleri Ağı)

SOx: Sülfür Oksit emisyonları

UNDP: United Nations Development Programme (Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı)

TABLOLAR LİSTESİ

Tablo 1: Yaşam Memnuniyeti Sıralamasında En Yüksek 10 Ülke 68
Tablo 2 Yaşam Memnuniyeti Sıralamasında En Düşük 10 Ülke 69
Tablo 3 Ülkelerin Sürdürülebilir Kalkınma İndeksi Skorları ve Yaşam Memnuniyeti Ortalamaları 71
Tablo 4 SKH İndeksi Sıralamasına göre en iyi ve en kötü 10 ülke 73
Tablo 5 Değişkenler ve Veri Seti 84
Tablo 6 Tanımlayıcı İstatistikler 91
Tablo 7 Model 1 Tahmin Sonuçları 92
Tablo 8 Model 2 Tahmin Sonuçları 98
Tablo 9 Model 3 Tahmin Sonuçları 100

ŞEKİLLER LİSTESİ

Şekil 1 Yaşam memnuniyeti ve SKH İndeksi (2016)..... 74

GİRİŞ

Sürdürülebilir kalkınma gelecek nesillerin kendi ihtiyaçlarını karşılama kabiliyetinden ödün vermeksizin, mevcut ihtiyaçların karşılanmasına olanak sağlayan gelişmedir. Sürdürülebilir kalkınmada temel fikir, bireysel faydaların toplamı olarak tanımlanan sosyal refahın zamanla azalmayacağı biçimde bir gelişme sağlayabilmektir. Ancak bunun için öncelikle refahın ya da bireysel faydanın ne olduğunu ve nasıl ölçüleceğini belirlemek gerekmektedir. Refahın ölçülmesi konusunda ise ekonomik açıdan farklı görüşler ortaya çıkmaktadır.

Geleneksel ekonomik anlayışa göre, refah açıkça ya da örtük olarak tüketime eşit olarak tanımlanmakta, böylece nesiller arası sürdürülebilirlik, ekonomik malların üretilmesi için kullanılan sermayenin toplam stokunun muhafaza edilmesiyle güvence altına alınmaya çalışılmaktadır. Bu noktada geleneksel ekonomik anlayışla ilgili durum, iktisat teorisyenlerinin daha çok piyasada satın alınan malların ve hizmetlerin tüketiminden sağlanan refah ile ilgilenmesidir. Fakat eğer sürdürülebilir kalkınmayı ölçmek için kullanılacaksa, refahın bu dar kalıptan çıkarılarak, tüketimin mümkün olan en geniş anlamıyla bir fonksiyonu olarak ölçülmesi gerekmektedir (UN, 2008: 2 -3). Bu şekilde refah sadece piyasada alınıp satılan mal ve hizmetlerin değil, boş zaman olanakları, doğal sermayeden elde edilen faydalar, sosyal sermaye ve beşeri sermayedeki değişimlerin de bir fonksiyonu olacağından, sürdürülebilir kalkınmayı sağlamak tüm bu faktörlerin etkileşimlerinin ele alınmasını gerektirmektedir.

Bunun için günümüzde iktisatçılar geleneksel anlamdaki tüketimi refahın bir göstergesi olarak kullanmak yerine, insan refahını doğrudan tahmin etmeye çalışmaktadırlar. Mutluluk ekonomisi, refahın değerlendirilmesine yönelik iktisat teorisyenleri tarafından kullanılan teknikleri, psikologlar tarafından daha sık kullanılan tekniklerle birleştiren bir yaklaşım olarak burada devreye girmektedir. Bireysel tatmin ile istihdam ve servet gibi ekonomik konular arasındaki ilişkilerin araştırıldığı bir iktisat dalı olan mutluluk ekonomisi, bireylerin mutluluk kaynaklarının belirlenmesi ve özellikle bu belirleyiciler arasında ekonomik değerlerin ne ölçüde ve nasıl etkili olduğunun tespiti ile ilgilenen bir alandır. Hangi faktörlerin insan refahını ve yaşam kalitesini arttırıp azaltmakta olduğunu keşfetmek için ekonometrik analiz kullanılır.

Mutluluk ekonomisi bir yandan ülke ve kıtalarda yüz binlerce kişinin anketlerde bildirdiği mutluluk verisini temel alırken, aynı zamanda, refahı etkileyen gelir dışı faktörlerin rolünü vurgulayarak, konvansiyonel ekonomiye kıyasla daha geniş kapsamlı fayda kavramlarına dayanmaktadır. Bu şekilde mutluluk ekonomisi yaklaşımı, sürdürülebilirlik tartışmalarını refah ekonomisi ile ilişkili teorik zorluklardan arındırma potansiyeline sahiptir. Halk arasında mutluluk olarak bilinen bu kavramın, psikoloji literatüründeki karşılığı öznel iyi oluştur. Literatürde olduğu gibi bu çalışmada da mutluluk, iyi oluş ve refah kavramları birbirleri yerine kullanılmaktadır. İyi oluş kavramı, kalkınmayı ve gelişmeyi kapsayan, yaşanılan ortamı, sağlığı, barınmayı, boş vakti, geliri, sosyal ilişkileri, evliliği ve aile yaşantısını vb. içine katan oldukça geniş bir kavramdır (Van Praag ve Carbonell 2004: 1). Bu tanımdan da anlaşılacağı üzere öznel iyi oluş sürdürülebilir kalkınmanın gerektirdiği geniş kapsamlı refah tanımına tüketimden çok daha uygun bir karşılık sunmaktadır.

Sürdürülebilir kalkınma için gerekli davranış değişikliklerinin birçoğu insanların yaşama ve refah düzeyleri üzerinde bir etkiye sahiptir ve bu da bireyler tarafından kabul edilmelerini güçleştirebilir. Bu değişikliklerin bazılarını teşvik eden politikalar aynı zamanda kişilerin refahı için de faydalı olursa uygulanması daha kolay olacaktır. Sürdürülebilir kalkınma göstergeleri ile refah arasındaki bağlantıyı görmek birey için genellikle zordur. Burada, sürdürülebilir kalkınmayı teşvik etmek için, sürdürülebilirlik ve mutluluk arasındaki ilişkiyi keşfetmeyi amaçlayan yeni bir strateji sunulmuştur. Gelecek nesiller adına sürdürülebilir kalkınmanın mevcut neslin mutluluğundan fedakârlık etmesini gerektirip gerektirmediği sorusu üzerinde durularak, bu çerçevede sürdürülebilirlikle ilgili uygulamaların öznel iyi oluşla ölçülen refaha etkileri incelenecektir. Eğer bu analizler sonucunda sürdürülebilir kalkınma için yapılması gereken uygulamaların öznel iyi oluşla ölçülen refaha etkilerinin olumlu olduğu gösterilebilirse mutluluk ekonomisi yaklaşımının sürdürülebilir kalkınmanın uygulanabilirliği için gereken yaklaşım olduğu sonucuna varılabilir.

Kişi başı GSYH, farklı ülkelerdeki yaşam kalitesini karşılaştırmak için sıklıkla kullanılmaktadır. Oysa yaşam kalitesi insanların biyolojik durumları, yaşam biçimleri, ilişkileri ve içinde bulundukları çevrenin nicel ve nitel değerlerinin toplamı olarak tanımlanmaktadır. GSYH'deki artış bunların bir kısmına olumlu etki ediyor olsa bile, ekonomik büyümenin çevre ve sosyal bağlar üzerinde negatif etkileri olduğu birçok

çalışmada gösterilmiştir. Hükümetler genellikle ekonomik ve maliye politikalarının başarısının bir göstergesi olarak GSYH'deki değişiklikleri göstermektedir. Ancak refah ölçütü olarak GSYH'nin kullanımı, özellikle sürdürülebilir kalkınmayı değerlendirmek ve gerçekleştirmek için yeterli değildir.

İlerleme ölçüsü olarak GSYH ile ilgili yaygın görüş, gelir arttıkça genel yaşam kalitesinin de artacağı yönündedir. Fakat belirli bir noktanın ötesinde, GSYH'deki artışlar, gelir eşitsizliğinin artması, boş zaman aktivitelerinin azalması ve doğal kaynakların tüketilmesi gibi yollarla karşılanmaktadır. İnsanlar yaşamlarının sağlık, çevre, boş zaman vb. gibi diğer yönlerini önemsiyorsa ve bu değişkenlerden bazıları kişi başı GSYH ile negatif ilişkiliyse, daha yüksek GSYH'ye değişmeyen bir mutluluk seviyesi eşlik edebilmektedir. Bu iç görü, politika çevrelerinde bazen gözlenen, kişi başına düşen GSYH'yi daha geniş bir refah ölçütü ile değiştirme fikrine yol açmıştır. Bu sebeple, bu çalışmada refah ölçütü olarak GSYH yerine mutluluk ekonomisinin temelinde yer alan öznel iyi oluş ölçütlerinin kullanımının, sürdürülebilir kalkınmanın anlaşılması ve gerçekleştirilmesi açısından sağlayabileceği avantajların araştırılması amaçlanmıştır.

Bu doğrultuda, tezin birinci bölümünde sürdürülebilir kalkınma için gerekli olan şartlar ve bunları sağlamak için uygulanabilecek politikalar tartışılacaktır. İkinci bölümde mutluluk ekonomisi ile elde edilen gelişmeler sürdürülebilir kalkınma gereklilikleri açısından değerlendirilecektir. Üçüncü bölümde sürdürülebilir kalkınma ve mutluluk ekonomisi ile ilgili literatür incelenecek olup, sürdürülebilir kalkınma için uygulanması gereken politikaların mutlulukla ilişkisi ekonometrik analiz ile açıklanmaya çalışılacaktır. Ayrıca yapılan analizler sonucunda mutluluk ekonomisi yaklaşımının sürdürülebilir kalkınmanın sağlanması açısından avantaj sağlayıp sağlamadığı değerlendirilecektir.

BİRİNCİ BÖLÜM

SÜRDÜRÜLEBİLİR KALKINMANIN KURAMSAL ÇERÇEVESİ

Sürdürülebilir kalkınmaya yönelik teorik çerçeve, 1972 ve 1992 yılları arasında gelişmiştir. 1972'de Stockholm'de düzenlenen BM İnsani Çevre Konferansı, sürdürülebilirliği küresel ölçekte tartışan ilk büyük uluslararası toplantı olmuştur (Drexhage ve Murhpy, 2010). 1972'de gerçekleştirilen bu toplantıdan beri sürdürülebilir kalkınma üzerine çalışma ve uygulamalar gelişmeye devam etmektedir. Son otuz yılda sürdürülebilir kalkınma, ilginç bulunan bir ideal olmaktan çıkıp, uluslararası kurumlar, hükümetler, işletmeler ve sivil toplum tarafından yaygın olarak desteklenen bir kavrama dönüşmüştür. Birleşmiş Milletler öncülüğünde OECD, Eurostat, Dünya Bankası gibi uluslararası kuruluşlar ile hükümetlerin görevlendirdiği ulusal kuruluşlar sürdürülebilir kalkınmayı yol gösterici bir ilke olarak kabul etmiş, sürdürülebilir kalkınma ölçütleri konusunda ilerleme kaydedilmiş ve sürdürülebilir kalkınma sürecine iş dünyası ve sivil toplum örgütlerinin katılımı ile sürdürülebilir kalkınmanın temelleri daha etkin olarak belirlenmiştir. Bu gelişmelere rağmen sürdürülebilir kalkınma kavramı belirsiz kalmaya devam etmektedir ve uygulamada büyük zorluklar yaşanmaktadır.

1.1. Sürdürülebilir Kalkınmanın Tanımı

Birleşmiş Milletler Dünya Çevre ve Kalkınma Komisyonu, Brundtland Raporu olarak bilinen "Ortak Geleceğimiz" raporunu 1987'de yayınlamıştır. Rapor, sürdürülebilir kalkınmanın en yaygın kullanılan tanımlardan birini içermektedir. Bu rapora göre "Sürdürülebilir kalkınma, gelecek nesillerin kendi ihtiyaçlarını karşılama kabiliyetinden ödün vermeksizin, mevcut ihtiyaçların karşılanmasına olanak sağlayan gelişmedir" (Brundtland, 1987: 41). Buna göre sürdürülebilir kalkınmada temel fikir, bireysel faydaların toplamı olarak tanımlanan sosyal refahın zamanla azalmayacağı biçimde bir gelişme sağlanabilmesidir. Daha geniş anlamda, sürdürülebilir kalkınma; kaynakların kullanımı, yatırımların yönü, teknolojik gelişmenin ve kurumsal değişimin uyum içinde olduğu ve insan ihtiyaç ve isteklerini karşılamak için hem mevcut hem de gelecek potansiyeli artıracak bir değişim süreci olarak da

tanımlanabilir. "Sürdürülebilir" kalkınma, kavramı "eşitlikçi ve dengeli" bir süreç şeklinde nitelendirilebilir; yani kalkınmanın süresiz devam etmesi için, aynı nesilde ve nesiller arasında farklı insan gruplarının çıkarlarını dengelemesi ve bunu aynı anda ekonomik, sosyal ve çevresel olmak üzere birbiriyle ilişkili üç ana alanda gerçekleştirmesi gerekmektedir (Soubbotina, 2004: 10). Burada amaç, dünyanın mevcut doğal dengesini tehlikeye atmadan, ekonomik ve toplumsal ilerlemeyi uzlaştıran biçimde, mevcut ve gelecek tüm nesiller için daha iyi bir yaşam kalitesinin sağlanmasıdır. Bir başka deyişle, sürdürülebilir kalkınmanın bütünleşmiş ifadesi, insan gelişimini yalnızca belli bir yer ve belli bir zamanda değil, tüm dünyada ve uzun bir gelecek boyunca sürdürmek için ekonomik büyüme, çevre koruma, sosyal adalet, demokrasi ve hukukun üstünlüğünü uyumlu bir şekilde birleştirmesidir (Duran vd., 2015: 814). Bu kavramın çok boyutluluğu, konunun disiplinler arası bir yaklaşımla ele alınmasını gerektirmektedir. Sürdürülebilir kalkınma sorunu, yalnızca ekonomik açıdan ele alınarak ya da tek başına sosyolojik veya ekolojik bakış açısıyla çözüme kavuşturulamaz. Çünkü sürdürülebilir kalkınma kavramı iktisadi, siyasi, hukuki, sosyal ve kültürel bütün disiplinleri kapsayan geniş boyutlu bir kavramdır (Soubbotina, 2004: 10).

Sürdürülebilir kalkınma sorunu iktisadi açıdan incelendiği takdirde, farklı görüşlerin farklı sonuçlara vardığı görülmektedir. Standart ekonomik teoriye göre kaynakların verimli kullanımı tüketimden sağlanan faydayı maksimize etme etkisine sahiptir. Farklı zamanlardaki tüketimin ekonomik değerini karşılaştırmak için zamana göre faydanın indirgenmesi yöntemi kullanılırsa, o zaman sürdürülebilirlik kaynakların verimli dağılımından ibaret olacaktır yani ayrı bir problem olmaktan çıkacaktır (Harris, 2000: 27). Sürdürülebilirliğin ekonomik boyutu içerisinde neoklasik iktisat teorisyenlerinin görüşleri önemli bir ağırlığa sahiptir. Bu bakış açısına göre sürdürülebilir kalkınma, toplumların ekonomik refah üretme kapasitesini sürdürme ve gelecek kuşaklara mevcut nesillerle eşdeğer refah seviyesini sağlamaktır (Bilgili, 2017: 564). Farklı sermaye türleri için farklı durumlar söz konusu değildir, ekonomik refah seviyesinin korunması yeterlidir. Neoklasik iktisat akımına karşı doğal sermaye yaklaşımını benimseyen iktisatçılar ise, dünyadaki tüm doğal kaynaklardan ve çevresel fonksiyonlardan oluşan doğal sermayenin korunması yoluyla sürdürülebilir kalkınmanın sağlanabileceğini savunmaktadır (Harris, 2000:

27). Sürdürülebilir kalkınmayla ilgili ilk tartışmalar, fiziksel çevrenin dayattığı ekonomik faaliyetin sınırları üzerinde dururken, günümüzde ise türlerin ve ekosistemlerin kendilerini sürekli yenilemelerine izin verecek şekilde sermayenin kullanılması gerektiği sonucuna ulaşılmıştır (Anand ve Sen, 2000: 2033).

Sürdürülebilirlik, uzun vadeli ve doğal olarak belirsiz bir gelecek açısından insan ve doğa ilişkileri alanındaki adaleti amaçlamaktadır. Bu amaç üç ayrı ilişkiyi içermektedir (Baumgartner ve Quaas, 2010: 446):

(i) Nesiller arası adalet; farklı kuşaklardaki insanlar arasındaki adalet

(ii) Nesil içi adalet; aynı neslin (özellikle mevcut neslin) farklı insanları arasındaki adalet

(iii) Fizyosentrik etik; insanlar ile doğa arasındaki adalet.

Sürdürülebilirliğin altında yatan ahlaki yükümlülük, geleceğin insanları için en az bugünkü kadar iyi olma kapasitesini korumaktır. Buna yoksul olan mevcut insanların refahını korumak ve geliştirmek için ahlaki bir yükümlülüğün eşlik etmemesi durumunda, içi boş bir fikir olacaktır. Eğer nesiller arası eşitlik konusunda takıntılı olurken, nesil içi eşitlik meselesi hakkında çekimser kalınırsa, evrensellik ilkesi ihlal edilecektir (Anand ve Sen, 2000: 2038).

1.2. Sürdürülebilir Kalkınma Kriterleri

Sürdürülebilir kalkınma kavramı, çevre konusuna yönelik politik tartışmaların ön planda olduğu bir dönemde ortaya çıkmış ve önemini günümüze dek sürdürmesine rağmen oldukça tartışmalı bir kavram olmaya devam etmektedir. Farklı yorumlar ve sürdürülebilirlikle ilgili karşıt tanımlamalar, sürdürülebilir kalkınma konusundaki köklü fikri güçlendirmeye yardımcı olmaktan ziyade, karışıklık kaynağıdır. Sonuç olarak, "sürdürülebilirlik"in kavramsal ve operasyonel içeriği konusunda anlaşmazlık vardır. Bu, sırasıyla 'zayıf' ve 'güçlü' sürdürülebilirlik ilkeleri olarak adlandırılan farklı paradigmalara neden olmuştur (Hediger, 2000: 482).

Bu paradigmalardan ilki olan zayıf sürdürülebilirlik kavramı Robert Solow tarafından ortaya konulmuştur. Solow'a göre zayıf sürdürülebilirlik, dar anlamda, bir ekonominin genelleştirilmiş üretim kapasitesinin, kişi başına sabit bir tüketim sağlayacak seviyede tutulmasını gerektirir (Solow, 1986) ve çeşitli sermaye stokları arasında mükemmel bir ikame edilebilirlik olduğunu varsaymaktadır. Bu varsayıma

göre bir sermayenin - örneğin petrol rezervleri - tükenmesi başka bir sermayeye - örneğin beşeri sermaye- yapılan yatırımla tamamen telafi edilebilir (UN, 2014: 96). Farklı sermaye türleri arasındaki ikame esnekliğinin "1" olduğu varsayımı altında, tüketimin azalmadan devamı, tüketim malları (ve yatırımları) üretmek için kullanılan geleneksel sermaye artı doğal kaynaklardan oluşan toplam sermaye stokunun korunmasına bağlıdır (Solow, 1986). Yapay sermayenin doğal sermayenin yerini alması ne kadar kolay olursa, toplam sermayenin azaltılmadan korunması o derece kolay olacaktır. Toplam sermaye etkin olarak kullanılır ise, yapay sermayenin doğal sermayedeki azalışı dengeleyecek kadar arttırılması durumunda, mevcut sermaye stokları açısından gelecek nesillerin hedeflerini gerçekleştirme kabiliyeti azaltılmamış olacaktır. Bu durumda sürdürülebilir kalkınmanın sağlandığı söylenebilir (Ng ve Wills, 2002:489-490). Tükenebilir kaynaklar ve diğer girdiler arasındaki ikame esnekliği "e" ile gösterildiği takdirde, $e \geq 1$ ise ve eğer ekonomik çıktıların çoğaltılabilir sermayeye göre esnekliği, doğal kaynaklara göre esnekliğinden büyükse, sabit bir nüfus, kişi başına pozitif bir sabit tüketim seviyesini sonsuza dek koruyabilir (Solow, 1974). Ancak, esneklikler pratikte birden küçük olabilir. Dahası, fiziksel sermayenin maddi denge kısıtlamaları nedeniyle bu esnekliğin sonsuza dek pozitif olamayacağı savunulmaktadır (Bretschger, 2005: 151).

Klasik kalkınma teorisi, gelişme için merkezi belirleyici faktörler olarak yatırım ve sermaye üzerine yoğunlaşmıştır (UN, 2008: 5). İlk temel büyüme modelleri klasik iktisadın kurucuları olan Adam Smith ve David Ricardo tarafından inşa edilmiştir. Doğal sermayenin kalkınmadaki rolü sezgisel olarak uzun zamandır anlaşılmaktadır. Arazi, 19. yüzyılda Ricardo'nun eserlerinde bir üretim faktörü olarak dikkat çekmektedir. Robert Solow, 1950'lerde yaptığı "Büyüme Teorisi" çalışmasıyla klasik büyüme teorisine olan ilgiyi yeniden canlandırmıştır. Bu ilk modellerde, yenilenemeyen tek bir kaynak ve insan yapımı bir sermaye malları stoku vardır. Bir üretim fonksiyonu, iki girdi kullanılarak tüketim veya yatırım için kullanılabilecek tek bir çıktı üretmektedir. İki girdi arasındaki ikame esnekliği 1'e eşittir. Bu da doğal kaynakların gerekli olduğunu, ancak yeterli yapay sermaye olduğunda ortalama ürününün herhangi bir sınır olmadan artabileceği anlamına gelir (Stern, 1997: 148). Böylece Neoklasik kalkınma teorisinde doğal kaynakların sınırlı olmadığı ve/veya diğer sermaye biçimleriyle ikame edilebileceği veya teknolojik iyileştirmelerle kritik

seviyelerin üzerinde korunabileceği varsayılmaktadır. Bu nedenle mevcut standart büyüme modelleri genelde zayıf sürdürülebilirliğe dayanmaktadır ve ekonomide kullanılan üretim araçlarının arzının artırılabilirliği üzerinde herhangi bir sınır olmadığı varsayılmaktadır. Sonuç olarak bu model üretimin yalnızca emeğe ve yapay sermayeye bağlı olduğu iki faktörlü bir modeldir. Klasik üçlü grubun üçüncü üyesi olan arazi ve doğal kaynaklar genellikle modele dâhil edilmez. Son on yılda ekonometrinin tahmin ettiği binlerce üretim fonksiyonu, emek-sermaye fonksiyonlarıdır. Bunun gerekçesi, en azından makro iktisatta alışılmış olan perspektife göre muhtemelen üretilebilir yapay sermayenin, arazi ve diğer tükenebilir kaynaklar için mükemmel bir ikame olmasıdır. Herhangi bir teknolojide doğal kaynakların ikame edilmesi mümkün değilse veya belirli bir kaynak tükenirse, teknolojik yeniliklerinin kıtlığın üstesinden geleceği iddia edilmektedir (Nordhaus ve Tobin, 1972: 522). Oysa "Büyümenin Sınırları"nın (Meadows vd., 1972) yayınlanmasından bu yana iktisatçılar, doğal kaynakların kritik seviyelerin altına düşmesinin kalkınma için bir tehdit oluşturduğunu fark etmeye başlamışlardır. Bu da zayıf sürdürülebilirliğin sağlanmasının yeterli olmayacağı ve daha güçlü sürdürülebilirlik kriterlerine ihtiyaç olduğunu ortaya çıkarmaktadır.

Sürdürülebilir kalkınma kriterlerine göre ikinci paradigma olan güçlü sürdürülebilirlik, sermaye stokları arasında ikame imkânlarının, bazı sermaye stoklarının vazgeçilmez doğası nedeniyle, teknolojik ilerlemeye karşın sınırlı olduğunu varsaymaktadır. Bu nedenle, kritik sermaye stoklarının, belli bir minimum seviyenin altına düşmesine izin verilmemesi gerekmektedir (UN, 2014: 96). Doğal sermaye miktarı ya da bazı temel doğal kaynaklar kritik seviyelerinin altına düşürülürse, yapay sermaye artışının doğal sermayedeki bu azalışın yerini alamayacağı düşünülür ve bu şu anki neslin sürdürülebilir kalkınmayı zayıf sürdürülebilirliğe göre bile gerçekleştiremediği anlamına gelir (Ng ve Wills, 2002: 490). Neoklasik bir üretim fonksiyonunda, hammadde olarak kullanılan doğal sermaye kaynaklarının ve üretimde kullanılan diğer yapay sermaye unsurlarının, birbirlerini ikame etmek yerine tamamladıkları düşünüldüğünde bu daha iyi anlaşılacaktır. Ekstra kereste fabrikalarının azalan ormanları ikame etmesi, petrol kuyularının yerini daha çok rafinerinin alması, ya da daha büyük ağların azalan balık popülâsyonlarının yerine geçmesi mümkün görünmemektedir. Aksine, kereste fabrikaları, rafineriler ve balık

ağları gibi yapay sermayenin verimliliği, ormanlarda, petrol yataklarında ve balıklarda görülen düşüş ile gerileyecektir (Daly, 1990: 3). İnsan yapımı sermaye ile hammadde ve enerji sağlayıcı olarak doğal sermaye ikame değil, tamamlayıcı niteliktedir. Atıkların absorbe edicisi olarak da doğal sermaye bu atıkları üreten yapay sermayenin tamamlayıcısıdır. Bu nedenle zayıf sürdürülebilirlik paradigmasında savunulanın aksine yapay sermayedeki artışın doğal sermayedeki düşüşü birebir ikame etmesi gerçekçi bir varsayım değildir (Ekins vd., 2003: 160).

Yapay sermaye ya da beşeri sermayedeki artışlar doğal sermayedeki düşüşlerin etkilerini kısmen azaltabilecek olsa da, doğal sermayeye ilişkin bazı özellikler, farklı sermaye türlerinin birbirlerine ikame mi yoksa tamamlayıcı mı olduğuna dair belirsizliğin önemini artırmaktadır. Doğal sermayenin kaybolmasına ilişkin biyofizik etkiler genelde doğrusal olmayabilir: bu etkiler önemli bir aralıkta düşük seyrederken, kritik eşiğe ulaşıldığında çok büyük olabilirler (Arrow vd., 2004: 168). Örneğin atıkları absorbe eden doğal bir göl uzun süreler canlı özelliğini yitirmeden devam edebilirken, atık miktarının artması ve kritik eşiğe ulaşılmasıyla birden tüm canlı yaşamının sona erdiği bir duruma gelebilmektedir. Bunun bir ay gibi kısa bir sürede gerçekleşebildiğini gösteren çalışmalar vardır (Brock ve Starrett, 2003). Eşiğin aşılması doğal sistemin özelliklerinin temelden değiştiği bir duruma yol açar. Böyle bir durumda bütün biyo-ekolojinin uzun vadeli hayatta kalması adına bazı kaynaklar için kritik değerler varsa, kritik değerlere yaklaşıldığında bu kaynakların marjinal değerleri çok yüksek seviyelere çıkacaktır. Dolayısıyla, yapay sermayenin hiçbir miktarı (miktarı arttıkça marjinal değeri azalır), temel doğal kaynaklardaki azalışı tam olarak dengelemeyebilir (Ng ve Wills, 2002:490). Bu nedenle, güçlü sürdürülebilirlik, sürdürülebilir kalkınma kavramına daha iyi karşılık gelen bir ekosistem ilkesi olarak değerlendirilir (Brundlant, 1987: 46). Dünya Çevre ve Kalkınma Komisyonu tarafından da savunulduğu gibi, sürdürülebilir kalkınma, ekosistemin genel bütünlüğünü sürdürecek şekilde hava, su ve diğer doğal elementlerin üzerindeki olumsuz etkilerinin en aza indirilmesini gerektirir (Hediger, 2000: 483).

Bu temellere dayanan 'güçlü sürdürülebilirlik' fikri, çevresel ekonominin, ekonominin sonlu ve büyümeyen küresel ekosistemin açık bir alt sistemi olduğu analitik öngörüsünden ortaya çıkmıştır (Costanza vd., 1991; Daly, 1991). Bu biyo-fizik ilkesi, termodinamiğin yasaları üzerine kuruludur ve çevrenin bazı özelliklerinin

sürdürülmesini gerektirir (Hediger, 2000: 483). Ekolojik ekonominin temel fikri, insan ekonomisinin doğanın içinde yer aldığı ve ekonomik süreçlerin aynı anda biyolojik, fiziksel ve kimyasal süreçler olarak tanımlanabilecek doğal süreçler olduğudur. Dolayısıyla toplum, enerji ve maddenin akışına dayalı bir "sosyal metabolizma"ya sahip olan bir "organizma" olarak görülebilir ve bu organizma, yeryüzünün jeo-biyosferinde az ya da çok 'alan' kaplayabilir. Ekonominin büyüklüğü veya ölçeği ne kadar büyük olursa, uzun vadede yeryüzü üzerindeki insan yaşamı koşullarını yok etme riski de o kadar artar ve insanlar kesin sınırları bilemeyeceğinden belli sınırlar bırakılmalıdır (Ropke, 2005: 5). Güçlü sürdürülebilirlik gelecekteki ekonomik büyümenin maddi mallara daha az güvenmesini (Helliwell, 2014: 2) ve/veya daha yavaş (hatta olumsuz) bir oranda ilerlemesini gerektiriyor gibi görünmektedir (Lorek ve Spangenberg, 2014: 36).

Tüm bu zayıf ve güçlü sürdürülebilirlik kriterlerini bir denklem üzerinde göstermek için C(s) bir toplumun s zamanındaki toplam tüketimi ve U (C(s)) de ekonomi genelindeki mutluluk (fayda akışı) olsun. Marjinal faydanın pozitif olduğu varsayımıyla, nesiller arası refah t zamanında (burada $s \geq t$) V(t) ile belirtilirse,

$$V(t)=\int_t^{\infty} U[C(s)]\, e^{-\delta(s-t)} ds, \quad \delta \geq 0 \ldots\ldots\ldots\

Burada p_{it} i. sermaye malının gölge fiyatı ve I_{it} aynı sermaye malının değişim oranıdır. Yani eşitliğin sağ tarafı bize gerçek yatırım değerini gösterir. Böylece, sırasıyla, K_1 ve K_2 ile ifade edilen iki tür sermaye varsa, ilk sermaye türüne göre ölçülen gerçek yatırım şu şekilde gösterilebilir:

$(dV/dt)/(p_{k1}\,K_1) = (1/K_1)dK_1/dt + [p_{k2}K_2/(p_{k1}\,K_1)](1/K_2)(dK_2/dt)$

Bu denklem, sürdürülebilirlik kriterinin bir tür sermayenin değişim oranı artı diğer sermaye türünün değişim oranı ile bir ayarlama faktörünün çarpımı olarak ifade edilebileceğini göstermektedir. Yukarıdaki gölge fiyat tanımından, ayarlama faktörünün, K_1'in K_2'ye göre ikame esnekliği olduğu da görülmektedir. (Arrow vd., 2004: 151). Bu durumda K_1'in doğal sermaye ve K_2'nin de yapay sermaye olduğunu düşünürsek, zayıf sürdürülebilirlik kriterine göre ikisi arasındaki esneklik oranı 1 veya 1'den büyük olduğundan doğal sermayede azalış olsa bile bu yapay sermaye olan K_2'deki artışla kolaylıkla dengelenebilecek böylece $dV/dt \geq 0$ olacağından sürdürülebilirlik kriteri sağlanmış olacaktır. Oysa güçlü sürdürülebilirlik bu esnekliğin 1'den küçük olduğunu ve doğal sermayede meydana gelecek düşüşleri telafi etmek ve $dV/dt \geq 0$ olarak devam ettirmek için yapay sermaye olan K_2'de mümkün olandan çok daha büyük artışların gerektiğini ifade etmektedir. Bu nedenle tüm sermaye türlerini dikkate almak ve birini diğeriyle tamamen ikame etmenin mümkün olmayabileceğini göz önüne alarak her birini belli seviyelerde korumak sürdürülebilir kalkınma için doğru yaklaşım olacaktır. Dolayısıyla, doğal kaynaklardaki "güvenli" bozulma seviyeleri ve bu seviyeler aşıldığında meydana gelen doğal kaynağın geri çevrilemezliği dikkate alındığında, zayıf ve güçlü sürdürülebilirlik arasında bir seviye mantıklı olabilir (Ng ve Wills, 2002:490).

1.3. Sürdürülebilirliğe Sermaye Yaklaşımı

K_t, t zamanındaki tüm sermaye stoklarının bir vektörüyken $V_t = V(K_t)$ denkleminden de anlaşılabileceği gibi sosyal refah V_t'nin en önemli belirleyicisi, toplumun sermaye varlıkları ve kurumlarından oluşan "üretken temel"dir. Sermaye varlıkları, yapay sermayeyi, beşeri sermayeyi ve doğal sermayeyi kapsar. Üretken temele ayrıca bilgi tabanı ve toplum kurumları da dâhildir (Arrow vd., 2004:149). Günümüzdeki neslin ve gelecek nesillerin refahı, toplumun kaynaklarını nasıl kullandığına bağlıdır. Kaynaklar, makine, teçhizat, enerji ve diğer maden kaynakları

gibi maddi kalemlerle sınırlı değildir, aynı zamanda bilgiyi, doğal çevrenin kalitesini ve sosyal ve kurumsal yapıların kalitesini de içerir. Bu kaynaklar, ekonomik, beşeri, doğal ve sosyal sermayeyi içeren "sermaye yaklaşımı"nın merkezinde yer almaktadır (Arrow vd., 2012: 318). Sürdürülebilir kalkınma kavramı çok geniş manada bir tüketim görüşünü gerektirdiğinden, sermayenin eşit ölçüde geniş bir görüşünü kullanmak gereklidir. Bu geniş görüşten hareketle, bir toplumun toplam sermayesinin beş ayrı kaynaktan geldiği görülmektedir. Bunlar hisse senedi, tahvil ve mevduatlar gibi finansal sermaye; makine, bina, telekomünikasyon ve diğer altyapı türleri gibi yapay sermaye; doğal kaynak, toprak ve ekosistem gibi doğal sermaye; eğitimli ve sağlıklı bir işgücü biçiminde beşeri sermaye ve nihayet, işleyen sosyal ağlar ve kurumlar biçimindeki sosyal sermayedir (UN, 2008: 5). Birleşmiş Milletler bu sınıflandırmayı sonradan değiştirerek finansal ve yapay sermayeyi ekonomik sermaye başlığı altında toplamıştır.

1.3.1. Ekonomik Sermaye

Ekonomik sermaye, yapay sermaye ve finansal sermayeden oluşmaktadır. Yapay sermaye ekonomik sistem tarafından üretilen bir üretim faktörünün standart neoklasik tanımını ifade eder (Pearce, 1992). Hisse senedi, banka hesapları gibi finansal varlıklar da finansal sermayeyi oluşturmaktadır. Birleşmiş Milletlerin tanımına göre ise ekonomik sermaye üretim süreçlerinde bir yıldan uzun süredir tekrar eden biçimde veya sürekli olarak kullanılan sabit varlıkları içermektedir (UN, 2008: 49). Sabit varlıklar, makine, bina, yol, gibi fiziksel varlıklar olabileceği gibi bilgisayar yazılımı, sanatsal değeri olan özgün eserler ve üretimde kullanılan diğer uzmanlık bilgisi gibi maddi olmayan varlıklar ya da hisse senedi, banka hesapları gibi finansal varlıklar olabilir. Ekonomik sermaye stokları ekonomik çıktıyı, üretkenliği ve geliri artırıcı hizmetler sunar. İktisatçıların ve istatistikçilerin yıllar süren araştırmaları sayesinde tüm sermaye türleri içinde ölçümü konusunda en ileride olunan sermaye türüdür (UN, 2014: 30). Ekonomik sermayenin oluşturulabilmesi ve zaman içinde yıprandığından aynı seviyede korunabilmesi için toplumların kaynaklarının bir kısmını ekonomik sermayeye yapılacak yatırımlara ayırması gerekmektedir.

Sürdürülebilirliği sadece ekonomik sermaye açısından sağlamak mümkün olsaydı, gelecekteki faydayı bugünkü tüketimle kıyaslayacak indirgeme oranını ve

sermayenin yıpranma payını bilmek yeterli olabilecektir (Arrow vd., 2004: 149). Ancak diğer sermaye türlerinin ölçümü konusunda aynı derecede bilgi sahibi olunmadığı için bunu gerçekleştirmek çok daha zordur. Yine de ekonomik sermaye hakkında bilinenler bir şekilde diğer sermaye türlerine uygulanmaya çalışılmaktadır.

1.3.2. Doğal Sermaye

Doğal sermaye, ekonomi için hizmet veya meta girdileri üreten doğal kaynak stoklarının toplamı için birçok yazar tarafından kullanılan genel bir terimdir (Stern, 1997: 150). Doğal sermayenin bazı bileşenleri yenilenebilir kaynaklar olabilir. Doğal sermaye, insan refahı üzerinde doğrudan veya dolaylı bir etkiye sahip olan tüm doğal varlıkları ifade etmektedir. Fosil yakıtlar, metaller ve mineraller gibi bu varlıkların bazıları daha kolay tanımlanır ve ölçülür. Okyanuslar, hava ve ekosistemler gibi insanların doğal yaşamı ve ekonominin işleyişi için gerekli olan diğer doğal sermaye biçimlerinin ve hizmetlerinin çoğu piyasada yer almadığı için tanımlamak ve ölçmek daha zordur (UN, 2014: 32).

Geçmişte, sadece insan yapımı olan ekonomik sermaye sermaye olarak değerlendirilmekteydi, çünkü insan faaliyetleri doğal süreçlere kıyasla çok küçük bir ölçekte işlemekteydi. Doğal sermayenin ekonomik faaliyetlerden henüz fazla etkilenmediği zamanlarda, kalkınmanın tek sınırlayıcı unsurları yapay ve beşeri sermaye olarak görülmekteydi. Doğal sermaye ise bedava ve bol olan unsurdu. Günümüzde ise doğal sermayede yaşanmaya başlayan önemli sorunlardan dolayı artık kalkınmanın sınırlayıcısının doğal sermaye olduğu bir döneme girilmektedir (Costanza ve Daly, 1992: 39). Bu dönemde doğal sermayenin değerinin hesaplanması ve diğer sermaye türleri gibi ölçülebilmesi büyük önem kazanmaktadır. Ancak doğal sermayenin ekonomik değerinin belirlenmesi açısından etkin bir yöntem henüz bulunamamıştır.

Mülkiyet hakları kötü tanımlanmış olduğu veya zayıf bir şekilde uygulandığı için, doğal sermaye aşırı düşük fiyatlandırılmaktadır. Hatta bazı durumlarda bu tür sermaye varlıkları bedavadır (Arrow vd., 2004: 166). Su ve hava geleneksel olarak ekonomideki bedava mal örnekleridir. Fakat günümüzde hava kirliliği ve su kıtlığı ile insan yaşamının tehdit altına girmeye başladığı durumlar öngörülmektedir. Bu nedenle, hava ve su, serbest piyasada alışverişle çözülemeyen önemli ve zorlu kaynak

tahsisi problemleri yaratan, toplumda büyük ve artan değere sahip kamu mallarıdır (Ayres, 1969: 283). Artan nüfus ve sanayi üretimi, çevrenin atık ürünleri seyreltme ve kimyasal olarak yok etme yeteneği üzerinde daha fazla baskı oluşturması nedeniyle, bu sorunlar daha da artmaktadır.

Doğal sermayenin ekonomik olarak ölçülmesinin sorunlu olmasının çeşitli nedenleri vardır. Doğal kaynakların düşük fiyatlandırılması en az üç sebepten kaynaklanmaktadır. İlk olarak, yetersiz tanımlanan veya uygulamaya geçirilemeyen mülkiyet hakları, işletmeler tarafından aşırı kaynak istismarına yol açabilmektedir (Bohn ve Deacon, 2000:428). İkincisi, doğal kaynakların düşük fiyatlandırılması, piyasanın doğal kaynakların kullanımı ile ilişkili negatif dışsallıkları hesaba katmaması sonucu ortaya çıkabilmektedir. Üçüncü olarak, doğal kaynakların kullanımı, devlet sübvansiyonları yüzünden düşük fiyatlı olabilmektedir. Dünya Bankası'nın 1992 Dünya Kalkınma Raporu, 32 gelişmekte olan ülkedeki fosil yakıt, elektrik ve su fiyatlarını incelemiştir. Bu ülkelerden üçü hariç hepsinde, sübvansiyonların, dışsallıkları hesaplamadan önce bile, bu doğal kaynakların fiyatlarının maliyetin altında belirlenmesine neden olduğu görülmüştür. (Arrow vd., 2004: 158)

Bunların yanında doğal sermayenin ekonomik üretim süreçlerinde sağladığı faydaların haricinde değer arz ettiği ve fiyatlandırmaya katılması gereken başka özellikleri de vardır. Çevresel özelliklerin refah üzerinde doğa manzaraları, bitkilerle ve vahşi yaşamla etkileşimde olmak gibi olumlu etkileri ve kirlilik, estetik bozulma gibi olumsuz etkileri de olabilir. Ayrıca, Hicks'in belirttiği üzere, insanların çevreyle ilgili bir özelliğin kaybolmasına buna eşdeğer bir özelliğin kazanılmasından daha fazla değer verdikleri düşünülmektedir (Ferrer-i Carbonell ve Gowdy, 2007: 510). Örneğin ormanlaşmayı çok önemsemeyen insanlar bile orman yangını sebebiyle bir orman alanı tamamen kaybedildiğinde bundan negatif yönde etkilenebilmektedir. Bu düşünceler, refah ve çevre özellikleri arasındaki ilişkinin daha iyi anlaşılması ihtiyacına işaret etmektedir.

1.3.3. Sosyal Sermaye

Toplumun sermaye varlıklarından biri de sosyal sermayedir. Üretken temele dâhil olan kuruluşlar arasında yasal yapı, resmi ve gayri resmi piyasalar, hükümetin

çeşitli kurumları, kişiler arası ağlar ve davranışlarını yönlendiren kurallar ve normlar yer almaktadır (Arrow vd. 2004: 149). Arrow vd. (2004) bu kişiler arası ağlar, kurallar ve normları ifade ederken bir diğer sermaye türü olan sosyal sermayeden bahsetmektedirler. Sosyal sermaye, ekonomik sistemin organizasyonu ve yeniden üretimi için gerekli kurumları ve bilgileri içermektedir. Etik veya ahlaki sermaye ile kültürel sermaye de sosyal sermayenin içinde yer alır (Stern, 1997: 150). Sosyal sermaye, gruplar içinde veya gruplar arasında işbirliğini kolaylaştıran ağlarla birlikte ortak normlar, değerler ve anlayışlar olarak da tanımlanabilir (Cote ve Healy, 2001: 41). Toplumsal ağlara güçlü bir şekilde bağlı olan bireyler, toplumla daha az bütünleşmiş olanlardan daha mutlu ve hayattan daha memnun olma eğilimi göstermektedir (UN, 2014: 45). Bu şekilde sosyal sermayenin toplumsal refaha doğrudan etkisi olduğu gibi diğer sermaye türlerinin artmasına da yardımcı olur. Ayrıca ağ dışsallıkları sayesinde, sosyal sermaye oluşumu verimliliğin artmasına yol açabilir (Halpern, 1999).

Sosyoloji literatürü, sosyal sermayenin ana unsuru olarak sosyal ağ oluşumunu vurgulamaktadır. Bu ağların derinleşmesi, katılımcılar arasındaki güven seviyesinde bir artışa yol açacaktır. Çünkü insanlar arasında tekrarlanan olumlu etkileşim güven oluşturur (UN, 2014: 45). Bazı durumlarda, bu güven, belirli bir topluluğun tüm üyelerine, kişisel olarak tanımadıkları insanlara bile uzanabilir. Böyle bir durumda, "toplumsal güven" in inşa edildiği söylenebilir. Toplumsal güvenin inşası toplumsal refahı doğrudan doğruya artırmakla kalmaz piyasaların verimli işleyişi için gerekli ortamı sağlayarak ekonomik sermayeyi de artırır (Helliwell ve Putnam, 1995).

Putnam (2000), geçtiğimiz on yıllarda Amerika Birleşik Devletleri'nde meydana geldiğini belgelediği sosyal sermayedeki belirgin düşüşü, piyasalaşma sürecinin yan ürünleri olabilecek sosyo-ekonomik dönüşümlerle ilişkilendirir. Gerçekten de, bu düşüşün bazı olası belirleyicilerinin işgücüne kadın katılımının artışı, coğrafi hareketliliğin artması, "köşe bakkalının süpermarketle değiştirilmesi" ve TV ve diğer ev eğlence teknolojilerinin yayılımı ile birlikte boş zamanın "özelleştirilmesi" ya da "bireyselleştirilmesi" olarak tanımlamıştır.

Sosyal sermayenin piyasa etkinliği için önemi, Bartolini ve Bonatti (2008) tarafından, sosyal sermayeye karşı en büyük tehlikenin piyasanın kendisinden kaynaklandığı fikrine bağlanmıştır. Bu fikrin uzun bir geçmişi vardır ve Hirsch (1976)

ve Hirschman (1982) gibi bazı yazarlar, fırsatçılığın yayılmasını önleyen dürüstlük, iş ahlakı, güven gibi değerlerin azalmasına piyasa toplumunun yarattığı fırsatçılığın neden olduğunu ifade etmişlerdir. Bir piyasa ekonomisinin kültürel ve etik temelinin aşamalı olarak zayıflaması, kendi evriminin ve başarısının bir sonucudur. Çünkü bir piyasa ekonomisinin genişlemesi ile bağlantılı olarak gelişen bu bireysel ve rekabetçi değerler sistemi, sosyal sermayeyi zayıflatarak piyasaların verimli çalışmasına karşı en büyük tehdidi oluşturmaktadır.

1.3.4. Beşeri Sermaye

Beşeri sermayenin pek çok farklı tanımı bulunmakla beraber OECD (2011) tarafından "bireylerde yer alan kişisel, sosyal ve ekonomik refahın yaratılmasını kolaylaştıran bilgi, beceri, yeterlilik ve nitelikler" olarak tanımlanmıştır. Bu tanımdan yola çıkarak beşeri sermayenin temel olarak bireylerin eğitimi ve sağlığına bağlı olduğunu söylemek mümkündür. Sosyal sermayeden farklı olarak beşeri sermaye doğrudan bireylerin kendilerine bağlı olan bir özelliktir.

Hem eğitim hem de sağlık, işgücünün ve insan sermayesinin nitelik özellikleri olarak görülebilir. Bu nedenle, işgücü miktarına ek olarak, eğitim ve sağlık, beşeri sermaye içerisinde yer almalıdır. Sermayeye dayalı göstergeler beşeri sermayenin hem eğitim hem de sağlık için fiziksel ölçümlerini ve varsa, beşeri sermayenin parasal ölçütlerini içermelidir (UN, 2014: 44).

Toplumsal refah için beşeri sermayenin önemi son derece açıktır. Sağlıklı olmak öznel iyi oluşun belki de en temel unsurudur. Sağlıklı bireylerin çok daha yüksek yaşam memnuniyetine sahip oldukları bilinmektedir. Eğitim sistemi gelecekte daha yüksek kişi başına üretim ve verimlilik ile insan refahına katkıda bulunur. Aynı zamanda, eğitim bugünkü refah için de önemlidir. Çünkü araştırmalar, yüksek eğitim düzeyine sahip kişilerin daha yüksek düzeyde yaşam memnuniyeti, daha iyi sağlık, başkalarıyla daha iyi sosyalleşme ve toplumlarının yaşamına katılma fırsatlarından yararlandıklarını göstermektedir (Cote ve Healy, 2001). Bu nedenle eğitim hem mevcut refahı hem de zaman içindeki sürdürülebilirliğini sağlar. Ayrıca, nesiller arası terimlerle, çocukların eğitim kazanımı ebeveynlerininkine bağlı olduğundan, beşeri sermayenin gelecek nesillere aktarılabileceği farklı yollar vardır.

1.4. Ekonomik Büyümenin Sürdürülebilirliği

Sürdürülebilirliğe sermaye yaklaşımı incelendikten sonra bu başlık altında mevcut ekonomik büyümenin ne kadar sürdürülebilir olduğunun değerlendirilmesi amaçlanmıştır. Sürdürülebilirlikle ile ilgili tartışmaların başında, kavramsal bir açıklığa ulaşmak için büyüme ve gelişme arasındaki farkın anlaşılması gerekmektedir. Büyümek 'asimilasyon veya birikim yoluyla, materyal ilavesi ile boyutun artması', gelişmek ise 'potansiyeli genişletmek veya gerçekleştirmek; kademeli olarak daha dolu, daha büyük ya da daha iyi bir hale gelmek ' demektir. Kısaca, büyüme, fiziksel ölçekte niceliksel bir artışken, gelişme niteliksel iyileşme ya da potansiyelin ortaya çıkmasıdır. Bir ekonomi gelişmeden büyüyebilir veya büyümeden gelişebilir veya ikisi birden olabilir ya da ikisi de olmayabilir (Daly, 1990:1). Dolayısıyla bir ülkede ekonomik büyümenin gerçekleşmesi o ülkenin geliştiği veya başka bir tabirle kalkındığının teminatı değildir. Ekonomik büyüme eğer gelecek nesillerin refahını azaltacak biçimde gerçekleşiyorsa sürdürülebilir değildir. Bu nedenle ekonomik büyümenin ne kadar sürdürülebilir olduğunun belirlenmesi için standart ölçekler geliştirilmesine önemle ihtiyaç duyulmaktadır.

Ekonomik faaliyetin en kapsamlı ölçütü olan GSYH, belli bir zaman diliminde üretilen tüm mal ve hizmetlerin parasal değerini temsil etmektedir. GSYH'deki artışla ölçülen ekonomik büyüme ise esas olarak piyasa işlemlerini ölçmektedir. Ancak bunu yaparken sosyal maliyetleri, çevresel etkileri ve gelir eşitsizliklerini göz ardı etmektedir. John Hicks tarafından tanımlandığı şekliyle gelir, gelecek yıl aynı miktarda üretme ve tüketme kapasitesini azaltmaksızın belirli bir yılda tüketilebilecek maksimum miktardır. Tanım gereği gelir, sürdürülebilir tüketimdir. Tüketimin sürdürülemez olan kısmı sermaye tüketimidir. Gelir, tanım gereği sürdürülebilirse, büyümesi de öyle olmalıdır. O zaman sürdürülebilirliği sağlamak gibi bir sorun da kalmayacaktır. Ancak Daly teorik olan bu gelir tanımına aykırı olarak, gerçekte üretken kapasiteyi tükettiğimizi ve ulusal hesaplarımızda bunu gelir olarak gösterdiğimizi belirtmektedir (Daly, 2007: 156). Özellikle doğal sermaye açısından düşünüldüğünde bedava mallar olarak görülen hava, su ve ekosistemler tüketilmekte ve bunlara karşılık hiçbir bedel ödemeden GSYH içerisinde gelir olarak sayılmaktadır.

Ekonomik büyüme yani GSYH'deki artış, tüketmeyi teşvik eder, çünkü kereste için bir ormanın kesilmesi, GSYH açısından, kesilmeden bırakıldığında ormanın sağladığı ekosistem hizmetlerinden daha fazla değerlenmektedir. Biyoçeşitlilik, yaşama ortamı, şiddetli fırtınalar sonucu gelen sellerin azaltılması, nehir ve göllerde su kalitesinin iyileştirilmesi için filtrasyon yapılması ve karbondioksitin depolanması ve oksijen imalatı gibi bu hizmetler piyasa ekonomisinin bir parçası değildir ve sonuç olarak GSYH içinde sayılmaz. Eskiden Dünya Bankası'nın kıdemli ekonomisti Herman Daly, bir zamanlar "mevcut ulusal muhasebe sistemi yeryüzünü bir tasfiye işi olarak görüyor" yorumunda bulunmuştur (Costanza vd., 2009: 9). Bu noktada çevresel bozulma için ise GSYH 'de devam eden bir büyümeyle birlikte ilk etapta artan kirliliğin maksimuma ulaşıp azaldığını gösteren deneysel bir ilişki olan Çevresel Kuznets Eğrisine güvenilmektedir (Daly, 2007: 12). Oysa çevre ekonomisi alanında çalışan araştırmacılar, ekonomi ölçeğinin insanların doğadaki temel yaşam destek sistemlerini tehdit edecek kadar büyük olduğu konusunda hemfikirdir. Başka bir deyişle, ekonominin maddi büyümesinde sınırlar vardır ve bu sınırlara zaten ulaşılmış veya aşılmıştır (Ropke, 2005: 5). Bu durum ekonomik büyümenin sürdürülemez olduğunun işaretidir.

Bir işletme GSYH tarzı muhasebe kullanmaktaysa, verimlilik veya sürdürülebilirlik pahasına maksimum kar için brüt geliri maksimize etmeyi amaçlamaktadır. Ancak bu durum, rasyonel ya da sürdürülebilir değildir (Costanza vd., 2014: 283). Mikroekonomi çalışmalarında, bireyler ve işletmeler için bir etkinliği ne zaman durdurmak gerektiğini net bir şekilde belirtilmiştir. Birey için, marjinal maliyetin marjinal faydaya eşit olduğu nokta faydanın maksimum olduğu noktadır ve aynı maldan daha fazla tüketmeye gerek yoktur. Oysa konvansiyonel ekonomiyi bir bütün olarak inceleyen makroekonomide buna benzer bir "durma zamanı" kuralı yoktur (Daly 2007: 13). Bunun yerine ekonomik büyümenin sürdürülebilirliğini sağlayacak göstergeler belirlenmeye çalışılmıştır. Bu göstergelerin başlıcaları gerçek yurtiçi tasarruf oranı, yeşil GSYH ve ekolojik ayak izidir (Stiglitz, 2009: 64-65).

Ekonomik büyümenin sürdürülebilirliğinin göstergelerinden biri "gerçek yurtiçi tasarruf oranı" ya da "gerçek iç yatırım oranı"dır. Bu yeni istatistiksel gösterge, Dünya Bankası uzmanları tarafından birçok ülke ve dünyanın tüm bölgeleri için hesaplanmaktadır. Ekonomik büyümenin standart ölçüleri, bir taraftan ormanlar ve

petrol yatakları gibi doğal kaynaklardaki tükenmeyi ve zararı ve bir ulusun en değerli varlıklarından biri olan insana yapılan yatırımı göz ardı etmektedir. Gerçek yurtiçi tasarruf (yatırım) oranı, geleneksel yurtiçi tasarruf oranını, doğal kaynak tükenmesi ve kirlilik hasarlarının (doğal sermayenin kaybı) tahminiyle aşağı doğru ve beşeri sermaye (öncelikle eğitim ve temel sağlık hizmetlerine yatırım yapmaktan gelir) değerindeki büyümeyle yukarı doğru düzeltmek suretiyle bu eksikleri gidermek üzere tasarlanmıştır (Soubbotina, 2004:115). Gerçek yurtiçi tasarruf oranı, fiziksel, doğal ve beşeri sermaye arasında mükemmel bir ikame edilebilirlik olduğunu varsayan 'zayıf sürdürülebilirliğe' dayanmaktadır. Negatif bir gerçek yurt içi tasarruf değeri, refahın gelecekte azalacağı anlamına gelmektedir. Üretilen sermayenin birikim oranı optimum oranı aşıyor ya da aşmıyor olabilir ancak Arrow ve diğerlerine göre gerçek yatırım, yani doğal sermayenin stoklarındaki değişiklikleri de kapsayan genel yatırım, doğal kaynakların düşük fiyatlandırılması ve bununla bağlantılı olarak kaynakların hızla tükenmesi nedeniyle yetersiz kalmaktadır (Arrow vd., 2004: 166).

Dasgupta (1990) ve Chichilnisky (1994), bunu, çoğu zaman düşük gelirli ülkelerden oluşan hammadde ihracatçısı ülkelerin bu ürünleri ithal eden çoğunlukla gelişmiş ülkelerin tüketimini sübvanse etmekte olduklarını göstermek için kullanmışlardır. Bu gibi gizli sübvansiyonlar, gelişmiş ülkelerdeki kişi başına servette pozitif büyüme oranlarının sağlanmasına yardımcı olurken, hammadde ihraç eden ülkelerdeki büyüme oranlarının düşmesine neden olmaktadır. Gelişmiş ülkelerdeki yüksek tüketim seviyeleri az gelişmiş ülkelerde doğal kaynakların kaybına neden olabilir ve yoksul ülkelerde refahı azaltabilir (Arrow vd., 2004: 166). Ön tahminler, tüm önemli petrol ihracatçıları da dâhil olmak üzere kaynak bağımlı ülkelerden birçoğunun gerçek yurtiçi tasarruf oranlarının düşük veya negatif olduğunu göstermektedir. Bu, doğal sermayenin tükenmesinden ve karbondioksit (CO2) emisyonlarının neden olduğu zararlardan kaynaklanan ulusal servetteki kayıpların net yerel tasarruf ve eğitim harcamalarından sağlanan faydalardan daha ağır bastığını göstermektedir. Dolayısıyla, bu ülkelerde toplu ulusal servet aslında halkın yaşam kalitesini ve bu ülkelerin gelecekteki kalkınma umutlarını zayıflatacak şekilde azalmaktadır. Bu gibi sürdürülemez büyüme, genellikle hükümetlerin dikkatinin merkezinde olan olumlu ekonomik büyüme göstergelerine rağmen gerçekleşmektedir (Soubbotina, 2004:116).

Ekonomik büyümenin sürdürülebilirliğini gösteren bir başka ölçüt yeşil GSYH ya da yeşil büyümedir. Yeşil büyüme, insan refahının dayandığı doğal varlıkların kaynak ve çevre hizmetlerini sunmaya devam etmesini sağlarken, ekonomik büyümeyi gerçekleştirmek demektir (OECD, 2011). En yaygın ve belki de en doğru şekilde, "düzeltilmiş" bir GSYH veya "düzeltilmiş" bir GSYH büyüme oranını belirtmek için kullanılmıştır. Düzeltme, yenilenemeyen kaynakların tükenmesinin yanı sıra hava, su ve toprak kirliliği nedeniyle çevreye verilen çeşitli zararları ve bazen de ekonomik faaliyetlerden kaynaklanan kirliliğin bir sonucu olarak ekosistem hizmetlerinin kaybını hesaba katmayı amaçlamaktadır. Ancak ulusal hesaplardaki değerlemeler çoğunlukla piyasa fiyatlarına göre yapılırken, hiçbir piyasada alınıp satılmayan ya da maliyeti belirlenemeyen çevresel varlıkların fiyatlandırılması büyük bir sorun teşkil etmektedir (Costanza ve Daly, 1992: 41).

Ekolojik ayak izi bir diğer sürdürülebilirlik göstergesi olarak geliştirilmiştir. İnsanlar biyosferin bir parçasıdır ve biyosferin kaynaklarını kullanır. Sürdürülebilirlik için gerekli koşul, toplumun kaynakları biyosferin bu atıkları tekrar kaynaklara dönüştürebileceğinden daha hızlı bir şekilde kullanmamasıdır. Ekolojik Ayak izi, mevcut teknoloji seviyesinde, belli bir insan topluluğunun tükettiği kaynakları üretmek ve atıkların absorbe edilmesi için küresel hektarlarda (yani ortalama üretkenliğe sahip biyolojik olarak verimli alan miktarda) ne kadar toprak ve su alanı gerektiğini gösteren bir ölçüttür (Wackernagel ve Rees, 1996). Buna göre ekonomik büyüme ve kaynak kullanımı ancak zaman içinde doğal kaynaklar üzerinde yaratılan talep dünyanın kendini yenileme kapasitesi içinde kalırsa sürdürülebilir olabilir. Ekolojik ayak izi güçlü sürdürülebilirlik kriterine daha yakın bir göstergedir. ‘Güçlü sürdürülebilirlik ’, doğal sermayenin üretilen sermayeden ayrı olarak ele alınması gerektiğini savunmaktadır, çünkü kritik aşamalarda ekolojik varlıkların aşırı kullanımı ekonomik varlıklar tarafından telafi edilemez. Ekolojik ayak izinin biyokapasiteye oranı da bu kullanımın aşırı olup olmadığını göstermektedir. Bu oran 1’in üzerinde olduğunda, ekolojik malların ve hizmetlerin biyosferin yenilenme oranının ötesinde bir oranda tüketildiği sürdürülemez bir durum olan “küresel aşım” ortaya çıkar.

Daly (2007)’e göre ekonominin büyümesi çevresindeki ekosistemi aşırı derecede etkilemeye başladığı zaman, ekonomik sermayeden (yollar, fabrikalar ve aletler gibi) daha değerli olan doğal sermayeyi (örneğin balıklar, mineraller ve fosil

yakıtlar gibi) büyümeye feda etmekteyiz demektir. Bundan sonra, ekonomik olmayan büyüme dediğimiz, "Kötü malların iyi mallardan daha hızlı üretildiği - bizi daha zengin değil daha yoksul yapan süreç" başlar (Daly, 2007: 12). Artan sayıda kanıt, mevcut ve öngörülen üretim ve tüketim kalıplarının dünyadaki ekolojik dengeyi bozduğunu ortaya koymaktadır. Dünyanın biyotezinin altıncı "kitlesel yok oluş" sürecine girdiğinin iddia edilmesi, mevcut yok oluş oranlarının, önceki beş kitlesel yok oluş sırasında görülen "arka plan" oranlarının çok üzerinde olmasıyla ilgilidir (Ceballos vd., 2015: 1). Bu tahminler, son birkaç yüzyılda son derece hızlı bir şekilde biyoçeşitlilik kaybı yaşandığını ortaya koymakta ve altıncı kitlesel yok oluşun hâlihazırda sürmekte olduğunu göstermektedir. Bunu destekleyen biçimde ekolojik ayak izi hesaplamalarına göre, bir bütün olarak insanlık 1980'lerin ortalarında küresel aşım sürecine girmiştir ve bu oran halen yükselmeye devam etmektedir (Moran vd., 2008: 472).

Ancak iktisat teorisyenleri ile çevre bilimciler arasında bu konuda bir çatışma mevcuttur. İktisat teorisyenleri genelde çevre bilimcilerin aşırı derecede kötümser olduklarını, ekonomik süreçlerin maliyetlerini abarttıklarını ve faydalarını küçümsediklerini ya da teknolojik değişimin ve piyasa süreçlerinin ekolojik kaynakları yönetmek için yeterli olduğunu savunarak aktif muhalefette bulunmaktadırlar. Schor bu duruşun, yalın varsayımlar üzerine kurulduğu, tüketim yolunun işçilerin tercihlerini yansıttığı, zengin ülkelerde kişi başına düşen GSYH artışlarının ekolojik maliyetleri aşan refah kazançları sağladığı ve piyasanın ekolojik problemleri çözeceği gibi geleneksel görüşlere dayandığını belirtmektedir (Schor, 2005: 38). Ekonomik olmayan büyüme engellenecek ise, insanoğlunun genişlemesi sonucunda kaybedilen doğal sermaye hizmetlerinin değerinin, genişletilmiş yapay sermayeden edinilen hizmetlerin değerinden daha büyük olmadığından emin olunması gerekmektedir. Bu mantıksal olarak, doğal sermaye hizmetlerinin değerinin, insan kaynaklı sermaye hizmetlerinin değeri ile karşılaştırılmasını gerektirir (Daly, 2007: 184).

Ayrıca çevresel bozulma ve toplam çıktı büyümesi arasındaki bağlantının da araştırılması gerekmektedir. Ekonomik büyüme ekolojik ayak izini biyokapasitenin üstünde artıran bir etken ise sürdürülebilir olmadığı açıktır. Teknoloji ve ürün seçimi ve diğer pek çok faktör çevresel bozulmanın belirleyicileri olmasına rağmen, büyümenin kendi rolünü inkâr etmek zordur. Çeliğin ve otomobillerin üretimi daha

fazla hava kirliliği ve küresel ısınmaya, daha fazla gazete ve ev, daha fazla ağacın kesilmesine neden olur, daha fazla gıda genellikle daha fazla pestisit anlamına gelir ve petrokimya endüstrisinde artan çıktıya toksik maddelerin artışı eşlik etmektedir (Schor, 1991: 75). Ekonomik büyüme ile sosyal ve çevresel konular arasındaki bağlantılar daha iyi anlaşıldıkça, iktisatçılar da dâhil olmak üzere uzmanlar bu tür büyümenin kaçınılmaz olarak sürdürülemez olduğu konusunda hemfikir olma eğilimindedir (Soubbotina, 2004: 8).

Gelişmiş ülkelerde GSYH vurgusu şimdi sosyal ve çevresel istikrarsızlığı beslemektedir. Aynı zamanda, gelişmekte olan ülkelerin daha sürdürülebilir kalkınma modelleri için var olan imkânları görmelerine engel olmaktadır (Costanza vd., 2014: 284). Dolayısıyla artık ekonomik büyümenin ne kadarının sürdürülebilir olduğunu gösteren gerçek yurt içi tasarruf oranı ve ekolojik ayak izi gibi ölçütleri dikkate alarak, sadece büyümek yerine sürdürülebilir biçimde kalkınmak için gereken politikalara odaklanmak önem arz etmektedir.

1.5. Sürdürülebilir Kalkınma için Uygulanabilecek Politikalar

Ekonomik büyümenin sürdürülebilirliği ile ilgili göstergeler ister zayıf ister güçlü sürdürülebilirlik kriterine dayansın mevcut büyüme eğilimlerinin devam ettirilmesi halinde gelecek nesillerin refahının riske gireceğine işaret etmektedir. Bu nedenle, dünyada büyüme vurgusundan vazgeçilerek sürdürülebilir kalkınma için uygulanabilecek ekonomi politikalarına yoğunlaşmak gerekmektedir. Bunun yerine gelişmekte olan ülkelerin, gelişmiş ülkelerin büyüme modellerini izlemesi halinde sürdürülebilirliğin sağlanması mümkün görünmemektedir. Bu noktada en önemli görev belki de ilgili tüm alanlardaki bilim insanlarına düşmektedir. “Analitik toplumun, hangi politikaların refah düzeyini sürdürülebilir bir şekilde artıracağını anlamamıza yardım etmesi gerekmektedir" (Helliwell vd., 2013:108).

Hızla büyüyen gelişmekte olan ekonomiler aynı zamanda yüksek gelirli ülkelerin sahip olduğu yüksek refah düzeyini hedeflemektedir. Sürdürülebilir refahın yeni bir modeli olmaksızın, Batı'nın enerji ve hammadde yoğun sanayileşme yolunu izlemeleri muhtemeldir. Batıdaki tüketim artışının sürdürülebileceği argümanı, küresel bağlamda özellikle zordur. Tüketici sisteminin en dinamik yönlerinden birinin Batı tüketimci yaşam biçimlerini küreselleştirerek ve çoğaltarak yayması olduğu artık çok

iyi bilinmektedir (Schor, 2005: 48). Var olan ekonomik sistemin en büyük çelişkisi de burada ortaya çıkmaktadır: Tüm insanları daha yüksek yaşam standardı sağlamaya teşvik etmek ve bu şekilde küresel kaynaklara aşırı baskı uygulayarak bu standardı yok etmek. Bu bağlamda Diamond "Üçüncü Dünya'daki tüm insanlar Birinci Dünya standartlarına erişemeyeceklerini anladıklarında ve Birinci Dünya kendisi için bu standartlardan vazgeçmeyi reddettiğinde ne olacak?" diye sormaktadır (Diamond, 2005:526). Bu nedenle, yeni ve daha sürdürülebilir çözümlerin geliştirilmesi acil bir küresel önceliktir (Hämäläinen, 2013:6). Gerçek sürdürülebilir kalkınma yalnızca küresel olabilir (Soubbotina, 2004:117). Bu bağlamda sürdürülebilir kalkınma adına uygulanabilecek politikaların başında tüketimin sürdürülebilir seviyelerde tutulması gelmektedir.

Tüketimin sürdürülebilir seviyelerde olması için ekonomik yapının yeniden tasarlanması gerekmektedir. Fuller (1970)'in, teknolojinin, geliştirilmiş tasarımın ve mühendisliğin insanlığın mevcut kaynakları daha verimli kullanmasına izin vereceğini ve daha az girdi ile daha çok verim alınacağını ifade eden ilkesi, binaları veya ulaşım sistemlerini tasarlamak kadar ekonomiyi tasarlamak için de geçerlidir (Lintott, 1998: 245). Bu, ihtiyaçların ve isteklerin daha fazlasını doğal kaynaklar açısından daha azıyla tatmin etmek anlamına gelmektedir. Ayrıca bu ifade 'insan davranışını, amaçlar ve alternatif kullanımları olan kıt araçlar arasında bir ilişki olarak araştıran bilim' olan iktisadın klasik tanımına da uygun düşmektedir (Robbins, 1932). Bu amaç eğer daha fazla tüketim olursa daha fazla kaynak kullanımı kaçınılmazdır. Bununla birlikte, eğer nihai amaç daha fazla refahsa, ikame imkânları çok büyüktür. Daha az üreterek ve daha az tüketerek dolayısıyla daha fazla boş zamana, sağlığa ve sosyal ilişkiler vb. sahip olarak daha fazla refaha sahip olmak için çok daha fazla imkân vardır (Lintott, 1998: 246).

Buna ek olarak, çeşitli dışsallıklar nedeniyle uzun vadede bireysel kararlar önyargılı olmakta ve sürdürülebilirlikten gitgide uzaklaşılmaktadır. Teknolojideki gelişmenin yararlarının bir kısmı kendileri için ödeme yapmayan insanlar tarafından kullanılırken, stok kirliliği veya aşırı kaynak kullanımı gibi olumsuz dışsallıklar gelecek nesillerin refahını herhangi bir bedel ödenmeksizin olumsuz etkiler (Bretschger, 2005: 151). Bir dışsallık olarak çevre kirliliği durumunda, kirleten, kirletmeden kaynaklanan faydaları alırken kirlilik maliyetlerini başkalarına empoze

eder. Bu nedenle kirleten, bu maliyetleri düşürmek için bir teşvikten yoksundur. Bununla birlikte, teknoloji söz konusu olduğunda sorun tersine dönmüştür. Yeni bir teknolojiye yatırım yapan veya bu teknolojiyi uygulayan bir firma, genellikle tüm maliyetleri karşılarken başkalarına fayda sağlar. Bu nedenle firma, teknolojiye yatırım yaparak bu avantajları artırma konusunda teşvikten yoksundur. "Kirlilik negatif bir dışsallık yaratır ve bu nedenle görünmez el fazlasına izin verir. Teknoloji pozitif dışsallıklar yaratır ve bu yüzden görünmez el çok azını üretir" (Jaffe vd., 2005: 166). Bu perspektiften bakan politika müdahaleleri nispeten açıktır. İlk olarak, politika, tüketicilerin mevcut seçenekler hakkında bilinçli seçimler yapmak için yeterli bilgiye erişmesini sağlamaya çalışmalıdır. İkinci olarak, özel kararların her zaman sosyal maliyetleri hesaba katmadığı kabul edilmelidir. Bu nedenle, bu dış maliyetleri 'içselleştirmek' ve bunları özel bir tercihle 'görünür kılmak' için bir politika gerekmektedir (Jackson, 2005a: vi).

Kaynakların etkin kullanımı için teknolojik değişim ve gelişmelerden destek alınmalıdır. Ancak verimlilik artışı gelir artışı haline gelmeye devam ettiği sürece bu yeterli olmamaktadır. İlk olarak, yeşil teknolojilerin yayılım oranları hayal kırıklığı yaratmaktadır. Özellikle tüketiminin en hızlı yükseldiği düşük gelirli ülkelerdeki son yeniliklerin yüksek maliyeti göz önüne alındığında daha da sorunludur. İkincisi, ekolojik verimlilikte önemli gelişmeler olsa dahi, tüketim artışının şimdiye kadar kullanılmayan doğal kaynaklara bel bağlamadan devam ettiğini hayal etmek zordur (Schor, 2005: 48). Özetlemek gerekirse, karşılaştığımız ekolojik zorlukları göz önünde bulundurursak, çevresel modernleşmeyi esas alan ve teknolojik gelişmelere dayanan sistemdeki hafif ayarlamalar er ya da geç iklim değişikliğine ve biyolojik çeşitlilik kaybı nedeniyle ekosistem çöküşüne kadar gidebilecek felaketlerle yüz yüze gelme riski taşımaktadır (Hooper vd., 2012). Sosyal bilimciler ve politika yapıcılar tarafından sürdürülebilirliğe yönelik önceki yaklaşımlar, insanların kararlarını tamamen ekonomik kriterlere dayandığını varsayarak davranışları etkilemeyi amaçlayan çeşitli vergi ve düzenlemelere dayanır. Bu tür önlemler, emisyonlarda gerekli indirimin sağlanması için gerekenin çok altında kalmaktadır (Helliwell, 2014: 1). Böyle zayıf bir sürdürülebilirlik anlayışı felaketleri erteleme potansiyeline sahip olabilir, ancak uzun vadede bunlara engel olamaz. Teknolojik yenilik, tüketim kümelenmelerini şekillendiren bireysel ve kolektif kimliklerin, davranış rutinlerinin, rol modellerinin ve

üstünlüğü göstermek için kullanılan sembollerin, rahatlığın ve statünün veya iş dünyasının ve devlet yörüngelerinin bireysel tüketim kararlarının koşullarını belirlemesi arasındaki karmaşık etkileşimleri ele alamaz (Lorek ve Spangenberg, 2014: 36). Toplumların ihtiyaç duydukları şey, bunların çalışma biçimlerinin yapısal bir reformudur. Teknolojik gelişmeler vazgeçilmezdir ancak bunlar, yapısal değişim ve yeterlilik politikası girişimleri ile bütünleştirilmelidir. Bu yapısal değişikliklerden biri de çalışma saatlerindeki ayarlamalardır. Teknolojik gelişmeler ve verimlilik artışlarının sürdürülebilirliği tek başına sağlayamadığı durumlarda çalışma saatlerinin düşürülmesi, üretimin çevre üzerindeki baskılarını azaltmak için daha etkili olabilecektir.

İhtiyaç duyulan yaşam standartlarında düşüş değil, şu anda aşırı derecede özel mallar üzerinde yoğunlaşan tüketim ve üretim kalıplarında bir değişmedir. Bu, çevrenin korunması için politik açıdan daha sürdürülebilir bir perspektif önermektedir. Değişim, belirsiz ve muhtemelen uzak riskler adına yapılmış fedakârlıklar değil de, daha kaliteli bir yaşama yönelikse, halkın desteğini almak ve sınırları kabul ettirmek daha kolay olacaktır (Bartolini, 2014: 596). Özel malların tüketimi yerine kamu mallarına ve hizmetlerine ağırlık verilmesi hem bireylerin yaşam kalitesini yükseltme hem de sürdürülebilirliği sağlama potansiyeline sahip bir politika olarak ortaya çıkmaktadır.

Sürdürülebilir kalkınma politikaları, doğal ve sosyo-ekonomik çevreyi değiştirirken insan refahının çeşitli belirleyicilerinin derin bir anlayışına dayanmalıdır. Bu politikalar, refahın çeşitli belirleyicileri arasında akıllıca bir denge kurmayı gerektirir. Sonuç olarak sürdürülebilir kalkınmanın geleneksel ekonomik, sosyal ve ekolojik sürdürülebilirlik kaygısı, bireylerin öznel iyi oluşu ve sorumluluğu ile tamamlanmalıdır. Klasik ekonomiyi tanımlayan temel ilkeler şunlardır: Bireysel teşviklerin önemi, doğal kaynaklarla sınırlı fiziksel bir süreç olarak üretim ve kişisel sonuçların toplumsal sonuçların belirleyici unsuru olduğunun farkına varılması (Gowdy, 2007: 29). Bu anlayışlar üzerine kurulması, çevresel, ekonomik ve sosyal sürdürülebilirlik umutlarını artırabilir. Sonuç olarak, sürdürülebilir kalkınma için uygulanabilecek başlıca ekonomi politikaları; tüketimin sürdürülebilir seviyelerde tutulması, çalışma saatlerinin düşürülmesi ve kamu hizmetlerine ağırlık verilmesi olarak sayılabilir.

1.5.1. Tüketimin Sürdürülebilir Seviyelerde Tutulması

Tüketim, kaynakları kullanmanın faydasından çok refah sağlamanın maliyeti olarak görülmelidir (Lintott, 1998: 246). Bu ifade özellikle tüketim hakkındaki literatürde yer alan ve sürdürülebilir tüketim konusundaki temel bir anlaşmazlığa dikkat çekmektedir. Tüketimin "bizim için iyi" olarak kabul edilip edilemeyeceği ya da ne kadarının iyi olduğu sorusuna farklı cevaplar verilmektedir. Bazı yaklaşımlar artan tüketimin az ya da çok gelişmiş refah ile eşanlamlı olduğunu varsayar. Buna göre ne kadar çok tüketirsek o kadar iyi oluruz. Bazıları ise, modern toplumdaki tüketim ölçeğinin hem çevresel hem de psikolojik olarak zararlı olduğunu ve yaşam kalitemizi tehdit etmeden tüketimi önemli ölçüde azaltabileceğimizi iddia etmektedir (Jackson, 2005b: 19). Küresel ısınma gibi çevresel konular ve doğal kaynakların gelecek nesilleri destekleme becerisi üzerine yüklediği baskılar göz önüne alındığında, mevcut tüketim artışının sürdürülebilirliği hakkında sorular ortaya çıkmaktadır (Etzioni, 2004: 408). Bu konuda Arrow vd. (2004) "vadeli piyasaların eksiksiz olduğu ve dışsallıkların olmadığı, bireylerin gelecekteki fayda oranlarını sosyal orana indirgediği tamamen rekabetçi bir ekonomide, tüketimin zaman yolunun optimal tüketim yoluna karşılık geleceğini belirtmişlerdir. Tersine, gelecek birçok malın ve birçok risk taşıyan piyasaların olduğu ve çevresel dışsallıkların hakim olduğu bir dünyada, tüketim genellikle optimal düzeyde olmayacaktır" demektedirler (Arrow vd., 2004: 150).

Basit anlamda, tüketimin, insanların istek ve arzularını karşılamak için gerekli mal ve hizmetleri sağlayarak, bireysel ve kolektif refahı iyileştirmek için işlevsel bir girişim olduğunu vurgulayan doğrusal görüş, genelde geleneksel ekonomi çerçevesinde analizde bulunmaktadır (Mas-Colell vd., 1995). Tüketici arzusunun 'doyumsuzluğunu' ve tüketici tercihinin 'egemenliğini' vurgulayan bu anlayış, tüketim mallarını ve hizmetleri değerlendirmek için genel olarak faydacı bir yaklaşım benimser (Jackson, 2005a: 9-10). Bu geleneksel ekonomik pozisyon, yıllar boyunca çok sayıda eleştirmen tarafından açıkça eleştirilmiştir. En çok konuşulan eleştirilerden biri, büyük oranda insan ihtiyaçları kavramına dayanmaktadır. İhtiyaç teorisyenleri, arzunun 'doyumsuzluğunun' aksine, 'gerçek' insan ihtiyaçlarının sonlu, az ve evrensel olduğunu iddia etmektedir. (Max Neef vd., 1992; Maslow 1954). Neoklasik ekonomi tamamen

öznel olan istekler ve tercihlere odaklanırken, Max-Neef ihtiyaçların daha objektif olarak tartışılabileceğini savunur. İhtiyaçlar kavramını ayrıntılı bir şekilde anlatır ve ihtiyaçların temelde farklı şekillerde nasıl tatmin edilebileceğini ve tüketimin refahla nasıl ters yönde olabileceğini vurgular. Ayrıca, makul bir maddi yaşam standardı elde edildiğinde, yaşam kalitesinin daha da iyileştirilmesinin tüketimin artması ile ilgisi olmadığını belirtir (Ropke, 2005: 10). Toplumsal eleştirmenler, ihtiyaçlarımızı karşılamaktan uzak, modern toplumdaki ticari çıkarların artık yalnızca tüketicileri kendi esenliklerinden uzaklaştıran ve çevreyi tehdit eden "yanlış" veya "doğal olmayan" ihtiyaçları yarattığını savunmaktadır (Scitovsky, 1976). Bu eleştiriye göre, tüketici yaşam biçimi hem ekolojik hem de psikolojik olarak derinden kusurludur. Ne kendi menfaatimize, ne de çevrenin korunmasına hizmet etmez. Bu iddianın savunucuları, savunmalarında "yaşam memnuniyeti paradoksu"nu öne sürerler. Son otuz yılda reel tüketim harcamaları iki katına çıkmış ancak bildirilen yaşam memnuniyeti hiç değişmemiştir (Donovan vd., 2002). Materyal değerlerin kişisel refahın önemli yönlerini engellediğine dair yeni kanıtlar da bu eleştiriyi destekleme eğilimindedir (Kasser, 2003).

Sürdürülemez büyümenin itici güçlerinden olan da işte bu insanın doyumsuzluğu aksiyomudur; her zaman daha fazla tüketmek insanları daha mutlu edecektir. Ancak deneysel iktisatçılar ve psikologlar tarafından yapılan araştırmalar bu aksiyomun reddedilmesine yol açmıştır. 1990'ların ortalarında Richard A. Easterlin tarafından yapılan çalışmalar gibi artan kanıtlar, büyümenin mutluluğu (fayda veya refahı) her zaman artırmadığını önermektedir (Daly, 2007: 23). Bu literatür, insanların, temel materyal ihtiyaçları karşılandığında, tüketimin muhtemelen sağlayamayacağı ya da yalnızca küçük bir azınlığını sağlayabileceği güvenlik, yenilik, alan, sosyal avantaj ve aidiyet duygusu gibi artan isteklerin tatminini aramaya başladıklarını ortaya çıkarmaktadır. Tüketimin maliyeti geleneksel ekonomide kabul edilenden çok daha fazla olmakla kalmaz; artık yaygın olarak kabul edilmeye başlandığı gibi sağladığı faydalar da sanılandan çok daha azdır (Lintott 1998: 245).

Daha fazla gelirin sağladığı ek tüketimin daha büyük bir memnuniyet yaratıp yaratmadığını iyi değerlendirmek gerekir. Bu, önemli bir konudur çünkü gönüllü sadelik anlayışı, tüketimin her zamankinden yüksek seviyelerde seyretmesinde azalan bir marjinal tatmin olması üzerine kurulmuştur ve kasıtlı ve isteyerek daha yüksek

seviyedeki refah ve tüketim arayışlarından kaçınarak başka tatmin kaynakları bulmaya dayanır (Etzioni, 2004: 414). Zengin ülkeler büyük olasılıkla "doyum sınırına" ulaşmışlardır, bu noktada daha fazla büyüme mutluluğu arttırmaz. Yeterlilik eşiğinin ötesinde tüketim, insanları daha fazla mutlu etmemektedir. Bunun olası bir sonucu, ekonomik yeterliliğe sahip toplumlar için, sürdürülebilirliğin feda edilen mutluluk açısından çok az maliyetli olabileceğidir. Sürdürülebilir bir ekonominin "siyasi imkânsızlığı" göründüğünden daha az imkânsız olabilir (Daly, 2007: 23). Aksine toplam tüketimi artırmanın, zaten zengin olan toplumlarda yaşam kalitesinde iyileşmeye neden olmasının imkânsız olduğu, bu nedenle toplam tüketim artışına bir son vermek için daha az fedakârlık gerekeceği iddia edilmektedir (Jackson, 2005b).

Yine de piyasa ekonomilerinin yapısına karşı koymaksızın ciddi kaynak kullanımı ve emisyon düşüşlerinin sağlanması zor olacaktır. İlk etapta kâr güdüsü, üreticiler tarafından yeni, daha iyi veya daha ucuz ürün ve hizmetler için sürekli bir araştırmaya yol açar. Ekonomist Joseph Schumpeter'e (1934) göre bu "yaratıcı yıkım" süreci, kapitalizmin ekonomik büyümeyi ileriye götüren temel bir özelliğidir. Ancak hane halklarında yeni bir tüketim pazarı olmadan yeniliğin sürekli üretilmesi firmalar için çok az değer teşkil etmektedir. Bu talebin farkında olmak ve doğasını anlamak esastır. Tüketicinin bitmek bilmez istekleri, girişimcinin sürekli yenilikleri için mükemmel tamamlayıcıdır. Bu isteğe rağmen, acımasız yenilik takibi artan borçlanmayla birlikte toplumsal refahı azaltıcı yönde etki edeceği düşünülmektedir. İnsanlar kendilerini tüketime dayalı yaşam tarzının içinde hapsolmuş bulurlar ve bu şekilde davranmaya da teşvik edilirler; çünkü ekonomik istikrarı sağlamak için sistemin ihtiyaç duyduğu şey budur. Likidite korunup tüketim sürdüğü müddetçe, ekonomik sistem devam etmektedir. Bunlardan biri duracak olursa sistem çöker (Jackson, 2011:160).

Sürekli yeni ürünlerin geliştirilmesi sonucu artan gerçek gelirler "isteğe bağlı tüketim"i maddi hayatın ayrılmaz bir parçası haline getirmiştir (Starr, 2008: 17). Temel ihtiyaçların (güvenli barınma, yiyecek, giyecek vb.) tatminine yönelik olarak yapılan tüketimden, lüks mallarının gözle görülür tüketimi olan tüketimciliğe geçiş toplumlar zenginleştikçe daha belirginleşmiştir (Etzioni, 2004: 408). Douglas ve Isherwood (1979) iktisat teorisyenlerini insanların tüketim nedenleri hakkında açıklama yapmadıkları ve tüketimin "çok da maddi olmayan ihtiyaçlar ve istekleri karşılamak

için tasarlanmış bir bilgi sistemi " olarak gören bir görüşünü sundukları için eleştirirler. Bu görüşe göre, daha karmaşık toplumlar daha ayrıntılı tüketim kalıpları gerektirebilir; ancak bunun daha büyük miktarda tüketim gerektirdiğini düşünmek için hiçbir neden yoktur (Lintott, 1998: 244).

Bununla birlikte, bu geniş literatürden çıkarılan ders oldukça nettir: maddi mallar sadece yaptıkları için değil, hem başkalarına hem de kendimize ifade ettikleri şeyler için de tüketilmektedir. Maddi mallar sadece insan yapımı eşyalar değildir. Ne de tamamen işlevsel yararlar sunmazlar. En azından kısmen, kişisel, sosyal ve kültürel anlamları arabuluculuk etme ve iletme konusundaki sembolik rollerinden dolayı önemini türetmektedirler (Jackson 2005a, 15). Bu sembolik roller kimi zaman işlevsel rollerin bile önüne geçerek statü ve zenginlik ifadesi olarak tüketimi farklı bir boyuta taşır. Nüfusu hızla artan pek çok toplum şimdi birincil iç hedef olarak zenginlik arayışında olduğu için, daha önce düşünülmeyen büyüklükte bir ölçekte tüketimcilik tarafından gündeme getirilen çevresel, psikolojik ve diğer sorunlarla karşı karşıyadır. Örneğin, önceleri sadece sanayileşmiş toplumları ilgilendiren yoğun tüketimciliğin istenmeyen yan etkileriyle artık birçok gelişmekte olan ülke de yüzleşmektedir.

Aynı zamanda çalışmalar, piyasa ekonomilerinin rekabetçi güçleri, teknolojik değişim, reklamcılık, çalışma ve harcama döngüsü gibi kurumsal yapılardaki kilitlenme (Schor, 1991), kimlik arayışı, statü yarışı, bireyselleşme, alan çatışmaları, aile ikilemi vb. (Røpke, 1999, 2001) gibi tüketimdeki artışın arkasındaki dinamikleri de aydınlatmaktadır. Bu dinamikler, daha sürdürülebilir bir kalkınma için büyük bir zorluk teşkil etmektedir (Ropke, 2009:2490).

Belirtildiği üzere çevre ekonomisi, düşük gelirli insanların tüketim imkânlarını artırmak için alan yaratmak üzere zenginlerin tüketimini azaltma ihtiyacı konusundaki zorluğu kabul etmektedir. Neoklasik bir çerçevede, tüketimi artırmayı bırakmak zorunda kalmak zenginler için fedakârlık anlamına gelir, oysa çevresel ekonomik yaklaşıma göre, tüketimin azaltılmasıyla yaşam kalitesinin arttırılması aynı anda gerçekleşebilir (Ropke, 2005:11). Bu fikir, stres ve zaman baskısı konusundaki çağdaş söylemle de desteklenmektedir. Bu yaşam biçiminin sebep olduğu para kazanma için daha çok çalışma ve tüketimi organize etmenin maliyetleri yüksektir ve daha "basit yaşama" ile önlenebilir.

Aslında çok tüketmek isteyen insanların dünyası, para kazanmak gerektiği için çok çalışmak zorunda olan bir dünyadır. İşsizliği hafifletme aracı olarak tüketimi tercih etme seçeneğinin işe yaramamasının sebebi budur. Tüketim, iş sayısını arttırırken, aynı zamanda insanların çalışma gereksinimini de arttırır. Bu nedenle, işgücü arzını arttırarak işsizliği olumsuz yönde etkiler. 'Daha çok harcama - daha fazla çalışma' kısır döngüsünün durdurulması gerekmektedir (Bartolini, 2014: 597). Ayrıca birçok kişi, bazı şeylerin ne kadar pratik olursa olsun (örneğin hazır yiyecekler gibi) zamanlarının hırsızı olabileceğini ve sözde emek tasarrufu sağlayan mallar olarak adlandırılan ev eşyalarının aslında ev işleri için harcanan zamanın azaltılmasında kayda değer bir etkinlik göstermediğini fark etmektedir (Scitovsky, 1976: 164; Røpke, 1999: 413). Sonuçta, bu malların seçilmesi, satın alınması, kurulması, hazırlanması, kullanılması, bakımı, temizlenmesi, onarılması, depolanması ve yok edilmesi gerekir. Ayrıca, "zaman kazandıran" cihazların bu vaadi çoğu zaman yanlış çıkmaktadır. Çünkü kazanılan zaman hızlı bir şekilde daha fazla mesafeye, daha fazla çıktıya, daha fazla randevuya ve daha fazla faaliyete dönüşmekte ancak daha fazla boş vakit sağlamamaktadır. Bu nedenle boş zamana göre tüketimin fiyatını artıran herhangi bir politika, tüketim üzerine bir vergi ya da boş zaman için yapılan bir sübvansiyon, rekabet dengesini kaynakların verimli tahsisine daha yakınlaştıracaktır (Frank, 1985: 115).

Non-stop toplum yapısı yani günümüzde sürekli çalışmaya ve tüketmeye yönelik yaşam biçimi tüketicileri sürdürülemez yaşam biçimlerini benimsemeye zorlamaktadır. 1970'lerin başlarında Staffan Linder zengin toplumlarda 'yağmalanan boş zaman sınıfı' fikrini ortaya atmıştır. Rasyonel tüketicinin artan gelire ve dolayısıyla gerçek ücretin fırsat maliyeti olarak ölçülen tüketim zamanının kıtlığına tepkisi, tüketimin yoğunlaştırılması ve hızlandırılması olmuştur. Linder, bu mükemmel biçimde rasyonel davranışın sonucunun, uzun vadede ekolojik olarak "irrasyonel" hale geldiği için "mantıksız" olduğunu, kişisel refahı arttırmadığını ve optimal karar verme sürecine girmediğini belirtmiştir (Reisch, 2001: 374). Yüksek tüketim ve tam gün çalışma yaşam biçiminin bu olumsuz yönleri, "Zamanınızı Geri Alın" ve "Gönüllü Sadelik"i savunanlardan oluşan ve mevcut ekonomik anlayışın varsayımlarına meydan okuyan bir topluluğu harekete geçirmiştir (Starr, 2008: 8). "Gönüllü sadelik", insanların özgür iradeleriyle tüketim mallarına ve hizmetlere yapılan harcamaları

sınırlandırmayı ve maddi olmayan tatmin ve anlam kaynakları geliştirmeyi seçmeleridir (Etzioni, 2004: 408).

Dolayısıyla, yüksek tüketimli-tam günlük iş yaşam tarzından ayrılmak, refah içinde geniş tabanlı gelişmeler yaratmak içinse, o zaman bunların bütünleşerek yeni yaşam tarzlarına dönüşmeleri gerekir (Starr, 2008: 21). Ne kadar isterlerse istesinler, insanlar için sürdürülebilir yaşam tarzlarını seçmek neredeyse imkânsızdır. Tüketimden kaçmaya çalışan, yüksek motivasyona sahip kişiler bile çatışma yaşarlar. Ve bu davranışı topluma yayma şansı, sosyal yapıda değişiklikler olmaksızın çok düşüktür. Tersine, sosyal yapılar insanların değer ve davranışlarını kaydırabilir ve değiştirebilir. İki çeşit yapısal değişiklik, tüketimciliğin sosyal mantığına yönelik herhangi bir stratejinin kalbinde yer almalıdır. Birincisi, sürdürülemez (ve verimsiz) statü rekabeti için saptırılmış teşvikleri ortadan kaldırmak veya düzeltmek olacaktır. İkincisi, insanların gelişmelerine olanak sağlayan ve özellikle topluma daha az materyalist biçimde katılma kabiliyetlerini geliştiren yeni yapılar kurmak olmalıdır (Jackson, 2011: 160).

Belirtildiği gibi, çevresel iktisat teorisyenleri, tüketim ile refah arasında doğrudan bir ilişki kuran neo-klasik fikri eleştirmiştir. Eleştiri, örneğin Daly ve Cobb (1989) tarafından Homoeconomicus tartışmalarında gündeme getirilmiş ve hakim bireysel odaklanmayı dengelemek için topluluk konsepti kavramını kullanmayı önermişlerdir (Daly ve Cobb, Jr. 1989). İnsanın yalnızca bencil ve doyumsuz değil, aynı zamanda topluluklara ihtiyaç duyan ve topluluk yaratan ve görev üstlenen sosyal ve ahlaki varlıklar olduğunu iddia etmişlerdir. Aynı zamanda, bu topluluklar, çevresel durum, sosyal eşitsizlikler, altyapı ve eğitim sistemi gibi vatandaş olarak etkileyebileceğimiz kolektif koşullara oldukça bağımlı olan refahımız üzerinde belirleyicidir. Tüketim ve ekonomik büyümeye odaklanmak kolektif koşulların bozulmasına neden olabilir, tüketimin sosyal maliyetleri bireysel faydaları aşabilir (Ropke, 2005: 10). Bu yeni görüşü destekleyen veriler, insanların davranışlarını normal ve sosyal paylaşım gruplarının meşru ve önemli olduğuna inandıkları gerekçesiyle dramatik bir şekilde değiştirmeye hazır olduklarını göstermektedir. Böylece, insanlar, özellikle paylaşılan sosyal kimlikleri olan gruplarda, derin değişiklikler yapabilirler (Helliwell, 2014: 4). Hipotezin daha güçlü bir biçimi, insanoğlunun sadece sosyal değil; pro-sosyal olduğunu ileri sürer. Başka bir deyişle,

yalnızca başkaları ile bir şeyler yapmaktan değil, başkalarıyla birlikte ve başkaları için bir şeyler yapmaktan da mutluluk duyar. Yöntem, bir taraftan, bizi böyle bir savunma mekanizması geliştirmeye zorlayan sosyal bozulmaları tersine çevirmek ve diğer yandan da satın alma işleminin sorunlarımızın çoğuna çözüm olduğu yanılsamasını aşmamızı sağlayan bir kültür yaratmaktır (Bartolini, 2014: 597).

1.5.2. Çalışma Saatlerinin Düşürülmesi

Sürdürülebilir kalkınma için uygulanabilecek politikalardan biri de çalışma saatlerinin düşürülmesidir. John Stuart Mill, iki yüz yılı aşkın bir süre önce, iyi yaşam standartları sağlandığında insan çabalarının, maddi zenginlik için rekabetçi mücadeleyi değil, sosyal ve ahlaki ilerlemeyi ve boş zamanlarını arttırmayı hedeflemesi gerektiğini belirtmiştir (Costanza vd., 2014: 284). Keynes (1930) önümüzdeki yüzyılda verimliliğin şiddetle artacağını öngörmüştür. Zamanla bunun, gelir artışı yerine daha kısa çalışma günlerine dönüşeceğini tahmin ederek "Ekonomik sorun yüz yıl içinde çözülebilir ya da en azından çözümün eşiğinde olabilir. Böylece, yaratılışından bu yana ilk kez insan gerçek kalıcı problemi ile yani bilim ve ortak çıkarın kendisi için kazandığı, ekonomik endişelerden arınmış özgürlüğünü ve boş zamanını eğlenceli ve keyifli bir şekilde nasıl kullanacağı sorunuyla karşı karşıya kalacaktır." demiştir. Ancak günümüz koşullarında boş zamanlarda olması öngörülen bu artışın tam olarak gerçekleştiği söylenememektedir.

1920'lerin önemli bir tartışması tüketim ve çalışma saatleri arasındaki optimal denge ile ilgilidir. Bazı sanayiciler, insanların gelirleri arttıkça daha az çalışmak isteyebilseler de, üretime yönelik talebi karşılamak için çalışma saatlerinin yüksek kalması gerektiğini savunmuştur. Diğerleri, insanların boş zamanlarını tamamlamak için mal alacağı için çalışma saatlerinin düşebileceğini düşünmüşlerdir. Buna karşın, bazı gözlemciler, çalışma alanlarının ticaret alanının dışındaki sosyal, kültürel ve dini çabaları desteklemek için çalışma saatlerinin düşebileceğini ve düşmesi gerektiğini savunmuştur (Starr, 2008: 9). John A. Ryan, "endüstriyel aklı, sosyal refah ve arzulanan insan hayatını" teşvik edeceğine inandığı bu son seçeneğe destek vermiştir. Yeterli endüstriyel üretkenlik ve öncelikle ihtiyaçlara ve konforlara yönelik üretimle, bu kadar çok saati işte harcamaya gerek yoktur. Bunun yerine çalışma saatlerine

erişim, işgücünü oluşturanlara eşit bir şekilde dağıtılabilir ve bu da, iyi bir geçim sağlamayı evrensel olarak erişilebilir hale getirir (Ryan, 1927: 395).

1920'lerin iki gelişmesi boş zaman yerine daha çok tüketim tercihini ortaya çıkarmış gibi görünmektedir. İlk olarak, ürün yeniliklerinin sürekli akışlarını sağlayarak ve bunları çekici ürün iştahına dönüştürerek, işletmeler ürün taleplerinin süresiz olarak nasıl büyümeye devam edeceğini keşfettiler. İkinci gelişme, bu " isteğe bağlı tüketimin " çalışma dışındaki zamanın boş zaman olarak kavramlaştırılmasına, yani emeğin meyvelerinin yeni ve zevkli tüketim deneyimleriyle geçirileceği saatlere oturtulmasıydı (Starr, 2008: 10). Hem neoklasik ekonomik teoriye hem de modernizmin ve ilerlemenin daha genel çerçevelerine dayanan geleneksel perspektif, boş zamana olan talebin işçilerin gelir arttıkça daha fazla isteyeceği normal bir mal olduğunu savunmaktadır. Neoklasik teoride, emek saatlerinin belirlenmesi, işçilerin boş zamana göreceli olarak tüketim tercihlerine bağlıdır. Çalışanların piyasa ücret düzeyinde tam esnek emek talebi ile karşı karşıya oldukları varsayılır ve böylece emek saatlerinin herhangi bir seviyesini seçebilirler. Saat seçiminde herhangi bir kesinti veya kısıtlama yoktur. Dış etkenlerin olmadığı varsayımının yanı sıra, bu, mevcut saat seviyesinin refah düzeyini maksimize eden seviye olduğu anlamına gelir. Bu seviyeden herhangi bir sapma daha az tercih edilir ve dolayısıyla refah azaltıcıdır (Schor, 1991: 75). Ancak bu varsayımların aksine Moffitt (1982), Altonji ve Paxson (1987), Lundberg (1985), Dickens ve Lundberg (1985), Kahn ve Lang (1987) tarafından Amerika Birleşik Devletleri'nde saat kısıtlamaları olduğunu gösteren ekonometrik kanıtlar bulunmuştur (Schor, 1991: 78). Alternatif bakış açısı ise, kapitalist ekonomilerin, uzun süreler boyunca verimlilik artışının, çalışma saatlerinde yapılan indirimler yerine artan çıktı ve gelir seviyelerine çevrilmesine yönelik yapısal bir önyargı gösterdiklerini iddia etmektedir. Bu alternatif bakış açısı, teknolojik değişimin toplumsal analistler tarafından rutin olarak öngörülen boş zaman artışını neden getirmediğini açıklamaktadır (Schor, 2005: 44).

Ayrıca ABD ve Avrupa arasındaki işgücü piyasası sonuçlarının (üretkenlik, çalışma saatleri, işsizlik, ücret katılığı) evrimindeki önemli bir farklılık bu tercihin farklı toplumlarda nasıl farklı işlediğini göstermektedir. Amerikalılar bugün 1970'te yaptıkları kadar çok çalışırken; Avrupalılar çok daha az çalışmaktadır. Bu tutarsızlık hem akademik hem de politik tartışmalar yaratmıştır. Önemli bir soru, Avrupa'daki

çalışma saatlerinde yaşanan bu düşüşün emek verimliliği artışındaki yavaşlamanın sorumlusu olup olmadığıdır. Esasen, son 30 yılda, Avrupa'daki işçi saati başına verimlilik ABD'de olduğundan daha hızlı bir şekilde artmıştır. Ancak bu artış, çalışan başına iş saatlerinde yaşanan düşüş ile neredeyse tamamen telafi edilmiştir. Yani gelirdeki artışın önemli bir kısmını Avrupalılar daha fazla boş vakit olarak kullanırken, Amerikalılar daha yüksek bir tüketim seviyesi olarak yaşamışlardır (Hansen vd., 2012: 317).

Aslında, çalışma saatlerindeki artışların nedenleri karmaşıktır. Amerika Birleşik Devletleri'nde kadınların tam zamanlı kariyer işlerine girişi, işverenlerin artan işçi gücüyle güçlenen iş normlarında yukarı yönlü bir değişim ve ücret dağılımının en alt basamağında saat başı ücretlerin düşüşü ile sonuçlanmıştır. Bu da hane halkı gelirlerinde maliyetli düşüşlerden kaçınmak için daha uzun saatler çalışmayı mecbur kılmıştır (Schor, 2005: 43). Bazı araştırmacılar, daha yüksek gelir eşitsizliğinin işçileri daha uzun saatler çalışmaya sevk ettiğini savunmuştur. Bu iddia, daha yüksek gelir eşitsizliği olan ülkelerde imalat sektöründe çalışma saatlerinin daha yüksek olduğunu bulan Bowles ve Park (2001) tarafından da test edilmiş ve doğrulanmıştır.

Ana akım ekonomi, modernliğin maddesel ilerleme ve büyüme vizyonuna derinlemesine bağlıdır. 'Zaman' göz önüne alınsa bile, bir 'girdi faktörü' ya da bir sınır olarak algılanır ama özünde içsel bir değere sahip olduğu, kişisel ya da toplumsal refahın gerçek bir unsuru olduğu dikkate alınmaz (Reisch, 2001:369-370). Oysa pozitif ve negatif deneyimler akışının ölçümleri, zaman kullanımıyla yakından bağlantılıdır. Deneyimler zamanla ortaya çıkar ve zaman kullanımı, deneyimin nesnel bir özelliğidir. Üstelik pozitif ve negatif etki, sistematik olarak zamanın farklı kullanımlarıyla ilişkilidir. Zaman, insanlar ve toplum için nihai sonlu kaynaktır ve geleneksel GSYH ölçütleri, bireylerin iş dışı zamanının miktarını yansıtmaz. Gerçekten de, boş zamanların artması, yaşam kalitesine olumlu katkı yapmasına rağmen genel olarak GSYH'yi düşürecektir. Dahası, boş zaman değerini GSYH'ye dönüştürme girişimleri, boş zamanın marjinal değerlemesini yansıtmaktadır; buna karşın, boş zamanın miktarını ve kullanımını etkileyen önemli değişiklikler bu perspektifte değerlendirilemez (Stiglitz, 2009: 212).

Geleneksel bir ekonomik analiz, maddi tüketim ve dolayısıyla bunlardan elde edilen fayda seviyeleri çalışma saatlerindeki düşüş ile daha düşük olacağından bunun

refahı olumsuz etkileyeceği sonucuna varacaktır. Ancak, mutluluk üzerine gelişen psikoloji literatürü, belirli gruplar için ve doğru koşullar altında, çalışma süresinin azaltılmasının, daha düşük bir gelire rağmen, artan refah ile uyumlu ve hatta refah için yararlı olabileceğini bildirmektedir (Pullinger, 2014: 11). Bu gerekçeyle, talep artışını tehlikeye atmadan çalışma saatlerini azaltmak sadece mümkün olmakla kalmaz, insanların boş zamanlarını tamamlamak için daha fazla mal ve hizmet talep etmeleri nedeniyle aslında arzu edilir bir şeydir. Böylece Henry Ford, Ford'un çalışma saatini işçi ücretini düşürmeden beş güne indirmek için 1926'daki kararını açıklarken, saat kısalmasının "olumlu sanayi değeri" ne vurgu yapmıştır (Starr, 2008: 12). Günümüzdeki hareketler, insanları kazanma ve harcama tuzağından serbest bırakma ve daha anlamlı bir hayat için onları teşvik etme konusunda Ryan'la aynı amacı ifade etmekle birlikte, temel odak noktası Schor ve Hochschild tarafından açıklanan çalışma saatlerinin sağlık, refah ve çocuk yetiştirme açısından aşırı olması meseleleridir. Yine de, Ryan'ın döneminin aksine, şu an uzun saatler sorunu, gelir dağılımının orta-üst bölümlerine yoğunlaşma eğilimindedir (Starr, 2008: 17).

Çalışma saatleri ile çevresel bozulma arasındaki ilişkiyi ampirik olarak değerlendirmek için makro-yapısal düzeyde ilk girişim, Schor (2005) tarafından gerçekleştirilen, ilişkinin iki değişkenli doğrusal regresyon analizidir. 18 OECD ülkesinin verilerini kullanan Schor, çalışan başına yıllık çalışma saati ile ekolojik ayak izi arasında pozitif ve anlamlı bir ilişki bulmuştur (Knight vd., 2013: 695). Bu da çalışma saatleri arttıkça çevreye verilen zarar artıyor demektir. Önceki araştırmalarla uyumlu olarak, Knight vd. (2013)'nin yüksek gelirli OECD ülkelerindeki panel analizi, çalışma saatlerinin çevresel baskılarla önemli derecede ilişkili olduğunu ve dolayısıyla çevresel sürdürülebilirliği teşvik eden politikalar için cazip bir hedef olabileceğini göstermektedir. Gelişmiş ülkelerdeki daha fazla ekonomik büyüme ve daha yüksek gelirlerin daha iyi refah düzeyine azalan bir katkı sağladığı bir dönemde, serbest zamanın artırılması, sosyal ve çevresel açıdan yararlı bir hedef olabilir (Layard, 2005).

Genellikle tartışılan çevresel faydalar, emek verimliliğinde gelecekteki artışların bir kısmının ya da tümünün artan gelir yerine azalan çalışma süresine dönüştürülmesi ile ortaya çıkmaktadır (Pullinger, 2014: 11). Ünlü I = PAT denklemine bakacak olursak (Ehrlich ve Holdren, 1971);

I: toplam çevresel etki,

P:toplam nüfus

A: ortalama gelir

T: tüketilen her şeyin üretiminde kullanılan teknoloji Buna göre toplam çevresel etki, toplam nüfus, ortalama zenginlik ve mevcut teknolojinin bir ürünüdür. Çevresel etkinin azaltılabilmesi için ortalama geliri artırmak yerine çalışma saatlerinin düşürülmesi gerekir (Ehrlich ve Holdren, 1971).

John A. Ryan'ın eleştirisi, her iki çizgide de soruları gündeme getirmesi ve endüstriyel üretkenlik ile ne yapılabileceğine ilişkin önemli ölçüde farklı bir vizyon sunması bakımından eşsizdir. Öncelikle ekonomik sürdürülebilirlik meselesini ele alan Ryan, "isteğe bağlı tüketim", "tam iş günü" ve ticarileştirilen boş zaman kalıpları ile gerçekleştirilen büyümenin, gelir ve servetin eşit olmayan dağılımına dayandığı için sürdürülemez olduğunu belirtmiştir (Starr, 2008: 12). Bugüne kadar, küresel eşitsizliği gidermek için hakim strateji yeniden dağılımdan ziyade ekonomik büyüme olmuştur. Ancak, en azından Batı'da, büyümeye ilişkin çevresel kısıtlamalar gerekli olabilir. Schor (1991)'e göre bu iki hedefi uzlaştırmak için uygulanabilecek olan bir strateji Batı'nın verimlilik artışlarının karşılığını artan çıktı ve tüketim yerine boş zaman biçiminde almasıdır. Özellikle yüksek gelir grupları arasında, kişi başına düşen tüketimin azaltılmasının, genelde küresel ekonominin çevresel etkilerinin azaltılması için gerekli olduğu düşünülmektedir. Refah azaltımını gerektirmek şöyle dursun, bazı araştırmalar bunun refahı iyileştirebileceğini öne sürmektedir. Harcamanın azaltılması, gelir için ve dolayısıyla ücretli bir iş için daha düşük ihtiyaç anlamına geleceğinden, ortalama çalışma saatlerinin düşmesi ihtimali, daha az tüketim yoğun, ancak daha fazla zaman harcayan yollarla mutluluğu takip etmek için boş zaman sağlayacaktır (Pullinger, 2014: 11). İş etiğini düzeltme çabaları ve kurumsal sorumluluğu artırma çabalarının yanı sıra daha kısa çalışma saatlerine olan ilginin giderek artması, Ryan'ın "yüksek maddi yaşam standartlarının kendisi için artırılmasından ziyade, maddi rahatlığı, toplumsal katılımı ve daha yüksek değerleri vurgulayan insan refahı" konsepti etrafında ekonomik faaliyeti yeniden düzenlemek için daha önce "izlenmeyen yol" a dönüş ihtimalini öne sürmektedir (Starr, 2008: 22).

Çalışma saatlerinde düşüş sağlamak, işgücü piyasalarının işleyişinde yapısal değişiklikler gerektirecektir. Standart yaşam seyri yaklaşımı, çocuk bakımı gibi belirli

amaçlar için çalışma süresini azaltmak üzere hâlihazırda mali teşvikler (faydalar ve vergi kredileri) sağlamaktadır. Bu yaklaşımı çalışma süresini daha fazla azaltmak için genişletmek mümkündür (Pullinger, 2014: 17). Çalışma saatlerinin genel olarak daha düşük olmasını sağlamak üzere teşvikleri arttırmak ve aynı zamanda çevreye ve refaha potansiyel faydası olan boş zaman etkinliklerini özendirmek sürdürülebilirlik açısından etkili politikalardır.

1.5.3. Kamu Hizmetlerine Ağırlık Verilmesi

Sürdürülebilir kalkınma için uygulanması gereken etkin ekonomi politikalarından biri de özel tüketim yerine kamu hizmetlerine ağırlık verilmesidir. Galbraith, varlıklı toplumların ekonomik büyüme ve üretimin maksimizasyonuna öncelik vermesinin artık uygun olmadığını savunmuştur. Özel tüketim için üretim üzerindeki aşırı vurgu, diğer istenmeyen sonuçların yanı sıra kamu malları ve hizmetleri için çok az harcamaya ve çok az boş zamana ve ekonomik güvensizliğe neden olur (Ackerman, 1997: 654). Bu nedenle belirli bir gelir seviyesine ulaşmış toplumların özel tüketime değil de kamu hizmetlerine ağırlık vermesi toplumun refahı ve bu refahın sürdürülebilirliği açısından daha iyi olacaktır.

Sürdürülebilir kalkınmanın tek başına piyasaların işleyişine bırakılamayacağı açıktır çünkü doğal ve sosyal sermayenin piyasalar tarafından düşük fiyatlandırılması, irrasyonel insan davranışları ve dışsallıklar piyasaları sürdürülebilirlik açısından yetersiz kılmaktadır. Bu da devlet müdahalesinin zorunlu olduğu bir durum ortaya çıkarmaktadır. Evrenselcilik, devletin gelecek nesillerin menfaatleri için mütevelli olarak görev yapmasını gerektirir. Vergiler, sübvansiyonlar ve düzenleme gibi devlet politikaları, teşvik yapısını henüz doğmamış insanlar için küresel ortamı ve kaynak tabanını koruyacak şekilde uyarlayabilir (Anand ve Sen, 2000: 2034). Ancak bu şekilde refahın gelecek kuşaklar için de azalmadan devamı mümkün olacaktır.

Ayrıca piyasaların verimli işleyişi için de devlet müdahalesi önem taşımaktadır. Devletler, özel mülkiyeti ve bireysel hakları koruyan ulusal savunma, kurumsal çerçeveler ve yargı sistemlerini temin ederler. Bu şekilde, devlet dinamik, verimliliği artıran piyasa rekabeti için uygun ortamı sağlar. Dahası, hükümetler üretkenliği artıran kamu mallarıyla sosyo-ekonomik gelişmeyi teşvik etmektedir (Perovic ve Golem, 2010: 65). Gelişmiş ya da gelişmekte olan ülkeler için devlet tarafından sağlanan

sağlık ve eğitim hizmetleri daha az avantajlı durumda bulunan pek çok vatandaş için hayati önem arz etmektedir. Toplumun düşük gelirli üyelerini yoksulluktan kurtarmanın yolu da yine bu kamu hizmetlerinden geçmektedir. Yalnızca ekonomik büyüme yoluyla gelir düzeyinin herkes için yükselmesi ve eğitim ve sağlık gibi göstergelerin iyileşmesi her durumda mümkün olmayabilir. Sen (1983) "zayıf gelişmekte olan bir ülkenin hükümeti, sağlık düzeyini ve yaşam beklentisini yükseltmeye istekli ise, o zaman bu hedeflere doğrudan doğruya kamu politikası yoluyla gitmek yerine kişi başına düşen gelirini arttırarak bunu başarmaya çalışması oldukça zor olacaktır" demektedir (Sen, 1983: 753).

İktisadi ajanlar politikacılar tarafından sağlanan bazı kamu mallarının ve hizmetlerinin hayatlarının kalitesini ve nihayetinde mutluluğunu artırdığını düşündükleri için yüksek vergi yüklerini bile tolere etmeye hazırdırlar. Bu durumda, kaynakların büyük ölçüde rekabetçi özel tüketimden kamusal harcama kalemlerine kaydırılmasıyla insanların mutluluğu artırılabilir (Perovic ve Golem, 2010: 65). Sürdürülebilirliği sağlamak adına kamu hizmetlerine ağırlık verilmesi bu şekilde yalnız gelecek nesillerin değil günümüz toplumundaki insanların yaşam memnuniyetine de katkıda bulunacaktır.

İKİNCİ BÖLÜM

MUTLULUK EKONOMİSİ YAKLAŞIMI

Mutluluk ekonomisi, refahın değerlendirilmesine yönelik iktisat teorisyenleri tarafından kullanılan teknikleri psikologlar tarafından daha sık kullanılan tekniklerle birleştiren bir yaklaşımdır. Ülke ve kıtalarda yüz binlerce kişinin anketlerde bildirdiği öznel iyi oluş verisine dayanır. Aynı zamanda, refahı etkileyen gelir dışı faktörlerin rolünü vurgulayarak, konvansiyonel ekonomiye kıyasla daha geniş kapsamlı fayda kavramlarına dayanır (Graham, 2005: 41). Eşitsizliğin ve enflasyon ve işsizlik gibi makroekonomik politikaların refah etkileri gibi açıklanmış tercihlerin sınırlı bilgi sağladığı alanları araştırmak için oldukça uygundur. Mutluluk ekonomisi yaklaşımı "Davranışsal İktisat" alanında yaşanan teorik gelişmeler ışığında ortaya çıkan bir yaklaşımdır. Bu nedenle öncelikle Davranışsal İktisat ile ilgili gelişmeleri incelemek gerekmektedir.

2.1. Davranışsal İktisadın Getirdiği Yenilikler

Davranışsal ekonomi, ana akım ekonomi tarafından kullanılan mevcut kâr ve fayda maksimizasyonu modellerinin yerini almak, değiştirmek veya zenginleştirmek için diğer sosyal bilimlerden kavram ve kavrayışları kullanmaya çalışan bir teoridir. Davranışsal iktisat marjinalist devrime bir tepki olarak doğmuştur. 1870'lerde ekonomideki "marjinalist devrim", firmalar kârı en üst düzeye çıkarırken, işçilerin ve tüketicilerin de faydayı en üst düzeye çıkardığı varsayımlarını ortaya koymuştur. 1920'lerin sonuna gelindiğinde, bu devrimin etkisiyle genel iktisatta psikoloji veya diğer sosyal bilimlerden kavramların kullanımı önemli ölçüde azalmıştır (Hattwick, 1989: 141). Yüzyılın ikinci yarısına gelindiğindeyse, hem ekonomide hem de psikolojide bu pozitivist yaklaşım birçok eleştiri almaya başlamıştır. Ekonomide George Katona, Harvey Leibenstein, Tibor Scitovsky ve Herbert Simon gibi araştırmacılar, rasyonalite üzerindeki psikolojik ölçülerin ve sınırların önemini ortaya koyan kitaplar ve makaleler yazmışlardır (Camerer ve Loewenstein, 2004: 4). Davranışsal ekonomi, marjinalist devrimin kısıtlayıcı varsayımlarına karşı bir tepki olarak doğmuştur. Davranışsal iktisatçılar, ekonomik ajanların davranışlarıyla ilgili daha "gerçekçi" varsayımlar getirmeye çalışmışlardır.

Davranışsal ekonomi ağırlıklı olarak deneylerden elde edilen kanıtlara dayanmaktadır. Psikologların "yargı", iktisatçılarınsa "beklentiler" veya "inançlar" olarak adlandırabileceği durumlar üzerine yapılan bir dizi deneyde, Tversky ve Kahneman (1974) insanların sistematik olarak taraflı yargılamalarda bulunduklarını kanıtlamışlardır. Ayrıca, bu hatalar bilişsel kurama dayanarak öngörülebilir. Kahneman ve Tversky'nin ikinci etkili araştırmaları karar verme süreciyle ilgilidir. 1979'da, belirsizlik altında karar verme modeli olarak geliştirilen "beklenti teorisi" üzerine çalışmalarını yoğunlaştırmışlardır (Thaler, 2016: 5). Bu teori beklenen fayda teorisine bir alternatif olarak insanların riskle ilgili hiç de rasyonel olmayan seçimler yaptıklarını göstermiştir.

Klasik tüketici teorisinde, farklı mal sepetleri arasındaki tercihlerin, bireyin mevcut durumu veya tüketimine bağlı olmadığı varsayılır. Bu basitleştirici varsayımın aksine, davranış ekonomisindeki çeşitli kanıtlar, tercihlerin kişinin referans noktasına göre değiştiğine işaret etmektedir (Camerer ve Loewenstein, 2004: 16). Özellikle, insanlar tüketim sepetlerindeki mevcut malları kaybetmeye, diğer malları kazanmaktan çok daha fazla önem atfetmektedir. Standart ekonomi, kayıp ya da kazanç olması fark etmeksizin, bireylerin etkinin mutlak büyüklüğüne göre aynı şekilde karar vereceğini öngörür. Oysa beklenti teorisindeki önemli bir kavram olan "kayıptan kaçınma"ya bağlı olarak insanlar, kayıpları önlemek için, kazanç için alacaklarından daha fazla risk almaya eğilimlidirler.

Diğer iki araştırma akımı, tercih modellerine dayanmaktadır. İlk konu zamanlar arası seçimdir. İktisatçılar uzun zamandır insanların "şimdiki zaman yanlı" tercihler yaptığından endişe etmektedirler, yani "şimdi" ile "daha sonra" arasındaki iskonto oranı "sonra" ile "daha sonra" arasında olduğundan çok daha yüksektir (Thaler, 2016: 15). Örneğin bir yıl sonra alınacak küçük bir ödül ve bir yıl bir hafta sonra alınacak daha büyük bir ödül arasında seçim yaparken mantıklı olabilirlerken, küçük ödül hemen şimdi verilecek olduğunda insanlar bir hafta bekleme kararlılılığını göstermeyebilmektedirler. Bu bulgu seçimlerin şimdiki zaman yanlılığı nedeniyle rasyonellikten sapma gösterdiklerini kanıtlayan deneylerle desteklenmiştir (Rabin, 1998: 38-39).

Zamanlar arası seçimin yanı sıra, davranışsal iktisat teorisyenlerinden ilgi gören bir diğer konu "sosyal tercihler"dir. Bu modellerin tümü, insanların yabancılara bile

tamamen bencil olmadığını gösteren deneysel bulgularla desteklenmiştir. İlk olarak Güth vd. (1982) tarafından tasarlanan "ültimatom oyunu"nda, bir teklif sahibinin kendisi ve tanımadığı bir yanıtlayıcı arasında paylaştırması gereken 10 $ tutarında bir parası vardır. Yanıtlayıcı, sunulan payı kabul ederse, ikisi de ödeme alır ve oyun sona erer. Teklifi reddederse hiçbir şey alamazlar ve oyun sona erer. 20'den fazla ülkede yapılan çalışmalarda, teklif sahiplerinin büyük çoğunluğu toplamın üçte biri ile yarısı arasında teklif vermiştir ve yanıtlayıcılar toplam miktarın yaklaşık beşte birinden daha az teklifleri reddetmiştir (Camerer ve Loewenstein, 2004: 31). Bu ve benzeri çalışmalar (Fehr and Schmidt (1999)'da olduğu gibi) bireylerin yalnızca bireysel çıkarlar adına hareket etmediğini, başkalarının faydasını da önemsediğini ve bireysel fayda yerine sosyal faydanın geçerli olduğu durumlar olduğunu kanıtlamıştır.

Davranışsal iktisat, bireysel rasyonelliği temel alan ortodoks modellerden ayrılarak ve insanın tüm psikolojik karmaşıklığını dikkate alarak, "bireysel ekonomik karar verme" anlayışımıza büyük katkılarda bulunmuştur. Diğer şeylerin yanı sıra, bu araştırma dalı birçok tüketim seçeneğinin irrasyonel olduğunu; bireylerin kayıpları kazançlara kıyasla orantısız bir şekilde değerlediğini ve bugünkü tüketime gelecekteki yüksek gelir seviyelerinden kat kat fazla değer verdiğini göstermiştir (Graham, 2017: 69). Davranışsal iktisatçıların bu şekilde harekete geçirdikleri yeni ekonomi dalı, mutluluk ve iyilik çalışmalarıdır. Mutluluk ekonomisi ile ilgili çalışmalar, bireylerin mevcut mutluluk düzeyleriyle veya yaşam memnuniyetleriyle ilgili sorulara verdikleri yanıtlardan gözlemlenebilecek öznel iyi oluş kavramına dayanmaktadır (Frey ve Stutzer, 2002). Bu ölçütlerin geçerliliği başlangıçta sorgulanmış olmasına rağmen, psikologlar, bu anketlerdeki sorulara verilen cevapları, beynin ön kısmındaki hareketler, kalp atışı ve tansiyon ölçümleri ve "orijinal Duchenne gülümsemesi" gibi fizyolojik mutluluk ölçütlerine dayanarak doğrulamışlardır (Blanchflower ve Oswald, 2004). Burada bahsi geçen Duchenne gülümsemesi tabiri Fransız fizikçi Duchenne'den gelmektedir. Duchenne yaptığı çalışmalar doğrultusunda, gerçek gülümsemenin her zaman gözü çevreleyen kasların hareketini içerdiğini göstermiştir. Ekman (2003), Duchenne'nin yüzyıldan fazla zaman önce bulduğu bu sonucu az bir farkla doğrulamıştır. Bu şekilde son bulgular öznel iyi oluş ölçütlerinin güvenilirliklerini kanıtlamaktadır (Krueger ve Schkade, 2008). Bu nedenle artık bu değişkene uluslararası ve ulusal araştırmalarda yaygın olarak rastlanmaktadır.

İktisatçılar insan refahını en üst düzeye çıkarmakla ilgilenmektedir ve bunu yaparken psikologların tercihler ve eylemler arasındaki dinamik ilişkiyi incelemek için kullandıkları teorilerin bazılarını ekonomiye uyarlamaya başlamışlardır. İktisat alanındaki öznel iyi oluş verilerine yeni bir ilgi ve mutluluğun insan refahı tanımına dâhil edilmesi, mutluluk ekonomisindeki araştırmaları motive etmiştir (Lambert, 2017: 3). Bu bölümde mutluluk ekonomisi yaklaşımını anlayabilmek için öncelikle mutluluğun tanımına bakılmalıdır.

2.2. Mutluluk Kavramı

Mutluluk kavramı yüzyıllar boyunca farklı açılardan yorumlanarak farklı şekillerde tanımlanmıştır. Bentham'a göre mutluluk acıların ve zevklerin toplamıdır. Edgeworth, bireyin belli bir zamandaki mutluluğunu, o zaman dilimindeki anlık faydaların toplamı olarak yani, anlık faydaların zamansal integrali olarak tanımlamıştır (Kahneman ve Kruger, 2006:5). Layard'a göre mutluluk iyi hissetmek, hayattan keyif almak ve bu duygunun devam etmesini istemektir (Layard, 2005: 12). Mutluluğun bir diğer tanımı ise bireyin yaşamının genel kalitesini olumlu olarak yargılama derecesidir (Veenhoven, 1993).

Belli bir tanım üzerinde anlaşılması zor da olsa, sosyal bilimciler yıllar boyu süren çalışmalar sonucunda mutluluğun kavramsallaştırılması konusunda bir fikir birliğine varmışlardır. Bu kavramsallaştırma, mutluluğun öznel doğasını ve mutluluk deneyimlerinin nihai yargısının insanların kendilerine ait olduğunu vurgular (Myers ve Diener, 1995). Mutluluğun bu öznel doğasını yansıtmak adına, mutluluk için bilimsel terminolojide kullanılan isim "öznel iyi oluş"tur. İnsanların yaşamlarını arzu edilir, tatmin edici ve ödüllendirici bulup bulmadığını gösterir. "Bildirilen öznel iyi oluş", psikolojide bireyin olumlu ve olumsuz etkileri, mutluluğu veya yaşamdan memnuniyeti ne ölçüde yaşadığını değerlendirmesinde kullanılan bilimsel terimdir. Öznel iyi oluş genel olarak kişinin yaşamının bir değerlendirmesi olarak anılır ve genellikle bireye sorulan "mutluluk" ya da "yaşam memnuniyeti" ile ilgili sorular aracılığıyla gözlemlenir (van Praag vd., 2003). Her ne kadar bu iki kavram bazen birbirinin yerine kullanılsa da, genellikle iki ayrı kavram olarak kabul edilir. Mutluluk, "daha geçici ve kısa vadeli dalgalanmalara maruz kalan öznel iyi oluşun daha duygusal, durumsal ve ruhsal bir yönü" olarak görülür. Diğer taraftan yaşam

memnuniyeti, iyi oluşun, daha bilişsel ve daha kalıcı bir değerlendirmesini ifade eder (Diener vd., 2009). Aristo "mutlu hissetmek" ile "mutlu olma"nın ayrı şeyler olduğunu söylemiştir. Kısa süreli mutluluk hissi için zevk alınan şeyler yapmayı *"hedonizm"*, geçici hazlardan daha fazlası olan, insanın yaşamının son noktasına kadar devam eden mutlu olma halini ise *"eudaimonia"* olarak adlandırmıştır. Benzer şekilde literatürde de kişinin sorunun sorulduğu sırada yaşadığı deneyimlere karşılık kendisini nasıl hissettiğini gösteren değerlendirmesi "mutluluk" verisi olarak sınıflandırılırken, yaşamını bütün olarak değerlendirdiğinde kendisini ne durumda hissettiğini "yaşam memnuniyeti" verisi göstermektedir.

Mutluluğu en üst düzeye çıkarma, ekonomik düşüncenin özünde, eski hedonist filozofların eserleriyle başlayıp, Jeremy Bentham ve John Stuart Mill'in eserlerinden çıkmış olan faydacı gelenekten geçen uzun bir felsefi geleneğin derinlerinde bulunan ve bugünkü fayda ile sosyal refah fonksiyonlarını maksimize eden modern iktisat teorisyenlerinin modellerinde kullanılan köklü bir fikirdir (Nikolaev, 2013:2). Bentham, faydacılığı kurmuş ve Mill, herkesin kendisi için faydayı en üst düzeye çıkarmak istediğini fark ederek faydacılığa klasik ekonomik teorileri eklemiştir (Lambert, 2017:5). Bentham en iyi toplumun, üyelerinin en mutlu olduğu toplum olduğunu, dolayısıyla en iyi kamu politikasının en büyük mutluluğu yaratan politika olduğunu dile getirmiştir (Layard, 2005:5). Bu yaklaşım, insan varlığının nihai hedefinin, insanları hayatlarıyla "mutlu" ve "tatmin" hale getirmek olduğu evrensel görüşünden dolayı, çoğu kişiye yakın gelmektedir. Eğitim, sağlık ve çevre gibi alanlarda malların ve hizmetlerin ve politikaların üretilmesinin amacı, refahı arttırmaktır. Bu nedenle, refah, ortak arzulanan sonuçtur ve toplumun, politikaları değerlendirmek için ortak bir metrik sağlamak üzere doğrudan bu sonucu ölçmesi gerekir (Diener ve Seligman, 2004:2).

2.3. Mutluluğun Ölçülmesi

Refahın ölçümünün bilimsel olarak en doğru şekilde nasıl yapılacağı farklı görüşleri ve tartışmaları beraberinde getirmiştir. İktisat teorisyenleri mutluluğu tipik olarak tercihlerin tatmini yani istenilenin elde edilmesi olarak görmüşlerdir. Tercihler de davranışlar yoluyla anlaşılmaktadır. Kısaca insanların davranışları isteklerini ortaya çıkarır ve istediklerini elde etmek de mutluluğu tanımlar. Böylece özgürce yapılan

herhangi bir seçim insanların istediklerini elde etmelerini ve bu şekilde mutluluğu en üst düzeye çıkarmalarını sağlar. Bu nedenle, zihinsel durumları ölçmeye gerek yoktur. Zihinsel durumların bilimsel olarak ölçülemediği ve dolayısıyla bilimsel teorilerde yeri olmadığı görüşü, bir zamanlar psikoloji de dâhil olmak üzere tüm sosyal bilimlerde yaygın görüş olmuştur. Ancak, zihinsel durumları ölçmenin daha bilimsel yolları geliştirildiğinden, bu görüş yavaş yavaş terk edilmiştir. Bu bölümde iktisadın tarihi gelişimi içerisinde refah ve daha sonra mutluluk olarak adlandırılan toplumun toplam fayda düzeyinin nasıl ölçüleceği konusundaki teoriler ve geliştirilen yöntemler incelenmektedir.

2.3.1. Mutluluğun Ölçümlenmesinde Teori

Liberal iktisadın temellerini ortaya koyan klasik iktisadi düşünce, mutluluğun ölçülebileceği ve belirli bir ekonomik politikanın etkilenen insanların mutluluğunu artırıp artırmayacağını belirlemek için kullanılabileceğini varsaymıştır. Ancak "Yeni Refah Ekonomisi" anlayışının ortaya çıkmasıyla birlikte bu varsayım değişmiştir. 1930'larda, John R. Hicks gibi bilim adamları, insan davranışının ve özellikle de talebin göreceli (sıralı) fayda temelinde açıklanabileceğini göstermiştir. Bireylerin göreceli fiyatlardaki değişikliklere nasıl tepki verdiğini analiz etmek için mutlak (kardinal) bir fayda ölçümüne gerek yoktur. İktisat üzerinde muazzam bir etkisi olan Robbins (1932), faydanın ölçülemez olduğunu ve bunu ölçmek için uğraşmanın bilimsel yanı olmadığını ifade etmiştir. En azından ona göre fayda ölçümü psikologlara bırakılmalıdır (Van Praag ve Frijiters, 1999: 413). Robbins, psikolojinin ekonomik davranışı açıklamada önemli bir rol oynadığını fark etmesine rağmen, duyguların ve özellikle mutluluğun operasyonel bir şekilde ölçülebileceği fikrini dışlamıştır. Böylece iktisat teorisyenleri uzun süredir faydanın ölçülemeyeceğini, daha da önemlisi, faydanın direkt olarak ölçülmesine gerek olmadığını, çünkü faydanın insanların tercihlerini ortaya koyan seçimlerden anlaşılabileceğini varsaymışlardır. Alternatifler arasında seçim yapmak olan ekonomik davranışı motive eden şeyin fayda, memnuniyet, refah veya mutluluğun en üst düzeye çıkarılması olduğunu varsayarsak, bu durum iktisat teorisyenlerini eksik bir durumda bırakmaktadır (Van Praag, 2007:42). Seçim gözlenmekte ama seçim sürecinin altında yatanlar göz ardı edilmektedir.

Paul Samuelson (1915 - 2009), klasik iktisat teorisinin önemli bir yönü olan "açıklanmış tercih teorisinin" temelini ortaya koymuştur. Açıklanmış Tercih Teorisi, tüketicilerin tercihlerinin satın alma alışkanlıklarından ortaya çıkarılabileceğini ifade etmektedir. 20. yüzyılın başlarına kadar, fayda bir tüketicinin kayıtsızlık eğrisi ve bütçe kısıtlaması temelinde yapacağı en uygun seçimden elde edeceği tatmin ile tanımlanmaya başlamıştır. Böylece Klasik ekonomi, insan refahını hesaplamak için dış ve nesnel ölçütlere odaklanmıştır (Lambert, 2017: 6). Fayda, yalnızca bireysel tercihlerin veya rasyonel bireyin parasal bütçe kısıtı içindeki tercihlerin aracılık ettiği gelirlere bağlı olarak görülmüştür. Fayda ana akım iktisata göre insanların sahip olduğu arzuların yerine getirilmesinden oluşur. Kişinin gerçek arzuları çoğunlukla kişinin seçimlerinde ortaya çıkar ve "açıklanmış tercihler" gözlemlenebilir ve bu nedenle deneysel bilim için saygın bir konu oluşturur (Griffin, 1982: 334). Yirminci yüzyılın ortalarında Walras ekonomisinin yükselişiyle birlikte, tüketim malları dizisi arasında kıt kaynağın (gelir) dağılımını gösteren "tüketim fonksiyonu", bireysel mutluluğu geniş anlamda tanımlayan "fayda fonksiyonu" haline gelmiştir (Gowdy, 2007: 34). Zamanla refahın ölçülmesine yönelik bu objektif yaklaşım, bireylerin yalnızca maddi malların ve hizmetlerin tüketiminden yarar sağladığını varsayan neoklasik ekonomi teorisine hâkim hale gelmiştir (Nikolaev, 2013: 4). Ortodoks bir çerçevede bile, yalnızca gelire odaklanmak, sayısız ekonomistin zaman içinde belirttiği gibi, refahın temel unsurlarının gözden kaçırılmasına neden olabilir (Graham, 2005: 42).

Neoklasik ekonomi çerçevesinde tüm ekonomik birimlerin rasyonel olduğu ve yüzleştikleri kısıtlara bağlı olarak sürekli bir optimizasyon içinde oldukları varsayılmaktadır. (Snowdon ve Vane, 2005: 197). Buradaki tartışmaların başlangıç noktası, mevcut politikanın büyük bölümünü yönlendiren 'rasyonel seçim modeli'dir. Bu model, tüketicilerin farklı eylem yollarının bireysel maliyetlerini ve faydalarını hesaplayarak beklenen net faydalarını maksimize eden seçeneği seçerek karar verdiklerini ileri sürmektedir (Jackson, 2005a: vi). Modelin temelinde bazı temel varsayımlar bulunmaktadır.

i) Bireysel çıkarlar insan davranışını anlamak için uygun bir çerçevedir.

ii) 'Akılcı' davranış, bilişsel düşünce süreçlerinin sonucudur.

iii) Tüketici tercihleri modele dışsaldır - diğer bir deyişle, kökenleri veya öncülleri hakkında detaylı incelemeler yapılmaksızın olduğu gibi kabul edilir.

Bu varsayımlardan da anlaşılacağı üzere, rasyonel seçim modeline göre bireysel çıkarlar ve rasyonalite bireyin tercihlerini belirleyen temel ögelerdir ve tercihlerin altında yatan diğer sebepler dışsal kabul edilerek göz ardı edilmektedir. Bu modele göre bencil ve gerekli tüm bilgiye sahip rasyonel ajanlar kendileri için en doğru seçimi yapmakta ve herkes kendi fayda maksimizasyonunu sağlamaktadır. Böylece her birey rasyonel bir şekilde kendi faydasını maksimize ederken, Walrasgil genel denge kavramı ile sosyal refahın piyasadaki tüketime eşit olduğu sonucuna ulaşılmaktadır (Snowdon ve Vane, 2005: 197).

Refahın ölçülmesine yönelik bu nesnel yaklaşıma, son yıllarda insanların nasıl hissettiği ve neye değer verdikleri ile gerçek yaşamda nasıl davrandıkları arasında büyük tutarsızlıklar bulunduğunu gösteren psikoloji ve ekonomi araştırmaları tarafından meydan okunmuştur. Davranışsal ekonomide geniş bir literatür, açıklanan tercih aksiyomlarında tutarsızlıklar olduğunu ortaya koymuştur (Nikolaev, 2013:5). Davranışsal ekonomi ve psikolojiden elde edilen bu geniş literatür, insanların sık sık tutarsız seçim yapabildiklerini, tecrübelerinden ders almadıklarını, ticarete direnç gösterdiklerini, memnuniyetlerini kendi durumlarının başkalarınınki ile kıyaslanmasına dayandırdıklarını ve standart rasyonel ekonomik ajan modelinden sapma gösterdiklerini bulmuştur (Kahneman ve Kruger, 2006:3).

Bireysel tercihler, gösterilebilir bir dizi faktör nedeniyle bireysel refahı temsil etmede çok zayıftır. Tercih ve refah; kusurlu bilgi, irrasyonellik ve/veya efektif olmayan fedakârlık (başkalarının refahı için endişelenme) gibi nedenlerle birbirinden farklılık gösterebilir. İki seçenek A ve B arasında seçim yapmak durumunda olan bir birey, kendi faydası B'de A'da olduğundan daha yüksek iken, A'yı B'ye tercih ederse, kusurlu bilgi veya fedakârlık sebebiyle olması fark etmez, irrasyonel olduğu söylenir (Ng, 2003: 311). Hiç kimse tamamen cahil veya irrasyonel değilse de, kusurlu bilgi ve irrasyonalite açıkça pek çok birey için geçerlidir. Refah ekonomisi, nihai hedef olan refahı (veya mutluluğu) analiz etmeden tercihi analiz ettiği için tam değildir.

Rasyonel seçim modeline karşı yapılan merkezi bir eleştiri bireylerin seçim kabiliyeti üzerindeki bilişsel kısıtlamalardır. Aslında, insanlar hemen her zaman zihinsel "kısa yol" alışkanlıkları, rutinler, ipuçları ve buluşsal yöntemler

kullanmaktadır. Bu da bilişsel düşüncenin harekete geçmemesi ve çoğunlukla bilişsel tartışmaların tamamen atlanması anlamına gelir. Bir dereceye kadar otomatiklik, davranışımıza girerek değişimi çok daha zor hale getirmektedir ve modelin temel bir varsayımını zayıflatmaktadır (Jackson 2005a,vi). Bilişsel süreçler sonucunda verildiği düşünülen pek çok karar o kadar da bilinçli olmayabilir ve seçimlerin rasyonelliği sorgulamaya açıktır.

Cross ve Guyer (1980) çalışması "sosyal tuzaklar" olarak sınıflandırdıkları anında ödüllendiren ancak uzun vadeli maliyetlere sebep olan davranış kalıplarına odaklanmıştır. Bu sosyal tuzaklar rasyonalitenin aksine kısa görüş ve umursamama gibi faktörlerinin bireylerin seçimlerindeki rolünü vurgulamaktadır. Bu tuzaklar ödül ve maliyetin bireyin kendisi tarafından (bağımlılık tüketimi veya dürtüsel satın alma gibi) yaşandığı tüketim türlerini ve maliyetin başkaları tarafından ödendiği ("dışsallık tuzakları") veya tüm topluluk tarafından üstlenildiği ('toplu tuzaklar') durumları da içerir (Lintott 1998:244). Bu tür araştırmalar insanların rasyonel karar verme varsayımının aksine kısa vadeli ödüller için uzun vadede büyük maliyetlere katlanmayı göze alabildiklerini ve sürdürülebilirlik durumunda bu bedelin gelecek nesillere ödetildiğini ortaya koymaktadır.

Bireylerin artan nüfuz ve özgürlükleri ile piyasaların gündelik hayatta artan etkileri, her geçen gün hem kendi refahını hem diğer insanların refahını etkileyen sayısız seçim yapmak zorunda kalan bireyler için yeni fakat genellikle bilinçsiz bir "seçim sorunu" yaratmıştır. İnsanlar, sınırlı zihinsel kapasite, rasyonellik ve irade gücü ile bu tercihlerle yüzleşmek zorundadırlar. Dolayısıyla, çoğunlukla, refahları için düşünülmeyen ve istenmeyen sonuçlara sahip seçimler yaparlar (Hämäläinen, 2013: 7). Seçim sorunu yalnızca nüfusun zengin kesimini etkilemekle kalmaz. Örneğin, obezite, depresyon, madde kullanımı, yaşam yönetimi sorunları ve çevresel olarak sürdürülemez davranış toplum genelinde yaygındır.

Gündelik hayatta gittikçe artan tercih sayısı, daha bozulmuş bir yaşam tarzına neden olmuştur. Daha varlıklı ve daha özgür olan bireyler, yeni fırsatlarından yararlanmakta ve hem işyerinde hem boş zamanlarında giderek artan sayıda faaliyette bulunmaktadırlar. Bununla birlikte, iki kesin sınırlı kaynaktan yani zaman (24/7) ve zihinsel kapasiteden dolayı, bütün bu etkinlikleri günlük hayatta bir araya getirmeye çalıştıklarında strese girmekte ve önemli sosyal ilişkileri için daha az vakit

bulmaktadırlar. Artan belirsizlik, karmaşıklık ve günlük yaşamın hızı, zihinsel talepler ile bireylerin zihinsel kapasiteleri arasında bir "karmaşıklık boşluğu" oluşturmuştur. Bu boşluğu kapatmak, bireylerin sosyal ve psikolojik refahı için çok önemlidir (Hämäläinen, 2013: 7).

Rasyonalite varsayımı ile ilgili bir diğer sorun, duygusal (duygusal) tepkilerin bilişsel düşünceleri karıştırmasıdır. Örneğin, pazarlama teorisinde tüketicilerin ürünlerle duygusal ilişkiler kurdukları ve ne satın alacakları ve nasıl davranacakları konusunda duygusal bir düzeyde tepki verdiği bilinmektedir. Bazı evrimsel nöro-fizyoloji, duyguların karar bağlamında 'bilişten önce' geldiğini ileri sürer. Davranışlarımız bilinçli görüşmelerden ziyade duygusal tepki üzerine kuruludur (Jackson, 2005a: vi).

Bilgi ve rasyonalitedeki kusurların biyolojik bir temeli vardır ve ortaya çıkan biriktirme içgüdüsü, reklamcılıkla teşvik edilen tüketimcilik akımıyla, mutluluk ve yaşam kalitesi hakkındaki son kanıtlarla da desteklenen, sistematik bir materyalist önyargıya neden olur. Bu tür bir önyargı, göreceli gelir etkileri, çevresel bozulma eğilimleri ve vergi yükünün fazla tahmin edilmesi ile birlikte özel tüketim üzerinde aşırı harcamaya, kamu mallarının yetersiz bir şekilde sağlanmasına ve refah azaltan bir ekonomik büyümeye neden olabilir (Ng, 2003:307). Ekonomik ilerleme sanayileşmiş ülkelerde bile yaşam kalitesini artırsa dahi, ekonomik göstergeler ile diğer ölçütler arasında önemli tutarsızlıklar olduğu için artık iyi bir refah ölçüsü değildir (Diener ve Seligman, 2004:2).

Rasyonellik dışında Neoklasik ekonomi teorisini bir arada tutan temel varsayımlardan biri de insan davranışının bencil olmasıdır. Ancak bu bireysel çıkar varsayımının aksine, bireysel tercihler etkileşimli bir şekilde başkaları tarafından etkileniyorsa, Walras sistemlerinde optimal dağılım koşulları oluşturulamaz. Tüketici davranışının matematik modeline belirgin bir çözüm bulunamayacaktır. Çünkü her tüketici için optimal düzeyde tüketim diğerlerinin tüketim seviyesine bağlı olacaktır (Gowdy, 2007: 29). Nitekim insan davranışı toplumsal, ahlaki ve fedakâr davranışlardan ve çıkar davranışlarından oluşmaktadır. Bu nedenle bireysellik varsayımı şüphelidir. Bireysel müzakereler açıkça insan davranışlar üzerinde bir parça rol oynamaktadır. Ancak davranışlar genellikle toplumsal bağlamlara sıkı sıkıya bağlıdır. Sosyal ve kişilerarası faktörler bireysel tercihi şekillendirir ve sınırlandırır

(Jackson 2005a, vii). Walras sisteminin teorik olarak tutarsız olduğu açıkça gösterilmiştir; refah kararları, insan karar alma mekanizmasının sosyal içeriği dikkate alınmadan incelenememektedir (Ng, 1997:1848).

Bunun yanı sıra, seçimden elde edilen fayda, bireylerin değiştirmeye gücünün yetmediği belirli politikaların veya kurumsal düzenlemelerin refah etkilerini tam olarak ölçemez (Graham, 2005: 43). Bunlara örnek olarak eşitsizlik, çevresel bozulma ve enflasyon ve işsizlik gibi makroekonomik politikaların refah etkileri bulunmaktadır. Tüm bu eleştiriler ışığında değerlendirildiğinde refahın ya da mutluluğun ölçülmesi için alternatif ölçütler geliştirilmesine duyulan ihtiyaç daha iyi anlaşılmaktadır.

2.3.2. Mutluluğun Ölçümlenmesinde Yöntem

Refahın mevcut objektif ölçütlerine yönelik tüm bu karşıt görüşler ve eleştiriler bilim insanlarını refah için alternatif bir ölçüt arayışına yöneltmiştir. Buradaki sorun insanların kendi çıkarlarına aykırı hareket edebilmeleri olduğundan, eğer istediğimiz "fayda"nın iyi oluş ya da refaha yakın olması ise, o zaman "fayda" için önemli olan insanların gerçek arzularıdır. Mutluluk araştırmalarından ortaya çıkan yeni akım kişilerin mutluluğu ya da refahını doğru yargılayabilecek tek otoritenin kişinin kendisi olduğunu belirtmekte ve mutluluğun bireye yöneltilen sorular yoluyla ölçülebileceğini iddia etmektedir. Bunun sonucunda faydaya yönelik öznel yaklaşım doğmuştur. Faydaya yönelik öznel yaklaşım, dünyayı incelemek için verimli bir tamamlayıcı yol sunmaktadır. İlk olarak, öznel iyi oluş, karar faydasından çok daha kapsamlı bir kavramdır; deneyimlenen faydayı ve prosedürel faydayı birlikte içerir ve birçok insan için nihai amaçtır. İş güvencesi, statü, güç ve özellikle para (gelir) gibi, isteyebileceğimiz başka şeyler için durum böyle değildir. Onları kendileri için değil, kendimize daha mutlu olma imkânı vermek için isteriz. Mutluluk ne olursa olsun, kendi başına istenen bir şeydir ve başka bir şey elde etmek için bir araç değildir. Ng de bunu şu şekilde dile getirmiştir: "Mutluluk tercihten daha önemlidir. Dahası, mutluluk gerçek nihai hususdur. Parayı, ürünleri almak; ürünleri tüketmek; tüketimi tercihlerimizi tatmin etmek için isteriz. Tercihlerimizi tatmin etmeyi ise mutluluğumuzu en üst düzeye çıkarmak için isteriz." (Ng, 2003:309) İkincisi, öznel mutluluk kavramı insanların refahını doğrudan doğruya yakalamamızı sağlar. Bu,

ekonomik teoride temel varsayımları ve önermeleri açıkça test etmek için bir temel oluşturur (Frey ve Stutzer, 2002:405).

Diener ve Seligman (2004), her şeyden önce, eğer ekonomi ve diğer politikalar sonunda refahı artıracağı için önemli ise, neden refahı daha doğrudan değerlendirmeyelim diye sormaktadır. Para gibi bir vekilin kullanılmasına ilişkin ana argüman, refahın para ile aynı kesinlikte ölçülememesidir. Bununla birlikte, günümüzde bilim adamları toplumların refahını endekslemek için giderek daha iyi araçlar bulmaktadırlar (Diener ve Seligman, 2004). Soyut bir kavram olan fayda kesinlikle doğrudan gözlemlenebilir olmamakla birlikte, davranışsal ekonomi alanında yapılan son araştırmalar, anketlerde ortaya çıkmış olan öznel iyi oluşun insanların deneyimledikleri faydalar için ampirik bir ölçü görevi yapabildiğini göstermiştir. Günümüzde psikoloji ve nöroloji ile ilgili çalışmalar insanların ne kadar mutlu olduğunu ölçmek için gittikçe daha kesin ölçütler bulmaya başlamıştır. Örneğin artık insanların kendi mutluluk değerlendirmelerinin standart bilimsel yollarla ölçülebilen gerçek beyin aktivite miktarlarına tekabül ettiğini bilmekteyiz (Layard, 2005:12). Welsch (2009) öznel iyi oluşu (veya mutluluğu) faydanın bir ölçüsü olarak kullanarak, fayda ve seçim teorisinin temel sorunlarını, örneğin insanların mutlak mı göreceli tüketimden mi fayda sağladıkları ve seçimlerinin fayda maksimize edici olup olmadığını test etmenin mümkün olduğunu belirtmektedir. Eğer A ürün grubu (ya da başka bir şey) B ürün grubunun verdiğinden iki kat daha fazla mutluluk veriyorsa, sadece A'yı B'ye tercih ettiğini söylemek yerine, A'yı B'den iki kat fazla tercih ettiğini söylemek birey için kesinlikle mantıklı, doğal ve bilgilendiricidir (Ng, 1997: 1851). Mutluluk araştırmasının yöntemleri ve sonuçları refah analizi ve fayda-maliyet çalışmaları için kullanılabilir. Ekonomik meseleleri incelemek için mutluluk verilerini kullanmak son dönem ekonomik literatürde gelişen bir alandır.

Graham (2005), mutluluk ekonomisi denilen bu yeni yaklaşımın refah ölçütlerine ne derece bir alternatif sağladığının altını çizmekte ve böylece refah için önemli olan sürecin özelliklerini vurgulamaktadır. Kahneman ve Kruger "öznel iyi oluşun doğrudan raporlanması, güvenilir bir şekilde yapılabilirse, tüketici tercihlerinin ve sosyal refahın ölçülmesinde yararlı bir rol oynayabilir" demektedir (Kahneman ve Kruger, 2006: 3). Deneysel psikolojinin giderek daha üst düzeydeki kesinliği, iktisat teorisyenleri tarafından kabul edilebilir bir ölçülebilir fayda fikrinin oluşturulmasına

yardımcı olmuştur (Ferrer-i-Carbonell ve Frijters, 2004; Frey ve Stutzer, 2002: 21). Bireyler arasında ve hatta kültürler arasında mutluluk seviyelerini doğru bir şekilde ölçmek için yöntemler geliştirilmiş, test edilmiş ve kalibre edilmiştir. Ng (1999)'a göre, artık Bentham'ın hedonometresi gibi kardinal bir fayda ölçer geliştirmeye hayal edebildiğimizden daha yakın durumdayız. Artan toplumsal, çevresel ve ekonomik göstergelere eşlik eden sağlam, bilimsel fayda ölçütlerinin varlığı, sosyal refahı doğrudan geliştirecek ekonomik politikaları belirlemeyi mümkün kılar (Gowdy, 2005:218). İnsanlar, öznel refah seviyelerini diğer kişilere, geçmiş tecrübelere ve geleceğin beklentilerine ilişkin koşullar ve karşılaştırmalara göre değerlendirir. Böylece, öznel iyi oluş ölçüleri "fayda" için daha kapsamlı bir ölçüt görevi görebilir (Frey ve Stutzer, 2002: 405).

Öznel İyi Oluşun Ölçülmesine İlişkin OECD Yönergeleri, öznel iyi oluşun aşağıdaki ölçütlerini tanımlamakta ve önermektedir: "İnsanların hayatlarını hakkında yaptıkları olumlu ve olumsuz çeşitli değerlendirmeleri ve deneyimleri karşısında duydukları duygusal tepkileri içeren zihinsel durumlar." Bu tanım öznel iyi oluşun farklı öğelerini birlikte içermektedir. Bireylerin anlık duygu ve hislerinin olumlu değerlendirmeleri "pozitif etki", olumsuz değerlendirmeleri "negatif etki" olarak anılırken, "Yaşam değerlendirmesi" ise kişinin o ana kadar ki hayatı veya hayatının belirli bir yönüyle ilgili yansıtıcı bir değerlendirme olarak tanımlanmaktadır (OECD, 2013: 10). Özel olarak hazırlanmış anketlerle insanlara bu zihinsel durumları hakkında sorular sorularak yaşamları hakkında değerlendirmeler yapmaları istenmektedir. Yaşam değerlendirme hakkındaki veriler, birkaç on yıl boyunca temsili anketler ile toplanmıştır. Bu anketlerde görsel referans noktalarını (0 memnun değil ve 10 çok memnun) açıkça belirten görsel ölçek (hayat merdiveni) kullanarak sorular sorulmaktadır. Örneğin, Dünya Değerler Anketi, yaşam memnuniyeti verilerini toplamak için şu soruyu kullanır: "Her şey düşünüldüğünde, bugünlerde bir bütün olarak hayatınızdan ne kadar memnunsunuz? Lütfen cevap vermek için bu kartı kullanın. "Bu sorulara verilen cevapların, toplumlar arasında toplu olarak ve zaman içinde toplanmasıyla oluşan kalıplarda kayda değer bir tutarlılık vardır. Çok sayıda yazarın farklı ülkeler ve bölgeler için farklı veri setleri kullanarak yaptığı çalışmalar, hem ülkeler arasında hem de zaman içinde öznel iyi oluşun belirleyicileri arasında benzer kalıplar bulmaktadır (Blanchflower ve Oswald, 2004; Diener ve Kahneman,

2010; Easterlin, 2003; Frey ve Stutzer, 2002; Graham ve Lora, 2009). Buna ek olarak, bazı psikologlar bu soruların kullanımını objektif ölçütleri kullanarak "doğrulayabilmiştir", örneğin, mutluluk sorularına olumlu yanıt veren bireylerin daha sık gülümsediklerinin gözlenmesi gibi (Graham vd., 2004). Öznel refah ölçümleri, bireysel düzeyde yüz ifadeleri, beyin dalgası modelleri ve kortizol ölçümleri gibi objektif ölçümlerle doğrulanırken, toplum düzeyinde intihar kalıpları gibi ölçümlerle ilişkilendirilmiştir (Helliwell vd., 2012: 17). Çeşitli ülkelerde insanların ortalama mutluluk ve yaşam değerlendirmeleri ile depresyon ve intihar oranları gibi göstergeler karşılaştırılmış ve aralarında yüksek korelasyon olduğu görülmüştür (Frey ve Stutzer, 2002: 406).

Belki de mutluluk ekonomisinde yaşanan bu gelişmeler sonucunda, Birleşmiş Milletler (BM) Genel Kurulu, Bhutan Başbakanı tarafından önerilen ve oy birliğiyle kabul edilen bir karar almıştır. BM bu kararla ülkeleri, 19 Temmuz 2011'de ülkeye, mutluluk ve kalkınmada refah arayışının önemini daha iyi kavramak ve kamu politikalarına rehberlik etmek amacıyla ilave tedbirlerin alınmasını sağlamaya davet etmiştir. Kararda, gayri safi yurtiçi hâsılanın (GSYH) "bir ülkedeki insanların mutluluğunu ve esenliğini ölçmek için tasarlanmadığı" ve "refahı yeterince yansıtmadığını" ve "sürdürülebilir olmayan üretim ve tüketim kalıplarının sürdürülebilir kalkınmayı engelleyebileceğini " belirtmiştir (UN News, 2011). Tamamlayıcı bir alternatif olarak öznel iyi oluş ölçütlerinin kamu politikalarını değerlendirmede kullanılması ise bu sorunlara çözüm olarak sunulmaktadır. Örneğin 2008'de Fransa Cumhurbaşkanı Nicolas Sarkozy, yaşam kalitesini ölçmek üzere bugüne dek en kapsamlı çalışmayı gerçekleştiren, yirmi beş üyeli bir komisyon kurmuştur. Komisyon, yaşam kalitesinin, hem gelişmiş hem de gelişmekte olan ülkelerin ekonomilerinin ne kadar iyi olduklarını değerlendirmek için kullanılan toplam üretim ve yaşam standartlarından çok daha geniş bir kavram olduğunu kabul etmektedir. Raporun ana mesajı, artık ekonomik üretimi ölçmekten ziyade insanların refahını ölçmeye geçilmesi gerektiğidir. Komisyon, dünyadaki istatistik bürolarının, insanların kendi yaşam değerlendirmelerini, hedonik deneyimlerini ve önceliklerini yakalamak için bu tür soruları kendi anketlerine dâhil etmelerini tavsiye etmiştir (Stiglitz vd., 2010: 18). Diğer ülkeler ve kuruluşlar da benzer şekilde refahı daha geniş biçimde ölçmek için tasarlanmış endeksler geliştirmişlerdir. En iyi bilinen örnek,

Birleşmiş Milletler Kalkınma Programının (UNDP) Dünya Kalkınma Endeksidir (Helliwell vd., 2014:735). Mutlu Gezegen Endeksi, Yeni Ekonomi Vakfı (NEF) tarafından "sosyal, ekonomik ve çevresel adaleti" teşvik ederek sürdürülebilir yaşamı teşvik etmek için yaratılan bütüncül insani yardım ölçüsüdür. Yaşam beklentisi, yaşam doyumu ve ekolojik ayak izini ölçer (Lambert, 2017:22). Gayri Safi Mutluluğu anayasal hedefi olarak somutlaştıran Bhutan hükümeti, şu anda ulusal ilerlemesini dokuz öznel iyi oluş göstergesinin eşit ağırlıklı bir ortalaması ile ölçmektedir. Kanada'nın da resmi olmayan bir öznel iyi oluş endeksi vardır.

2.4. Mutluluk Ekonomisindeki Gelişmeler ve Mutluluğu Belirleyen Faktörler

Mutluluk araştırmalarında en son gelişme, ekonomideki sosyal gösterge hareketi olarak görülebilecek olan 'Mutluluk Ekonomisi'nin ortaya çıkmasıdır. Son yıllarda, refahın iktisadi anlayışı ile ilgili memnuniyetsizlik, insanların öznel refahını ampirik olarak incelemek için ortaya çıkan yeni fırsatlar ile birlikte, ekonomi biliminde etkileyici ve yeni araştırmaları teşvik etmiştir (Stutzer, 2012:1). Mutluluk araştırmalarında kullanılan ekonometrik ve deneysel araştırma yöntemleri, refah için alternatif ölçütleri kullanarak, ekonomiyi daha psikolojik içerikli bir fayda kavramı hakkında bilgilendirmektedir. Bu deneyimlenen fayda anlayışı, insanların refahlarına açıklanmış tercihlerden daha yakındır (Frey, 2008:6). Mutluluk ekonomisi, mevcut ekonomik araştırmalarda en gelişen alanlardan biri olarak ortaya çıkmıştır.

Mutluluk ekonomisinin temelinde klasik iktisatçıların oluşturduğu fayda tanımının yeniden değerlendirilmesi yatmaktadır. Bu konuda en önemli çalışmalar Kahneman ve arkadaşları (1991, 1997, 2006), Van den Praag çevresindeki Leyden grubu (1971, 1993, 1999) ve Easterlin (1995, 2001, 2003) tarafından yapılmıştır. Bireysel refahın psikolojik olarak sağlam bir görüşü, fayda teorisinde yer alan ekonomik yaklaşımın çeşitli temel varsayımlarına meydan okumaktadır (Frey, 2008: 6). Yaşam objektif gerçeklikle bireylerin öznel duyguları arasında sürekli bir çatışma olduğuna göre insan refahını değerlendirirken bu denklemin her iki parçasını da dâhil etmek önemlidir (Lambert 2017: 7). Mutluluk Ekonomisindeki temel anlayış, seçimden beklediğimiz tatminin (beklenen fayda), her zaman seçimden elde edilen tatminle (deneyimlenen fayda) uymaması ve olası etkiler konusunda daha iyi

bilgilendirilmiş olsaydık daha rasyonel seçimler yapabileceğimiz gerçeğidir (Veenhoven, 2017:1).

Psikolojik araştırmalar ancak yakın zamanlarda ekonomi ile ilişkilendirilmeye başlamıştır. Bu konuda öncü bir çalışma olan Easterlin (1974) II. Dünya Savaşı'ndan bu yana, birçok ülkede gerçek gelir çarpıcı şekilde yükselirken, nüfusun bildirdiği ortalama öznel iyi oluşun artmadığı, hatta biraz düştüğü gerçeğine odaklanmaktadır. Örneğin ABD'de, 1946 ile 1991 arasında, kişi başına düşen reel gelir 2,5 katına çıkmış (yaklaşık 11.000 $ 'dan 27.000 $' a), ancak aynı dönemde mutluluk ortalama olarak sabit kalmıştır. Richard Easterlin'in (1974) erken katkısı birçok ekonomi bilimci tarafından kaydedilmiş olsa da, yayınlandığı sırada çok az sayıda takipçi bulmuştur. Aynısı Tibor Scitovsky'nin "Joyless Economy (1976)" adlı kitabı için de söylenebilir (Frey, 2008: 13). İktisat teorisyenleri arasında, öznel iyi oluşun ölçülmesi ve belirleyicilerinin tespit edilmesine yönelik ilgi, Londra'da 1993 yılında gerçekleşen bir sempozyumla olmuştur ve bu bildiriler daha sonra "Economic Journal"da yayınlanmıştır. Böylece günümüzde iktisat teorisyenlerinin düşüncesinde çarpıcı bir değişime tanık olmaktayız. Çok sayıda psikoloğun on yıllara yayılan yoğun çalışmaları sayesinde, öznel iyi oluşun ölçülmesinde büyük ilerlemeler kaydedilmiştir. Artık bireysel faydayı temsili anketleri kullanarak tatmin edici bir şekilde ölçmek mümkün hale gelmiştir.

Hem kişisel etkenler hem de dış etkenler mutluluk üzerinde belirleyici olabilir. Önemli dış faktörlerden bazıları; gelir, iş, topluluk ve yönetim, değerler ve dindir. Daha "kişisel" faktörler zihinsel ve fiziksel sağlığı, aile deneyimini, eğitimi, cinsiyeti ve yaşı içerir (Helliwell vd., 2012:9). Easterlin'in gelir ve mutluluk üzerine yayınlarından bu yana (Easterlin 1974, 1995, 2000), ekonomik belirleyicilerin (gelir, istihdam ve enflasyon) mutluluğa etkisi üzerine artan sayıda araştırma yapılmıştır. Son yıllarda, bireyin mutluluğu ve ekonomik koşullar arasındaki bağı anlamak için artan bir çaba vardır. Beyan edilen mutluluk seviyesinin gelir ve istihdam durumu gibi bireysel özelliklerin yanı sıra enflasyon, işsizlik, gelir eşitsizliği gibi makroekonomik göstergelerle ilişkili olduğu bulunmuştur. Tüm bu faktörlerin çarpıcı bir analizi, yoksul ülkelerde mutlak gelirin önemli olmasına rağmen, zengin ülkelerde karşılaştırmalı gelirin muhtemelen daha önemli olduğunu göstermektedir. Sosyal güven, seçim özgürlüğü, iş kalitesi ve siyasi katılım dâhil olmak üzere diğer birçok değişken ise

mutluluk üzerinde gelirden daha güçlü bir etkiye sahiptir. Tüm bu faktörleri kişisel özellikler, gelir, istihdam, enflasyon, eşitsizlik, sosyal sermaye ve çevre başlıkları altında değerlendirmek mümkündür.

2.4.1. Kişisel Özellikler ve Mutluluk İlişkisi

Bireyin yaşı, cinsiyeti, medeni durumu ve sağlık durumu gibi kişisel özellikleri bireyin mutluluğu üzerinde önemli etkilere sahiptir. Bu nedenle mutluluk araştırmalarının çoğunda öncelikle kişisel özelliklere yer verilir. Bunlardan bireyin yaşı pek çok çalışmada ortak sonuçlara varılan bir faktördür. Birçok ülkedeki sonuçlar yaşam döngüsü boyunca yaşam memnuniyetinin U şeklinde bir kalıp izlediğini bulmaktadır. Erken ve ileri yaşlarda mutluluk seviyesi daha yüksekken orta yaşta daha düşük mutluluk seviyesi görülmektedir. Dokuz ülkedeki neredeyse otuz yıllık Eurobarometer yıllık araştırmalarından elde edilen veriler, yaş etkilerinin dağılım şeklinin on yıldan on yıla büyük ölçüde değişmediğini göstermektedir (Helliwell, 2006: 37).

Eurobarometer verileri ayrıca cinsiyet ve medeni durum etkilerini de göstermektedir. Avrupa örneği için, 1970lere kadar erkekler ortalama 0.05 puan daha düşük yaşam memnuniyeti bildirmektedir. Alesina vd. (2004)'e göre de erkeklerin yaşam memnuniyeti daha düşüktür. Bazı birkaç çalışmada ise cinsiyetin etkisi bulunmamıştır (Dolan vd., 2008: 99). Medeni durumun etkisine gelince, evli olmayanlara göre evli olanların daha yüksek, boşanmış olanların ise daha düşük yaşam memnuniyeti bildirdiği görülmektedir (Helliwell, 2006: 37). Çalışmalar sürekli olarak öznel iyi oluş ile hem fiziksel hem de psikolojik sağlık arasında güçlü bir ilişki olduğunu göstermektedir (Dolan vd., 2008: 100). Bu ilişkinin bir kısmı, mutlu olmanın sağlık üzerindeki etkisinden kaynaklanıyor olabilir, ancak sağlık değişkenlerinin etki büyüklükleri, öznel iyi oluşun sağlık üzerindeki etkisinin dikkate alınmasından sonra bile sağlığın hala öznel iyi oluşu etkilediğini göstermektedir. Ortalama olarak, eğitim seviyesinin mutluluk üzerinde doğrudan bir etkisi yoktur, ancak eğitimin gelire olan etkisi nedeniyle dolaylı olarak ilişkilidir. Bu etki eğitimin geliri arttırdığı ve gelirin de mutluluğu artırdığı şeklinde ifade edilmektedir. Son yıllarda doğal deneylere dayanarak yapılan eğitimin finansal getirisiyle ilgili çalışmalar, ekstra okul yıllarından yüksek oranda getiri (yılda %7 ila %15) göstermektedir (Helliwell, 2012: 78). Ayrıca

daha uzun eğitim süresinin sonucu olan iş bulabilme olanağı ve iş güvenliği de mutluluğu artırmaktadır.

2.4.2. Gelir ve Mutluluk İlişkisi

Gelir ister bireysel gelir düzeyi olsun ister toplumdaki ortalama gelir düzeyi olsun mutluluk üzerinde etkili olmaktadır. Ancak bu etkinin yönü ve şekli tartışma konusudur. Bireysel gelirle ilgili olarak, literatürde genel bir sonuç olarak, belli bir zaman ve belli bir yerde daha zengin insanların ortalama olarak daha yüksek öznel iyi oluş bildirdikleri bulunmuştur. Ancak mutlak gelirdeki artış mutluluğu her zaman ve kesin olarak artırmamaktadır. Gelir ve mutluluk arasındaki ilişki doğrusal değildir; mutlak gelirin marjinal faydası azalan biçimdedir (Frey ve Stutzer, 2002: 409). Easterlin'in ABD'de belirttiği paradoks, herhangi bir zamanda, daha zengin bireylerin daha yoksul olanlardan daha mutlu iken, zamanla toplum zenginleştikçe insanların daha mutlu olmamalarıdır. Bunun bir nedeni, bireylerin kendilerini başkalarıyla karşılaştırmasıdır. İktisadi ajanların gelirden aldığı pay daha yüksek olduğunda daha mutlu olurlar. Ancak aynı anda herkese düşen payda genel bir artış yaşanırsa göreceli gelir değişmeden kalır (Helliwell, 2012: 4). Clark vd. (2008) Easterlin'in paradoksunun nisbi gelirin fayda fonksiyonuna katılması ile açıklanabileceğini bildirmiştir. Buna göre insanlar kendi gelirlerini geçmişteki gelirleri ve çevrelerindeki kişilerin gelirleri ile kıyaslamak suretiyle değerlemektedirler. Önemli olan mutlak gelir düzeyi değil, gelir düzeyinin diğer bireylerinkine göre ne konumda olduğudur. Paradoksun ikinci nedeni adaptasyondur. Mutlulukta artış olmadan gelirde artış kalıbı, insanların zaman içinde gelir artışına alışması durumundan da kaynaklanabilir (Di Tella ve MacCullogh, 2006: 34). Bireyler gelirleri arttıkça mutluluk düzeyleri artabilmekte, ancak en azından kısmen yeni yüksek gelirlerine adapte olduklarında daha önceki mutluluk düzeylerine dönmektedirler. Brickman, Coates ve Janoff-Bullman (1978)'ın psikoloji üzerine klasik bir çalışması, bir önceki yılın piyango çekilişinde 50.000$ ile 1.000.000$ arasında kazanmış olan küçük bir örneklemin, kazanmayanlarınkine yakın yaşam memnuniyeti bildirdiklerini göstermiştir. Ek maddi mallar ve hizmetler başlangıçta ekstra tatmin sağlamakla beraber etkileri genellikle geçicidir çünkü insanlar yeni gelir seviyesine hızla adapte olmaktadır. Bu da gelirdeki artışa rağmen mutluluğun sabit kalmasının bir başka açıklaması olarak görülmektedir.

Üçüncü bir belirgin sebep, kazançların eşit olarak paylaşılmaması, gelirdeki artışın gelir ve eğitim dağılımının en üstünde olanlara orantısız bir şekilde gitmesidir. Dördüncüsü, diğer toplumsal faktörlerin -güvenlik, sosyal güven kaybı, hükümete karşı azalan bir güven- daha yüksek gelirlerden duyulan her türlü faydaya karşı etkide bulunmasıdır.

Bazı psikologlar, özellikle, Diener ve Diener (1995), Easterlin'den farklı bir teoriyi desteklemektedir, çünkü artan gelir ve mutluluk arasında pozitif bir ilişki olduğunu göstermişlerdir (Lambert, 2017). Stevenson ve Wolfers (2013) da, "zengin" (15.000$'dan büyük gelir) ve "fakir" ülkeleri sıradan en küçük kareler regresyonu ile karşılaştırırken gelir ve mutluluk arasında güçlü bir pozitif ilişki bulmuştur. Buna göre mutluluk seviyeleri, en zengin ülkelerde bile, GSYH ile birlikte yavaşça da olsa büyümeye devam ediyor gözükmektedir.

Ülke içinde geliri daha yüksek olanlar daha mutlu görünürken uzun vadede ve ülkeler arasında gelir ve mutluluk arasında aynı pozitif ilişkiye rastlamak güçleşmektedir. Elde edilen kanıtlar uluslararasında gelir ve mutluluğun birbiriyle ilişkili olduğunu, ancak gelirin mutluluk üzerindeki etkisinin küçük olduğunu ve gelir düzeyi arttıkça giderek azalan mahiyette olduğunu göstermektedir. Bu, bir yandan öznel iyi oluş ile gelir düzeyi arasındaki ilişkide ekonomide genelde varsayıldığından daha fazlası olduğunu, öte yandan ülkeler arasında bildirilen öznel iyi oluştaki farklılıkları açıklamada diğer faktörlerin daha önemli olabileceğini göstermektedir (Stutzer, 2012: 6). Dünyada açıklanan ilk Mutluluk Raporunda, ortalama mutluluk yani insan yaşam kalitesinin bireysel değerlendirmeleriyle ölçülen yaşam memnuniyeti açısından beş ana faktörün ülkeler arası farklılıkların % 80'den fazlasını açıkladığı bulunmuştur. Bunlardan ikisi - ortalama kişi başı GSYH ve ortalama sağlıklı ömür beklentisi - Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı (UNDP) İnsani Gelişme Endeksinde de bulunmaktadır. Ancak diğer üçü, zor zamanlarda güvenebileceği birilerinin olması (sosyal destek), kilit yaşam kararlarını almak için yeterli özgürlük duygusu (özgürlük) ve iş dünyasında ve devlette yolsuzlukların olmaması (yolsuzluk algısı), mutluluk farklılıklarını açıklarken ortalama gelirden daha önemlidir (Helliwell vd., 2012:12). Diğer araştırmalar aynı zamanda, cömertliğin (vericinin gelir düzeyi için düzeltilmiş bağışların sıklığı ile ölçülen) önemli bir olumlu refah katkısı olduğunu göstermektedir.

Gelişmiş toplumların ve ekonomilerin hedefi ortalama ulusal refahı artırmaksa, bir şeyler ters gitmiş gibi görünmektedir. Yüksek gelirli ekonomiler, ekonomik büyümelerinin ekolojik ayak izi artışına engel olmakta bugüne kadar büyük ölçüde başarısız olmuş olsalar da, nüfuslarının mutluluğunun artışına engel olmakta daha fazla başarı elde etmiş görünmektedirler (Pullinger, 2014:13). Easterlin (1974) çalışması ile ortaya atılan Easterlin Paradoksu, gelişmiş ülkelerde özellikle ABD'de zaman içerisinde ortalama gelirde yaşanan önemli artışlara rağmen mutluluk düzeyinin genellikle değişmediği gerçeğini ortaya koymaktadır. Layard (2005), Easterlin paradoksundan bahsetmiş ve insanlar diğerlerine kıyasla daha zengin olduklarında daha mutlu olurken, tüm toplum hep birlikte zenginleştiğinde daha mutlu olmadıklarını vurgulamıştır. Verilerin bu şekilde yorumlanması, nisbi yargıların mutluluk üzerindeki önemini gösteren laboratuvar bulgularıyla desteklenmektedir (Smith vd., 1989; Tversky ve Griffin, 1991). Bu yüksek gelirli ülkelerde artan gelire rağmen ortalama mutluluğun neden artmadığını açıklamaktadır. Yalnız bunun bir istisnası vardır. Düşük gelirli ülkelerde insanların çoğu ancak geçimini sağlayabilme sınırında olduğu için ekonomik büyüme bu tür ülkelerde ortalama mutlulukta artışa neden olabilmektedir. Layard bunu ekstra gelirin fiziksel yoksulluğu ortadan kaldırdığı zaman gerçekten değerli olmasına bağlamaktadır (Layard, 2005: 33). Bu 19. yüzyıl iktisat teorisyenlerinin ekstra gelir tarafından sağlanan mutluluğun fakir olanlar için en fazla olduğu ve gelir arttıkça mutluluğa etkisinin giderek düştüğü inançlarına karşılık gelmektedir. Hem ulusal çapta hem de ülke içi uzun zaman verileri kullanan çeşitli çalışmalar, mutluluk ile kişi başına düşen gelir veya GSYH arasındaki korelasyonun yıllık 10.000$'lık bir gelir seviyesinden sonra zayıfladığını, hatta ortadan kalktığını göstermektedir (Pullinger, 2014: 13). Layard (2005) de ülkeleri karşılaştırmanın kişi başı 20.000$'ın üzerindeki gelirlerin daha büyük mutluluğun garantisi olmadığını gösterdiğini dile getirmiştir. (Layard, 2005: 34)

Maddi yaşam standartlarına ve yaşam koşullarındaki büyük değişikliklere göre bildirilen memnuniyetin değişmemesi, bazı iktisat teorisyenlerinin refah ölçütlerinin geçerliliğinden kuşku duymalarının bir nedenidir. Adaptasyon hakkındaki yaygın kanıtlar, yaşam memnuniyeti ölçütlerinin geçerliliği hakkındaki diğer kanıtlarla birleşince, öznel iyi oluşun esas olarak gelir ve tüketim fırsatları meselesi olmadığını göstermektedir (Kahneman ve Kruger, 2006:18).

Bu bağlamda şimdiye kadar yapılan mutluluk araştırmalarının en önemli çıkarımlarından biri, başkalarıyla olan etkileşim sıklığı, kişisel ilişkilerin kalitesi, sivil katılım ve benlik idaresi ve bağımsızlık gibi ekonomik olmayan faktörlerin mutluluğun önemli belirleyicilerinden olduğudur. İktisatçılar geleneksel olarak boş zamanın önemini kabul etmiş olsa da, bu bulguların sonuçları, toplumun yaygın olarak inandıklarından çok daha büyük bir çelişkiyle karşı karşıya olduğu yönündedir. Gerçekten de, mutluluk ekonomisinde yapılan araştırmalar, insanların daha çok yüksek gelir ve malzeme tüketiminden elde ettiği faydayı olduğundan fazla tahmin ettiğini ve hayatlarının parasal olmayan yönlerinden (örneğin, arkadaşlar, hobiler ve iş gibi) tatminlerini olduğundan daha düşük tahmin ettiklerini göstermektedir (Frey, 2008:8). Karar vermede bu sistematik hataların bir sonucu olarak, insanlar uzun vadede hayatlarından daha az memnuniyet duymaktadır.

Gelir eşitsizliği de ortalama mutluluk üzerinde etki sahibi olan bir faktör olarak bu kısımda incelenebilir. Gelir eşitsizliği, daha yüksek bir yoksulluk insidansına yol açarak, sağlık ve eğitim alanındaki ilerlemelere engel olarak ve suç oranlarını artırarak insanların yaşam kalitesini olumsuz yönde etkilemektedir. Gelir eşitsizliğinin mutluluğa etkisine ilişkin kanıtlar karışıktır ve bu etki kısmen gerçek veya algılanan gelir hareketliliğine bağlı gözükmektedir (MacKerron, 2012: 722). Örneğin Alesina vd. (2001) eşitsizliğin Avrupa'daki mutluluk üzerinde büyük ve istatistiksel olarak anlamlı olumsuz bir etkisinin olduğunu ancak bu sonucun ABD'de geçerli olmadığını göstermektedir. Bu durum ABD'de insanların gelir grupları arasında yukarı hareket edebileceklerine inanmasına rağmen Avrupa'dakilerin gelir grupları arasındaki geçişin daha zor olduğuna inanmaları ile açıklanmaktadır.

2.4.3. İstihdam ve Mutluluk İlişkisi

İstihdam durumunun mutluluk üzerindeki etkisine gelindiğinde, işsizlik mutluluk üzerinde negatif etkisiyle dikkat çeken bir unsur olmaktadır. Clark ve Oswald (1994) işsizliğin mutluluk üzerindeki negatif etkisini göstermiştir. Farklı ülkeler ve zaman dilimleri için yapılan pek çok başka çalışma da benzer şekilde, bireysel açıdan işsizliğin insanları çok mutsuz ettiğini bulmuştur (Frey ve Stutzer, 2002: 419). Bu negatif etki gelirdeki kayıp istatistiksel olarak dikkate alınsa bile geçerlidir. Bu durum bireysel işsizliğin sosyal statü kaybı, kendine saygıda azalma, kişisel ilişkilerin kaybı

gibi nedenlerle psikolojik ve sosyal maliyetleri içerdiğini yansıtmaktadır (Stutzer, 2012: 7). Di Tella vd. (2001) on iki Avrupa ülkesi için, yaptıkları çalışmada en düşük gelir çeyreğinden en yükseğe olan bir hareketin bile işsizliğin neden olduğu olumsuz etkilerini dengelemek için yeterli olmadığı sonucuna ulaşmışlardır.

İstihdam mutluluk ilişkisi açısından istihdamın işsizlikten daha iyi olduğu konusunda net olsa da, iş miktarı (örneğin, çalışılan saat) ile refah arasındaki ilişki daha karmaşıktır. Luttmer (2005), NSFH (Wisconsin Üniversitesi tarafından gerçekleştirilen Ulusal Aile ve Hane Halkı Araştırması) verilerini kullanarak normal çalışma saatlerinin logaritması ile mutluluk arasında negatif bir ilişki olduğunu bildirmiştir. GSOEP (Alman Sosyoekonomik Paneli) verilerini kullanarak, Meier ve Stutzer (2006), yaşam doyumu ile çalışılan saatler arasında (sabit etkiler kontrol edildiğinde) yaşam memnuniyetinin, çalışılan saatler arttıkça ancak belirli bir noktaya kadar yükseldiğini daha sonra saatler aşırı artınca düşmeye başladığını öne süren ters U şeklinde bir ilişki bulmuştur.

İnsanlar, kendileri işsiz olmasalar bile işsizlikten dolayı mutsuz olabilirler. İşsiz olanlar için üzülüyor olabilecekleri gibi, kendileri işsiz kalmaktan korkabilirler ya da bu durumun ekonomiye ve topluma bir bütün olarak yansımalarını hissedebilirler (Frey ve Stutzer, 2002:420). Di Tella vd. (2003) toplam işsizliğin, toplam gelirdeki değişimlerin ötesinde rapor edilen ortalama yaşam memnuniyetini azalttığını göstermektedir (Aktaran Stutzer, 2012: 8). Potansiyel nedenler arasında işsizliğin suç ve kamu maliyesi üzerindeki doğrudan etkileri olduğu gibi, aynı zamanda çalışma saatleri ve maaşlardaki değişiklikler gibi işyerine özgü faktörlerin de mutluluk üzerinde etkisi bulunmaktadır. Ekonomik krizler de istihdama olan olumsuz etkileriyle işsizliği artırmakta ve bu hem işsiz kalanların mutluluk düzeyindeki düşüş hem de işsizliğin iktisadi ajanlar üzerindeki genel etkisiyle ortalama mutluluğu azaltan bir etki yaratmaktadır.

2.4.4. Enflasyon ve Mutluluk İlişkisi

Makroekonomik istikrarsızlık göstergelerinin en önemlilerinden biri olan enflasyonun, işsizliğe göre daha küçük katsayılarda olsa da ortalama mutluluğa etkisi çeşitli çalışmalarla kanıtlanmıştır. Kişisel özellikler, ülke ve yıl sabit etkileri kontrol edildiğinde, enflasyonun Avrupa'da (Alesina vd., 2004; Di Tella vd., 2001, 2003;

Wolfers, 2003), Latin Amerika'da (Graham & Pettinato, 2001) ve ABD'de (Alesina vd., 2004; Di Tella vd., 2003) öznel iyi oluş üzerinde tutarlı bir olumsuz etkisi olduğu bulunmuştur. Di Tella vd. (2001) çalışması bireysel sosyoekonomik özellikleri ve işsizlik oranını sabit tutan ekonometrik tahmine dayanarak, enflasyon oranını yüzde bir puan artırmanın ortalama yaşam memnuniyetini 0.01 birim azalttığını göstermiştir. Mutluluk verileri işsizlik-enflasyon literatüründeki bazı konulara da çözüm sunabilir. Wolfers (2003), 1973-1998 dönemi için 16 Avrupa ülkesinde yarım milyondan fazla insanın mutluluk yanıtlarına ilişkin verilerini kullanarak kapsamlı tahminlerde bulunmuştur. Wolfers (2003)'ün hesaplamaları hem işsizliğin hem enflasyonun ortalama mutluluğu azalttığını göstermekle beraber, işsizlikteki %1 artış, enflasyondakinden 4,7 kat daha fazla mutsuzluğa neden olmaktadır (Aktaran Di Tella ve Mac Cullogh, 2006: 38). Buna göre toplumsal refahı artırmak için uygulanacak politikalarda işsizliği azaltmak adına bir miktar enflasyona göz yumulabileceği sonucu çıkarılabilir.

2.4.5. Sosyal Sermaye ve Mutluluk İlişkisi

Sosyal sermaye toplumdaki bireyler arasındaki güveni ve bağlılığı gösteren bir kavram olarak mutluluk üzerinde etkili faktörlerdendir. Mutluluğun kişisel ilişkilere, yani insanların aileleri, arkadaşları, iş arkadaşları ve diğer topluluk üyeleri ile sahip oldukları sosyal ilişkilerin niceliği ve niteliğine bağlı olduğu ortaya çıkmıştır. Genellikle sosyal sermaye olarak adlandırılan bu ilişkiler iyiyse, insanlar yüksek öznel iyi oluş bildirirler (Stutzer, 2012: 8). Sosyal sermayenin oluşturulmasında güven kilit rol oynar. Bu nedenle bireyler, iş yerleri ve kurumlar arasında her şeyden önce güven, bireysel ve toplumsal mutluluk ve refah düzeylerini güçlü bir şekilde etkilemektedir (Meier ve Stutzer, 2008). Dünya Değerler Araştırması (DDA), 30 yıldan fazla bir süredir yaşam memnuniyeti ve sosyal sermaye ölçütlerini değerlendirmektedir. DDA verilerini kullanarak, Helliwell (2003, 2006) ve Helliwell ve Putnam (2004), sosyal güvenin (çoğu insana güvenmenin) daha yüksek yaşam doyumu ve mutluluk ve daha düşük bir intihar olasılığı ile ilişkili olduğunu bulmuşlardır. Bjørnskov (2007), yine aynı verileri kullanarak genel güvenin yaşam doyumunu arttırdığını ve sosyal sermaye faktörü puanının yaşam memnuniyeti ile güçlü bir şekilde pozitif ilişkili olduğunu göstermiştir. Bunlar ABD ve İngiltere'de yaşam doyumu artmazken, neden Danimarka

ve İtalya'da önemli ölçüde iyileşme olduğunu açıklayan kilit bulgulardır. ABD ve İngiltere'de toplumsal güven seviyeleri zaman içinde önemli ölçüde düşmüş, diğerlerinde ise yükselmiştir (Layard, 2011; Layard vd., 2012).

2.4.6. Çevre ve Mutluluk İlişkisi

Çevre bir organizmanın var olduğu ortam ya da şartlardır. İnsan da canlı bir organizma olarak ancak bulunduğu ortam ve şartlar uygunsa yaşamına devam edebilmektedir yani çevreye bağımlıdır. Bunun açık bir sonucu da bireyin mutluluğunun içinde yaşadığı çevre şartlarına sıkı sıkıya bağlı olmasıdır.

Kirliliğin ve çevresel faktörlerin refah üzerindeki etkisine dair mevcut kanıtlar çok sınırlıdır. Carbonell ve Gowdy (2007) öznel refah ölçütleri ile ozon kirliliği ve türlerin tükenmesi konusundaki tutumlar arasındaki ilişkiyi, İngiliz Hane Halkı Panel Araştırmasından elde edilen verileri sıralı probit modeli kullanarak incelemişlerdir. Bu çalışmanın sonucunda bireyin refahına ilişkin ozon kirliliği konusundaki endişeleri için negatif, türlerin tükenmesi konusundaki endişeleri için pozitif bir katsayı bulmuşlardır. Böylece insanların ozon tabakası ve biyoçeşitlilik kaybı konusunda endişeli olduğunu ve bu farkındalığın bireylerin refahı için ne kadar önemli olduğunu göstermişlerdir. Welsch (2002), gelir ve kirlilik arasındaki yüksek negatif korelasyon nedeniyle kirliliğin herhangi bir etkisinin izole edilmesinin zorluğuna dikkat çekmektedir. Bununla birlikte, azot dioksit ile ölçülen kirliliğin genel mutluluk üzerinde negatif bir etkiye sahip olduğunu gösteren kanıtlar sunmaktadır. Şimdiye kadar incelenen değişkenler arasında hava kalitesi (Luechinger, 2009), havalimanı gürültüsü (Van Praag ve Baarsma, 2005) ve güneş, ısı, nem ve rüzgâr gibi iklimsel faktörler (Brereton vd., 2008) yer almaktadır. Bu çalışmaların her birinde anlamlı sonuçlar elde edilmiştir. Bunların yanında yeşil alanları daha iyi sağlık, performans ve yaşam memnuniyeti ile ilişkilendiren başka birçok çalışma vardır (Helliwell vd., 2012:73). Örneğin sınıf pencerelerinden yeşil alan görebilen öğrencilerin göremeyenlere kıyasla derslerde daha iyi performans sergilediği (Matsuoka, 2010) ve benzer şekilde yeşil manzaralı pencereye bakan hastaların daha hızlı iyileştiği (Ulrich, 1984) gözlemlenmiştir.

Dünyanın fiziksel ve biyolojik sistemleri üzerinde insan etkisi, yaklaşık 8000 yıl önce tarımın yaygın şekilde benimsenmesiyle birlikte birkaç boyutta yoğunlaşmıştır.

Bu etki, yaklaşık 200 yıl önce sanayi devriminin ortaya çıkışı ile bir başka yoğunluk seviyesine ulaşmıştır (Gowdy, 2007: 29). 1800'lü yıllarda 280 ppm'den günümüzde 380 ppm'e çıkan karbondioksit (CO_2) seviyesinin, esasen insanî ekonomik faaliyetlerden kaynaklandığı artık iyi bilinmektedir (Brown, 2004). Özellikle endişe verici olan ise son yıllarda CO_2 düzeyindeki keskin artıştır. Hava kirliliğinin insan yaşamına olumsuz etkilerinin yanında karbondioksit oranlarındaki bu artışın sera etkisiyle küresel ısınmaya neden olduğu bilimsel olarak kabul görmektedir. Dünyanın, 2100 yılına kadar 4-6 derece daha sıcak olabileceği öngörülmektedir. Bu durumda, gıda üretim kapasitesi % 50 kadar düşecektir. İçme suyunun kullanılabilirliği de bugünkü seviyeden önemli ölçüde daha düşük olacaktır. Yaklaşık 1 metrelik bir deniz seviyesi yükselmesi yüz milyonlarca insanın mevcut yaşam ortamını yaşanamaz kılacaktır (Hämäläinen, 2013:8). Yoğun teknolojik gelişmelerin bile, 4-6 derece daha sıcak bir dünyanın mevcut nüfus büyüklüğünü desteklemesi mümkün gözükmemektedir. Daha yoksul ülkeler ve toplumlar bundan en çok etkilenecek olanlardır. Tüm bu çevresel şartlar göz önüne alındığında çevrenin mutluluk üzerindeki etkisi daha açık biçimde ortaya çıkmaktadır.

Günümüzde çevre ve küresel ısınma ile ilgili istatistikler, öncelikle, mutlu yaşamlar için diğer desteklerle kıyaslandığında, gelirlerin eşit olmayan bir şekilde dağıldığı ve ek çevre baskısı yaratmadan büyümek zor olduğu için, maddi desteklerin mutluluk için nispi önemini azaltma ihtiyacına işaret etmektedir (Helliwell, 2014: 2). Mutluluk araştırmaları, bu sorunları çözmeye yardımcı olacak yeni bulgular ortaya koymaktadır. Mevcut iki araştırma grubu, bu sorunun çözülmesine yardımcı olabilir. Bunlardan ilki, iyi yönetilen bir çevrenin mutluluğu artırıp artıramayacağı ve nasıl artırabileceğidir. İkincisi, insanın fedakârlık potansiyelinin boyutlarının ne olduğudur. İnsanların diğer insanların ve gelecek nesillerin mutluluğunu önemsediği ve bunun için fedakârlık yapmanın aslında kendi öznel iyi oluşlarını da artırdığını gösteren çalışmalar yapılmaktadır. Diğerlerini gözeten davranışların ve bireysel teşviklerin içeriğe bağlı olduğunun fark edildiği yeni ekonomik modeller, sürdürülebilirlik araştırması ve politikası için standart ekonomik modelden daha gerçekçi bir temel oluşturabilir (Gowdy, 2007: 34).

Gerçekleşmiş ekonomik büyüme, hastalık ve yoksulluğun küresel olarak azaltılmasında, insan yaşamının uzatılmasında ve bazı önemli eşitsizlik türlerinin

azaltılmasında büyük ilerleme sağlamaya yardımcı olmuştur (Kenny, 2011). Ancak günümüzde mutluluğu sürdürmekte kullanılan ve insanlık için mevcut olması muhtemel olmayan kaynak-yoğun yaşam tarzlarını destekleyen model verimsiz ve sürdürülemez bir yapıdadır. İklim değişikliği ve biyoçeşitlilik kaybı nedeniyle yaygın bir sefalet ve göç yaşanması ile ortalama mutlulukta yaşanacak düşüş, yüksek GSYH'nin getirdiği refah kazanımlarını geçersiz kılabilir (Helliwell vd., 2012:3). Eğer böyle bir büyüme eşitlik, sürdürülebilirlik veya maddi olmayan önemli ihtiyaçları karşılayabilme pahasına gelirse, aslında gelişme ve refahı engelleyebilir. Daly (2007)'nin sözleriyle bu ekonomik olmayan bir büyüme olur. Bu nedenle mutluluk arayışının, sürdürülebilir kalkınma arayışı ile yakından bağlantılı olduğu söylenebilir.

Sonuç olarak bildirilen öznel iyi oluştaki bireysel farklılıkların yaklaşık yarısı kalıtsal yatkınlık ile açıklanabilir. Kalıtsal olmayan faktörler arasında gelir önemlidir, ancak diğer faktörlerin önüne geçecek kadar değil. Büyük refah kazanımları, sağlık sigortası, yaşlılık güvencesi, istihdam ve iş güvenliği gibi bireysel güvenliği artıran şeylere dayalı refah düzeyi artışlarından gelmektedir (Gowdy, 2007: 31). Dünyanın en mutlu ülkelerinin yüksek gelirli ülkeler olmalarının yanı sıra aynı zamanda yüksek derecede sosyal eşitlik, güven ve yönetim kalitesine sahip olmaları tesadüf değildir (Helliwell vd., 2012:7). Daha zengin toplumsal ilişkiler genellikle insanları daha mutlu eder. Bu, refah kazançlarının artan boş zamandan ve sosyal ve rekreasyonal altyapıya yönelik daha fazla kamu harcamasından elde edilebileceğini ima eder. Son olarak, çevresel kalite, doğa ile etkileşim ve öznel iyi olma arasında iyi kurulmuş bir bağ vardır.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

SÜRDÜRÜLEBİLİR KALKINMA VE MUTLULUK İLİŞKİSİ

Sürdürülebilir kalkınma için gereken uygulamaların mevcut neslin refahına etkisinin gösterilmeye çalışıldığı bu çalışmada, öncelikle sürdürülebilir kalkınma için gerekli politikalar ortaya konmaya çalışılmış, daha sonra refahın alternatif bir ölçütünü sağlayan mutluluk ekonomisi yaklaşımı değerlendirilmiştir. Sürdürülebilir kalkınmanın önündeki en büyük engel, mevcut neslin gelecek nesillerin refahı için kendi refahından ödün vermesi gerektiği ve bireylerin bunu kabul etmesinin zor olduğu düşüncesidir. Oysa refahın mutluluk ekonomisindeki refah ölçütü olan öznel iyi oluş ile ölçülmesi durumunda sürdürülebilir kalkınma uygulamalarının aslında mevcut neslin refahı için de olumlu etkilerinin olabileceği ortaya çıkmaktadır. Bu durumda sürdürülebilir kalkınma ve mutluluk arasında olumlu bir ilişkiden bahsetmek mümkündür. Bunun için sürdürülebilir kalkınma için gerekli yaklaşım ve uygulamaların mutluluk üzerindeki etkilerine bakmak gerekmektedir.

3.1. Sürdürülebilir Kalkınma Uygulamalarının Mutluluğa Etkisi

Sürdürülebilir kalkınma ve mutluluk arasındaki ilişkinin anlaşılabilmesi için sürdürülebilir kalkınma için gerekli yaklaşım ve uygulamaların bireylerin ve toplumun mutluluğuna etkisine tek tek bakmak gerekir. Bunun için sürdürülebilir kalkınmaya sermaye yaklaşımı ile başlamak uygun olacaktır. Sürdürülebilir kalkınmaya sermaye yaklaşımı ile önemi ortaya konan doğal sermaye, sosyal sermaye ve beşeri sermayenin mutluluğa olan olumlu etkileri mutluluk ekonomisi çalışmalarıyla doğrulanmıştır. Ekonomik sermayeye odaklanmak yerine bütünsel bir sermaye anlayışıyla sürdürülebilir kalkınmanın sağlanmaya çalışılması mutluluk açısından da olumlu sonuçlar doğuracaktır. Doğal sermayenin yani çevrenin korunması, hem hava ve su kirliliğinin hem küresel iklim değişikliğinin olumsuz sonuçlarının önlenmesi veya azaltılması yoluyla ortalama mutluluğu artırması beklenmektedir. Sosyal sermayenin yani toplumsal güvenin artması durumunda yine mutluluğun pozitif yönde etkileneceği mutluluk ekonomisi çalışmalarıyla ortaya konmuştur. Beşeri sermaye özellikle sağlık açısından değerlendirildiğinde mutluluğa olumlu etkisi belirlenmiş bir faktördür.

Bunların yanında, sürdürülebilir kalkınma için uygulanacak politikaların başında gelen tüketimin sürdürülebilir seviyelerde tutulması da mutluluk ekonomisi yaklaşımıyla değerlendirildiğinde sanıldığı kadar refahı düşüren bir etken olmaktan çıkmaktadır. Gelir ve onun sağladığı tüketim imkânları mutluluk açısından önem taşımakla birlikte, mutluluk ekonomisi çalışmaları artan gelirin her şartta mutluluğu artırmadığını, artırdığı zamanlarda bile bu etkinin adaptasyon nedeniyle geçici olduğunu göstermektedir. Buna göre daha yüksek ortalama gelir, her zaman daha yüksek refah anlamına gelmez. Bunun sebeplerinden biri adaptasyondur. Mutluluk ekonomisindeki pek çok çalışmanın gösterdiği gibi insanlar gelirlerinde bir artış olduğunda başta refah seviyeleri yükselse de bir süre sonra bu duruma alışırlar ve mutlulukları eski seviyesine büyük ölçüde geri döner. Bu nedenle geliri sürekli olarak artırarak belli bir noktanın ötesinde refah kazanımı elde etmek mümkün görünmemektedir. Belli bir gelir seviyesinin üzerinde tüketim olanaklarını artırmanın mutluluğu artırmadığı da yine mutluluk ekonomisi çalışmalarıyla gösterilmiştir. Yeterlilik eşiğinin ötesinde tüketim, insanları daha fazla mutlu etmemektedir. Bunun olası bir sonucu, gelişmiş ekonomiye sahip toplumlar için, sürdürülebilirliğin feda edilen mutluluk açısından çok az maliyetli olabileceğidir (Daly, 2007: 23). Sonuç olarak sürdürülebilir kalkınmayı gerçekleştirmek adına tüketimi sürdürülebilir seviyelere çekmenin, zaten yüksek gelir ve tüketime sahip toplumlar açısından mutluluğa olumsuz etkisinin olmaması beklenmektedir.

Sürdürülebilir kalkınma uygulamalarından bir diğeri olan çalışma saatlerinin düşürülmesi de yine bazı mutluluk ekonomisi çalışmalarının sonuçlarına göre mutluluk üzerinde olumlu etkisi olabilecek bir faktördür. Buna göre çalışma saatleri ve mutluluk arasında tespit edilen negatif ilişki, çalışma saatlerinin düşürülmesi ile mutluluk düzeyinin artırılabileceğini göstermektedir. İstihdamla ilgili mutluluk ekonomisi çalışmalarının en önemli sonucu işsizliğin mutluluk üzerindeki önemli negatif etkisidir. Çalışma saatlerinin düşürülmesi yoluyla istihdamın artırılması durumunda ise daha çok insan iş sahibi olacak ve bu ortalama mutlulukta bir artışa neden olacaktır.

Tüm bu sonuçlar birlikte değerlendirildiğinde sürdürülebilir kalkınmanın mutluluk üzerinde pek çok yönden olumlu etkisinin olması beklenmektedir. Bunu daha

iyi görebilmek için dünyada farklı ülkelerin sürdürülebilir kalkınmada geldikleri noktalar ve mutluluk düzeylerinin karşılaştırılması gerekir.

3.2. Dünyada Mutluluk ve Sürdürülebilir Kalkınma

Dünyada farklı ülkelerde mutluluk düzeylerinin ve sürdürülebilir kalkınmada her bir ülkenin hangi seviyede olduğunun incelenmesi ve karşılaştırılması yoluyla, mutluluk ve sürdürülebilir kalkınma arasında beklenen şekilde bir ilişki olup olmadığı anlaşılabilir. Bu nedenle önce mutluluk ve sürdürülebilir kalkınmayı ölçmek için hangi ölçüt ve verilerin kullanılacağı belirlenmiş ve ardından bu veriler yardımıyla ikisi arasındaki ilişki değerlendirilmiştir.

Hem araştırmacılar hem de politika yapıcılardan öznel iyi oluş konusundaki artan ilgiyi yansıtan, Ekonomik Performans ve Sosyal İlerlemenin Ölçülmesine İlişkin Komisyon Raporu (2009), ulusal istatistik kurumlarının öznel iyi oluşa dair veriler toplayıp yayınlamalarını önermiştir (OECD, 2013: 21). Hemen hemen tüm OECD ülkeleri, anketlerinin bir veya daha fazlasında, genellikle yaşam memnuniyeti hakkında, 0 ile 10 arasında değişen bir yaşam değerlendirme sorusu içermektedir (Heliwell vd., 2017: 10). Ancak şimdilik ülkeler arası değerlendirme yapmaya yetecek sayıda milli istatistik bulunmamaktadır. Bunun yerine, daha önce de bahsedilen Dünya Değerler Araştırması, bildirilen yaşam memnuniyeti konusunda ülkeler arası veri sağlayan bir kaynaktır. Bu araştırma ülkeler arası en uzun vadeli ve Avrupa dışındaki ülkeleri de kapsayan mutluluk tahminlerini sağlamaktadır. Dünya Değerler Araştırması, 1981 yılından başlayarak yaklaşık 100 ülkeyi kapsayan bir dizi temsili ulusal anketten elde edilen verileri toplamaktadır. Dünya Değerler Araştırması haricinde 2005'ten bu yana giderek artan sayıda ülkede anket uygulayan ve şu anda dünya nüfusunun neredeyse tamamını kapsayan Gallup Dünya Anketinin (GDA) sağladığı bir dizi karşılaştırılabilir ülke mutluluk verisi bulunmaktadır (Helliwell vd., 2017: 10).

Dünya Mutluluk Raporu, Gallup Dünya Anketi'nden alınan verilerle bağımsız araştırmacılar tarafından hazırlanan ve Sürdürülebilir Kalkınma Çözümleri Ağı tarafından yayınlanan yaşam memnuniyeti üzerine bir araştırmadır. Bu araştırma ile ülkeler arası mutluluk düzeylerinin belirlenmesi ve yorumlanması amaçlanmaktadır. Dünya Mutluluk Raporu'ndaki mutluluk puanlarının altında yatan kaynak, 140'dan

fazla dilde ve 160'dan fazla ülkede gerçekleştirilen ulusal düzeyde temsil edilen bir dizi anket olan Gallup Dünya Anketi'dir. Ankette sorulan ana yaşam değerlendirme sorusu şu şekildedir: "Lütfen en alt basamağı 0'dan başlayarak en üstü 10 olan bir merdiven düşünün. Merdivenin üst kısmı sizin için mümkün olan en iyi hayatı ve merdivenin alt kısmı sizin için mümkün olan en kötü hayatı temsil ediyor. Şu an merdivenin hangi basamağında bulunduğunuzu hissediyorsunuz?" Bu metafor Cantril merdiveni olarak da bilinmektedir. Bu şekilde her ülke için yapılan anketlerin sonuçları değerlendirilmekte ve ülke ortalamaları alınarak her ülkenin mutluluk düzeyi belirlenmiş olmaktadır.

2016 yılı Dünya Mutluluk raporuna göre en yüksek ortalama yaşam memnuniyetine sahip on ülke Tablo 1'de verilmiştir.

Tablo 1: Yaşam Memnuniyeti Sıralamasında En Yüksek 10 Ülke

Sıra	**Ülke**	**Yaşam memnuniyeti**
1	Finlandiya	7,66
2	Norveç	7,60
3	Danimarka	7,56
4	Hollanda	7,54
5	İzlanda	7,51
6	İsviçre	7,46
7	İsveç	7,37
8	Avustralya	7,25
9	Kanada	7,24
10	Yeni Zelanda	7,23

Kaynak: Helliwell, J. F., Huang, H., & Wang, S. (2016). The distribution of world happiness. *World Happıness*, *8*.

Tablo 1'de 2016 yılının en üst 10 sıralaması görünse de raporda bu sıralamanın yıldan yıla çok fazla değişmediği belirtilmektedir. Yani Tablo 1'deki ilk 10 ülke, Dünya Mutluluk Raporu 2015'te de üst sıralarda yer alan ülkelerdir, ancak ortalama puanları çok yakın olan ülkeler arasında bekleneceği üzere, bazı yer değişimleri olmuştur. Yıldan yıla çok fazla değişimin olmaması insanların farklı ülkelerdeki hayatlarını nasıl değerlendirdikleri konusunda tutarlılık olduğunu göstermektedir. Böylece, en üst 10 ve alt 10 sırada yer alan ülkeler arasında dört puanlık bir fark yıldan yıla devam etmektedir (Helliwell vd.; 2016: 19). En üst sıradaki 10 ülke, yedi tanesi Batı Avrupa'da bulunan küçük veya orta ölçekli sanayileşmiş batı ülkeleridir. İlk 10

ülkenin ardından gelen ülkeler coğrafya açısından daha fazla çeşitlilik göstermektedir. Örneğin 11-20 arası ülkeler, on küresel bölgenin dördünden ülkeler içermektedir.

Tablo 2 Yaşam Memnuniyeti Sıralamasında En Düşük 10 Ülke

Sıra	Ülke	Yaşam memnuniyeti
1	Zimbabve	3,74
2	Madagaskar	3,66
3	Gine	3,60
4	Botsvana	3,50
5	Malawi	3,48
6	Liberya	3,35
7	Haiti	3,35
8	Ruanda	3,33
9	Tanzanya	2,90
10	Orta Afrika Cumhuriyeti	2,69

Kaynak: Helliwell, J. F., Huang, H., & Wang, S. (2016). The distribution of world happiness. *World Happıness*, *8*.

Yaşam memnuniyeti en yüksek ülkelerden farklı olarak, Tablo 2'de görülen en düşük ortalama yaşam değerlendirmelerine sahip 10 ülke, ortalama puanlarındaki oldukça büyük değişiklikler nedeniyle 2015'tekilerden biraz farklıdır ama yine de çoğunluğu Sahra altı Afrika ülkelerinden oluşmaktadır. Mevcut sıralamanın ilk 10 ülkesine kıyasla, dipteki 10 ülke arasında skor bakımından daha büyük değişkenlik vardır. Bu grupta, ortalama puanlar, grubun ortalama skorunun dörtte birinden fazla (0,9 puan kadar) farklılık göstermektedir. Orta sıralardaki ülkelerdeyse yıldan yıla yaşam memnuniyetinde ülke içi ekonomik ya da güvenlik krizlerine ya da doğal afetlere bağlı artış ve düşüşler yaşanmakta ve sıralama değişebilmektedir.

Dünyada, Dünya Mutluluk raporları ile bildirilen mutluluk dağılımı böyleyken, sürdürülebilir kalkınma ile ilgili durum yeni değerlendirilmeye başlamıştır. 2015 yılında gerçekleştirilen BM Sürdürülebilir Kalkınma Zirvesinde "Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri (SKH)" 193 ülkenin imzası ile kabul edilmiştir. Buna göre 169 alt başlığı bulunan 17 temel hedef şöyle sıralanabilir.

Hedef 1. Her tür yoksulluğu, nerede olursa olsun sona erdirmek,

Hedef 2. Açlığı bitirmek, gıda güvenliğini sağlamak, beslenme imkânlarını geliştirmek ve sürdürülebilir tarımı desteklemek,

Hedef 3. İnsanların sağlıklı bir yaşam sürmelerini ve herkesin her yaşta refahını sağlamak,

Hedef 4. Herkesi kapsayan ve herkese eşit derecede kaliteli eğitim sağlamak ve herkese yaşam boyu eğitim imkânı tanımak,

Hedef 5. Toplumsal cinsiyet eşitliğini sağlamak ve kadınların ve kız çocuklarının toplumsal konumlarını güçlendirmek,

Hedef 6. Herkes için suya ve sıhhi koşullara erişimi, suyun ve sıhhi koşulların sürdürülebilir yönetimini garanti altına almak,

Hedef 7. Herkes için erişilebilir, güvenilir, sürdürülebilir ve modern enerji sağlamak,

Hedef 8. Sürdürülebilir ve kapsayıcı ekonomik kalkınmayı sağlamak, tam ve üretici istihdamı ve insan onuruna yakışır işleri sağlamak,

Hedef 9. Dayanıklı altyapı inşa etmek, sürdürülebilir ve kapsayıcı sanayileşmeyi ve yeni buluşları teşvik etmek,

Hedef 10. Ülkelerin içinde ve aralarındaki eşitsizlikleri azaltmak,

Hedef 11. Kentleri ve insan yerleşim yerlerini herkesi kucaklayan, güvenli, güçlü ve sürdürülebilir kılmak,

Hedef 12. Sürdürülebilir tüketimi ve üretimi sağlamak,

Hedef 13. İklim değişikliği ve etkileri ile mücadele için acil olarak adım atmak,

Hedef 14. Okyanusları, denizleri ve deniz kaynaklarını sürdürülebilir kalkınma için korumak ve sürdürülebilir şekilde kullanmak,

Hedef 15. Karasal ekosistemleri korumak, restore etmek ve sürdürülebilir kullanımını sağlamak, ormanların sürdürülebilir kullanımını sağlamak, çölleşme ile mücadele etmek, toprakların verimlilik kaybını durdurmak ve geriye çevirmek ve biyo-çeşitlik kaybını durdurmak,

Hedef 16. Sürdürülebilir kalkınma için barışçıl ve herkesi kucaklayan toplumları teşvik etmek, herkesin adalete erişimini sağlamak, her seviyede etkin, hesap verebilir ve kucaklayıcı kurumlar inşa etmek,

Hedef 17. Sürdürülebilir kalkınma için küresel ortaklığın uygulama araçlarını güçlendirmek ve küresel ortaklığı yeniden canlandırmak.

Hedefler üç yıldan fazla süren hükümetler arası müzakereler sonucu belirlenmiştir. Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri üzerinde anlaşmaya varılmış olmasına rağmen, izleme ve gözden geçirme politik süreçlerinin yanı sıra göstergelerin ve izleme çerçevesinin tanımlanmasına odaklanmaya devam edilmektedir.

Son yirmi yılda sürdürülebilir kalkınmayı ölçmek için kullanılan yöntemler ve göstergelerin sayısı hızla artmıştır. Pek çok enstitü, sürdürülebilir bir topluma doğru ilerlemeyi izlemek için sürdürülebilir kalkınma göstergeleri (SKG) kümelerini benimserken, akademik literatürde birçok kompozit gösterge önerilmiştir. Yerel, ulusal ve küresel ölçeklerde Sürdürülebilir Kalkınma Hedeflerinin uygulanmasını desteklemeye yönelik olarak, Sürdürülebilir Kalkınma Çözümleri Ağı (SDSN) adı altında oluşturulan araştırma enstitüleri birliği kurulmuştur. SDSN ve Bertelsmann Stiftung, Sürdürülebilir Kalkınma Hedeflerinin ilerlemesini izlemek ve hesap verilebilirliği sağlamak üzere 2016 yılında yeni bir Sürdürülebilir Kalkınma Hedef Endeksi ortaya çıkarmıştır. Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri Endeksi, her ülkenin 2016 yılında bu hedeflere ulaşma konusunda nerede durduğunu değerlendirmek için 149 ülke için mevcut verileri toplamış ve ülkeleri 17 hedefe erişim performanslarına göre sıralamıştır. Bu sıralamayla birlikte ülkelerin yaşam memnuniyeti ortalamalarını gösteren tablo aşağıdaki gibidir.

Tablo 3 Ülkelerin Sürdürülebilir Kalkınma İndeksi Skorları ve Yaşam Memnuniyeti Ortalamaları

Ülke	Sıra	SKH İndeksi	Yaşam memnuniyeti	Ülke	Sıra	SKH İndeksi	Yaşam memnuniyeti
İsveç	1	84,53	7,37	Arnavutluk	68	60,77	4,51
Danimarka	2	83,88	7,56	Moritus	69	60,72	5,61
Norveç	3	82,31	7,60	Panama	70	60,71	6,12
Finlandiya	4	81,00	7,66	Ekvator	71	60,69	6,12
İsviçre	5	80,87	7,46	Tacikistan	72	60,17	5,10
Almanya	6	80,52	6,87	Bosna Hersek	73	59,90	5,18
Avusturya	7	79,07	7,05	Paraguay	75	59,33	5,80
Hollanda	8	78,94	7,54	Çin	76	59,07	5,32
İzlanda	9	78,41	7,51	İran	79	58,55	4,65
İngiltere	10	78,14	6,82	Botsvana	80	58,42	3,50
Fransa	11	77,90	6,48	Peru	81	58,38	5,70
Belçika	12	77,43	6,95	Cezayir	83	58,14	5,39
Kanada	13	76,85	7,24	Moğolistan	84	58,06	5,06
İrlanda	14	76,75	7,04	Suudi Arabistan	85	58,03	6,47
Çek Cum	15	76,73	6,74	Lübnan	86	57,99	5,27
Lüksemburg	16	76,66	6,97	Vietnam	88	57,62	4,04
Slovenya	17	76,62	5,94	Bolivya	89	57,47	5,77
Japonya	18	74,96	5,95	Nikaragua	90	57,39	6,01
Singapur	19	74,61	6,03	Kolombiya	91	57,21	6,23
Avustralya	20	74,53	7,25	Dominik Cum	92	57,11	5,24
Estonya	21	74,48	5,65	Gabon	93	56,21	4,83
Yeni Zelanda	22	74,04	7,23	El Salvador	94	55,64	6,14
Belarus	23	73,50	5,18	Filipinler	95	55,54	5,43
Macaristan	24	73,37	5,45	Endonezya	98	54,38	5,14

ABD	25	72,71	6,80	Güney Afrika	99	53,78	4,77
Slovakya	26	72,70	5,99	Kuveyt	100	52,54	5,95
Güney Kore	27	72,67	5,97	Honduras	102	51,78	5,65
Latviya	28	72,49	5,94	Nepal	103	51,53	5,10
İsrail	29	72,29	7,16	Gana	104	51,41	4,51
İspanya	30	72,21	6,32	Irak	105	50,87	4,41
Litvanya	31	72,10	5,87	Guatemala	106	50,01	6,36
Malta	32	71,95	6,59	Zimbabwe	109	48,63	3,74
Bulgaristan	33	71,80	4,84	Hindistan	110	48,39	4,18
Portekiz	34	71,49	5,45	Kongo Cum	111	47,19	4,52
İtalya	35	70,90	5,95	Kamerun	112	46,33	4,82
Hırvatistan	36	70,71	5,21	Lesoto	113	45,95	3,81
Yunanistan	37	69,90	5,30	Senegal	114	45,84	4,59
Polonya	38	69,81	6,16	Pakistan	115	45,71	5,55
Sırbistan	39	68,30	5,75	Myanmar	117	44,50	4,62
Uruguay	40	68,02	6,17	Bangladeş	118	44,42	4,56
Romanya	41	67,51	5,97	Kamboçya	119	44,37	4,46
Şili	42	67,18	6,58	Kenya	120	44,04	4,40
Arjantin	43	66,82	6,43	Ruanda	122	43,99	3,33
Moldovya	44	66,60	5,58	Uganda	123	43,62	4,23
Kıbrıs	45	66,53	5,79	Etiyopya	125	43,06	4,30
Ukrayna	46	66,39	4,03	Tanzanya	126	43,01	2,90
Rusya	47	66,36	5,85	Togo	129	40,85	3,88
Türkiye	48	66,12	5,33	Benin	130	39,98	4,01
Ermenistan	50	65,41	4,33	Malawi	131	39,77	3,48
Tunus	51	65,06	4,52	Moritanya	132	39,60	4,47
Brezilya	52	64,44	6,37	Zambiya	134	38,40	4,35
Kosta Rika	53	64,24	7,14	Mali	135	38,22	4,02
Kazakistan	54	63,85	5,53	Yemen	137	37,31	5,06
BAE	55	63,58	6,83	Sierra Leone	138	36,92	4,73
Meksika	56	63,37	6,82	Afganistan	139	36,50	4,22
Gürcistan	57	63,28	4,45	Madagaskar	140	36,23	3,66
Makedonya	58	62,76	5,35	Nijerya	141	36,06	5,22
Ürdün	59	62,73	5,27	Gine	142	35,93	3,60
Karadağ	60	62,47	5,30	Burkina Faso	143	35,63	4,21
Tayland	61	62,17	6,07	Haiti	144	34,40	3,35
Venezüella	62	61,82	5,89	Çad	145	31,79	4,03
Fas	64	61,62	5,39	Nijer	146	31,42	4,23
Azerbaycan	65	61,34	5,30	Kongo Dem Cum	147	31,29	4,12
Mısır	66	60,88	4,56	Liberya	148	30,49	3,35
Kırgızistan	67	60,85	4,86	Orta Afrika Cum	149	26,10	2,69

Kaynak: Index, S. D. G. (2017). Dashboards. *A global report (full version)*.http://www.sdgindex.org/

Tablo 3'e göre sürdürülebilir kalkınma hedeflerini sağlamada bazı ülkeler 100 üzerinden 80 puanın üstünde performans gösterirken pek çok ülkeninse bu hedefleri gerçekleştirmede 50 puanın bile çok altında kaldıkları görülmektedir. OECD ülkeleri,

eşitsizlik, sürdürülebilir tüketim, iklim değişikliği ve ekosistemler konusundaki hedefleri karşılamaya çalışırken, gelişmekte olan birçok ülke, kendi toplumlarına temel sosyal hizmetler ve altyapı erişimi sağlamada büyük zorluklarla karşılaşmaktadır. Doğu ve Güney Asya, diğer birçok gelişmekte olan bölgeyi geride bırakırken, sağlık ve eğitim hedeflerini gerçekleştirmede sorun yaşamaktadır. Latin Amerika ve Karayipler için yüksek seviyelerdeki eşitsizlik, en acil konular arasındadır. Dünyanın en fakir bölgesi olan Sahra altı Afrika'da son yıllarda önemli ilerlemelere rağmen, neredeyse tüm Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri'nde, özellikle de yoksulluğun, açlığın ve sağlığın iyileştirilmesinde büyük güçlüklerle karşı karşıya kalınmaktadır (SDG, 2017: 12-13). Buna göre sürdürülebilir kalkınma hedef indeksinin en üst ve en alt 10 sıralaması Tablo 4'te görülmektedir.

Tablo 4 SKH İndeksi Sıralamasına göre en iyi ve en kötü 10 ülke

Sıra	Ülke	SKH indeksi	Ülke	SKH indeksi
1	İsveç	84,53	Madagaskar	36,23
2	Danimarka	83,88	Nijerya	36,06
3	Norveç	82,31	Gine	35,93
4	Finlandiya	81,00	Burkina Faso	35,63
5	İsviçre	80,87	Haiti	34,40
6	Almanya	80,52	Çad	31,79
7	Avusturya	79,07	Nijer	31,42
8	Hollanda	78,94	Kongo Dem	31,29
9	İzlanda	78,41	Liberya	30,49
10	İngiltere	78,14	Orta Afrika	26,10

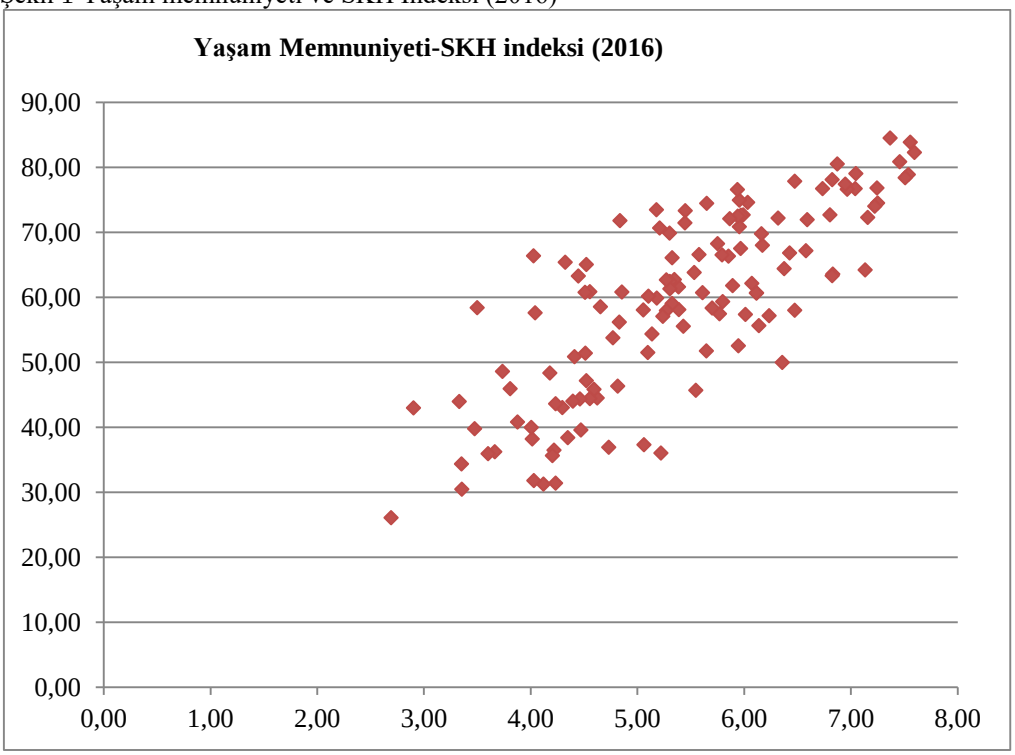
Kaynak: Index, S. D. G. (2017). Dashboards. *A global report (full version).* http://www.sdgindex.org/

Sürdürülebilir kalkınma hedef indeksi sıralamasında en iyi 10u gösteren tablodan görülebileceği üzere hedefleri gerçekleştirmeye en yakın ülkeler, en büyük ekonomiler değil, küçük, gelişmiş ülkelerdir. Almanya ve İngiltere, ilk onda yer alan tek G7 ülkeleridir. Amerika Birleşik Devletleri endekste 25. sırada yer alırken, Rusya Federasyonu ve Çin sırasıyla 47. ve 76. sıradadır. Yoksul ve gelişmekte olan ülkeler, Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri Endeksinde özellikle ilk sekiz hedefi gerçekleştirmekte zorlandıkları için, anlaşılır bir şekilde listenin sonlarında yer almaktadır.

Dünya mutluluk raporu yaşam memnuniyeti verilerine göre yapılan listedeki en üst ve en alt 10 sırayı gösteren sıralamaya bakıldığında, çoğunun sürdürülebilir kalkınma hedefleri indeksi listesindekilerle aynı ülkeler olduğunu görebiliriz. İsveç,

Danimarka, Norveç Finlandiya, İsviçre, Hollanda ve İzlanda hem sürdürülebilir kalkınma hedefini gerçekleştirmede, hem yaşam memnuniyetinde en iyi performansı sergileyen ülkeler olarak karşımıza çıkarken, Madagaskar, Gine, Liberya, Haiti ve Orta Afrika Cumhuriyeti her ikisinde de başarısız olan ülkeler olarak gözükmektedir. Buradan yola çıkarak tüm ülkelerin Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri indeksi ve yaşam memnuniyeti ortalamaları arasında bir ilişki olup olmadığı grafik yardımıyla açıklanmaya çalışılmıştır.

Şekil 1 Yaşam memnuniyeti ve SKH İndeksi (2016)

Grafikte her bir ülke için yaşam memnuniyeti ve Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri indeksi eşleşmeleri görülmektedir ve grafikteki noktaların dağılımı bu iki değişken arasında pozitif bir korelâsyona işaret etmektedir. Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri indeksi skorları daha yüksek olan ülkelerin ortalama yaşam memnuniyetinin de daha yüksek olduğu grafikte açıkça görülmektedir. Bunun nedeni yaşam memnuniyeti yüksek olan ülkelerin sürdürülebilir kalkınma hedeflerini gerçekleştirmede daha yüksek başarı sergilemesi olabileceği gibi, sürdürülebilir kalkınma hedeflerine daha yakın olan ülkelerde yaşayanların yaşamlarından daha memnun olması da olabilir. Sürdürülebilir kalkınma hedeflerini gözden geçirdiğimizde bu hedeflere ulaşmanın bir ülkede yaşayan insanların refahını da

artırması doğal olarak beklenebilir. Buradan hareketle bu korelasyonun, bu tezin de amacı olan sürdürülebilir kalkınma için yapılacak uygulamaların bireylerin kendi faydasına olacağı fikrini desteklediğini söyleyebiliriz.

3.3. Literatür Taraması

Sürdürülebilir kalkınma ve mutluluk ile ilgili literatür incelendiğinde, sürdürülebilir kalkınmanın farklı boyut ve yönlerinin mutlulukla ilişkisinin farklı çalışmalarda yer aldığı, hepsinin birlikte ele alındığı çok az çalışma olduğu görülmektedir. Bazı çalışmalar sadece ekonomik büyüme ve mutluluk ilişkisine ve ikisi arasındaki çelişkilere odaklanırken, bazı çalışmalar farklı sermaye türleri ve ortalama mutluluk arasındaki ilişkiyi incelemiş, bazıları ise çevresel sürdürülebilirlik ve mutluluk arasında bir bağ kurmaya çalışmıştır.

Easterlin (1974) çalışması ile ortaya atılan Easterlin Paradoksu, gelişmiş ülkelerde gelirdeki önemli artışlara rağmen mutluluk verisinin genellikle değişmediği gerçeğini vurgulamaktadır. Bu, fayda fonksiyonundaki tek argümanın gelir olduğu hipotezinin aksine bir sonuçtur. Refahın sadece gelire, daha doğrusu bu gelirle yapılan tüketime bağlı bir olgu olması durumunda, sınırsız bir ekonomik büyüme sağlamak üzerine kurulu bir sistem, neden olduğu negatif dışsallıklar göz ardı edildiğinde savunulabilir ancak ekonomik büyüme refahı artırmıyorsa bütün kaynakları bu hedefe yöneltmek rasyonel bir davranış olmayacaktır.

Anand ve Ravallion (1993) yaşam beklentisi değişkenini, kişi başı kamu sağlık harcamaları ve yoksulluk endeksini açıklayıcı değişken olarak ekleyerek incelemiş ve kişi başına düşen GSYH'nin etkisini bu durumda sıfırdan anlamlı biçimde farklı çıkmadığını bulmuştur. Ayrıca, Anand ve Sen (2000) çalışmasında belirtildiği üzere kişi başı GSYH ile yaşam kalitesi göstergeleri arasında genel olarak pozitif ve istatistikî açıdan anlamlı bir ilişki bulunduğu halde, bu ilişkinin büyük kısmı elde edilen ek gelirin kamuya özgü eğitim ve sağlık alanlarında ve mutlak yoksulluğun azaltılmasında kullanımına yöneldiği görülmüştür (Anand ve Sen 2000:2032).

Helliwell (2003a), başkalarına güvenin yüksek olduğu yerlerde refah düzeyinin yüksek olduğunu ve intihar oranlarının düşük olduğunu belirtmiş ve ayrıca, iş dışı örgütlere üyeliklerin yüksek olduğu yerlerde refah düzeyinin yüksek olduğunu bulmuştur. Dolayısıyla, düşük sosyal sermayeli ülkelerde yaşayanlara kıyasla,

bireylerin yüksek sosyal sermayeli ülkelerde yaşadıklarında daha mutlu bir yaşam imkânına daha fazla sahip olduğuna dair kanıtlar vardır.

Diener ve Seligman (2004) ise zaman serisi verilerinin gelir ile refah arasındaki tipik korelasyonun bir kısmının öznel iyi oluşun yüksek gelirlere neden olmasına bağlı olduğunu belirtmektedir. Genelde mutlu insanlar, mutsuz insanlardan daha yüksek gelir elde etmektedirler (Diener, Seligman 2004:8).

Artan gelir artan mutluluk anlamına gelmediğinde, refahın da GSYH verileri ile ölçülmesi ve karşılaştırılması anlamsızlaşmaktadır. Buna dayanarak Soubbotina (2004), bir ülkedeki ortalama geliri yansıtmalarına rağmen, kişi başına düşen GSMH ve kişi başı GSYH'nin, insanların gerçek refahının ölçülmesiyle ilgili sayısız kısıtlamaya sahip olduğunu ifade etmektedir. Bu göstergeler bir ülkenin gelirinin ne kadar adil bir şekilde dağıtıldığını göstermezler. Kirliliği, çevresel bozulmayı ve kaynak tüketimini hesaba katmazlar. Aile ve toplum içinde yapılan ücretsiz işleri kayıt etmemekte ya da yer altı ve kayıt dışı ekonomide yapılan çalışmaları kayıt altına almamaktadırlar. Ayrıca, boş zamanların ve insan özgürlüğünün değerini göz ardı ederken, ilaçlar gibi "mallar" ve sigaralar, kimyasal silahlar gibi kötü malları eşit değerlendirmektedir. Bu nedenle, farklı ülkelerdeki yaşam kalitesini değerlendirmek için, gelir ve yoksulluk insidansı, halkın sağlığı ve ömrü, eğitim alanına erişim, çevrenin kalitesi vb. göstergeler dikkate alınmalıdır (Soubbotina, 2004: 14).

Easterlin paradoksu ile başlayan tartışma günümüzde halen mutluluk ve mutluluk ekonomisi üzerine yapılan çalışmaların kimi zaman bu paradoksu destekleyen kimi zamansa bunlarla çelişen bulguları ile devam etmektedir. Layard (2005) "*Happiness: lessons from a new science"* kitabında hayatımızın merkezinde yer alan bu paradoksa odaklanmaktadır. Çoğu kişi daha fazla gelir istediği, ancak toplum zenginleştikçe daha mutlu olmadıkları gerçeğinden yola çıkarak, bunun sadece anekdotsal değil, sayısız bilimsel araştırmanın kanıtladığı bir olgu olduğunu belirtmektedir. Layard'a göre şimdi, insanların ne kadar mutlu olduğunu ölçmenin gelişmiş yollarına sahibiz ve tüm kanıtlar, son 50 yıl içinde ortalama gelir düzeyi ikiye katlanmasına rağmen, insanların hiç de daha mutlu olmadığına işaret etmektedir. Aslında, sanılanın aksine gelişmiş ülkelerde, elli yıl öncesinden daha fazla depresyon, daha fazla alkolizm ve daha fazla suç oranı görüldüğüne dikkat çekerek durumun vahametini gözler önüne sermektedir. Zenginlik, kendi sorun ve bağımlılıklarını

yaratmıştır. Obezite, erişkin başlangıçlı diyabet, tütünle ilgili hastalıklar, anoreksi ve bulimia gibi yeme bozuklukları, psikososyal bozukluklar ve alışveriş, TV ve kumar bağımlılıkları, gelişmenin yol açtığı bozuklukların örnekleridir (Helliwell vd., 2012:4). Toplumun zayıflaması, sosyal güvenin azalması ve modern küreselleşmiş ekonominin yarattığı aşırılıklarla ilişkili artan endişe düzeyleri de bunlar arasında sayılabilir.

Schor (2005) küresel sürdürülebilirlik için başarılı olması muhtemel bir yolun, ekolojistlerin ve iktisat teorisyenlerinin yeterince ciddiye almadığı bir çözüm olan gelişmiş ülkelerde çalışma saatlerinin azaltılması yoluyla tüketimin istikrara kavuşturulması olduğunu belirtmektedir. Makale, birçok ülkede çalışma saatlerindeki azalışın yavaşlamasıyla ilgili veriler sunmakta ve firma düzeyindeki çalışma süresini azalmasını önleyici engellerle mücadele etmek için politika müdahalesine gereksinimi tartışmaktadır. Schor ayrıca çalışma saati azalışının tüketiciler için potansiyel popülaritesini araştırmıştır. Teknolojik değişimlerin sürdürülebilir tüketim modelleri elde etmek için yetersiz olacağını ve tüketim artışların durdurulabilmesi için gelirin daha fazla boş zaman ile takas edilmesinin şart olduğu argümanı ile sona ermektedir.

Vemuri ve Costanza (2006)'da beşeri, sosyal ekonomik ve doğal olmsk üzere dört temel sermayenin yaşam memnuniyetine katkısını araştırmıştır. 1990'lı yıllar boyunca Dünya Değerler Araştırması'ndan elli yedi ülkeden gelen katılımcıların yaşam memnuniyeti verileri, 171 ülke için mevcut olan beşeri, sosyal, suni ve doğal sermayeye ilişkin veriler kullanılmıştır. Regresyon modelleri 1998 Birleşmiş Milletler İnsani Gelişme Raporundaki verileri kullanarak, BM İnsani Gelişim Endeksinin (hem yapay hem de beşeri sermayenin göstergesi) ve km^2 başına düşen ekosistem hizmetlerinin (doğal sermaye göstergesi), yaşam memnuniyetini açıklamada önemli faktörler olduğunu ve birlikte yaşam memnuniyetindeki değişimin % 72'sini açıkladığını göstermektedir. Ancak regresyon modellerinde önemli bir faktör olan sosyal sermaye için bir gösterge bulunamamıştır.

Zidansek (2007) çevresel sürdürülebilirlik endeksleri ESI ve EPI ile üç farklı mutluluk ölçeği arasındaki korelâsyonu incelemiştir. Bu ölçeklerin birincisi 1990 ile 2000 yılları arasındaki ortalama mutluluk (m), ikincisi eşitsizliğe göre düzeltilmiş mutluluk (IAH) ve üçüncüsü mutlu yaşam süresidir (HLY). Tahmin sonuçları çevresel sürdürülebilirlik ve mutluluk arasında güçlü bir korelasyon olduğunu göstermektedir.

Sürdürülebilirlik ve mutluluk arasındaki nedensel ilişki iki yönlü de olabilir: hem daha mutlu olan insanlar çevreyle daha fazla ilgilenme eğilimindedir ve hem de daha iyi bir çevrede yaşayan insanlar daha mutlu olma eğilimindedir.

Di Tella ve MacCulloch (2008) çalışması, 1975-1997 yılları arasında OECD'de yaşayan yaklaşık 350.000 kişinin mutluluk verilerinin, gelir düzeyi, refah devleti ve yaşam beklentisi ile pozitif bir korelasyona; ortalama çalışma saati, çevresel bozulma (SOx emisyonlarıyla ölçülen), suç oranı, ticarete açıklık, enflasyon ve işsizlik ile negatif korelasyona sahip olduğunu göstermiştir. 1975-1997 arasındaki fiili değişikliklere dayanarak, mutluluktaki küçük katkılar gelir artışına atfedilebilir denmektedir.

Engelbrecht (2009) öznel iyi oluş ve doğal sermaye arasında bulunan makro düzeydeki ilişkiyi araştırarak, sürdürülebilir kalkınma konusundaki tartışmalara öznel iyi oluş ölçütlerinin dahil edilmesi gerektiğini göstermeye çalışmıştır. Dünya Bankası Millenyum Sermaye Değerlendirmesinden alınan elli sekiz gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeye ait doğal sermaye verileriyle, kişi başı doğal sermayenin öznel iyi oluş ile ilişkili olup olmadığı test edilmektedir. İki değişkenli regresyon, bu ilişkinin varlığına işaret etmektedir. Ülke genelinde kişi başına düşen GSYH, sosyal sermaye, gelir dağılımı, işsizlik, enflasyon gibi öznel iyi oluşun ülke bazında belirleyicilerinin ve eski Sovyetler Birliği ve Latin Amerika ülkeleri için bölgesel kukla değişkenlerin dâhil edildiği çoklu regresyon tahminlerinde de pozitif ilişki devam etmiştir. Bulgular, öznel refah ölçütlerinin de hesaba katılmasıyla "sürdürülebilirlik için yeni bir refah ekonomisi" oluşturulması gerektiği tezini güçlendirmektedir.

Benzer şekilde "Yaşamımızı Yanlış Ölçmek" adlı kitapta Stiglitz vd. (2010) GSYH'nin ekonomik eşitsizliği nasıl göz ardı ettiği ve çevresel hizmetleri ekonomik kararlara entegre etmediği gibi örneklerden yola çıkarak, toplumların refahının bir standardı olarak GSYH'nin sınırlarını gözden geçirmektedir. Stiglitz, karmaşık bir toplumda olup biteni açıkça yorumlanabilecek birkaç sayı ile özetlemeyi amaçlayan GSYH gibi istatistiksel çerçevelerin, canlı kalıpların bozulmasına sebep olabileceğini vurgulamıştır.

Llavador vd. (2011) bireysel fayda fonksiyonunun tüketime ek olarak eğitim, bilgi ve CO_2 stoklarını da içeren tanımı ve indirimli faydacılık yerine sürdürülebilirliğe dayanan sosyal refah anlayışı nedeniyle literatürün geniş bir bölümünden çeşitli

boyutlarda farklılık göstermektedir. Bu yaklaşımla buldukları sonuçlar, emisyonların CO_2 konsantrasyonlarını stabilize edecek bir yolda tutularak insan refahının sürdürülebilir olmasıdır. İlginç bir şekilde, amaç tüketim yerine faydayı maksimize etmek olduğu zaman, durağan durum çözümünde tüketim seviyesi ılımlı bir şekilde daha düşükken, bilgi stokları iki kat daha fazla ve eğitim dört kat daha fazladır (Llavador vd., 2011:1615, 1620).

Sarracino (2013), dünya nüfusunun % 80'ini kapsayan 80'den fazla ülkede yapılan çok sayıdaki anketin bir araya getirildiği Dünya Değerler Araştırması'ndan (DDA) çekilen bireysel refah üzerindeki kesitsel verileri kullanmıştır. Gelirin refah ile olan pozitif ve anlamlı ilişkisinin düşük gelirli ülkelerde yüksek gelirli ülkelerdekine göre daha güçlü olduğunu ve böylece daha çok paranın düşük gelirli ülkelerde insanları daha mutlu hale getirdiğini teyit etmiştir. Gelir, statü malları ve bir dizi standart sosyo-demografik değişken de dâhil olmak üzere, refahın standart belirleyicilerinin birçoğunu kontrol ettikten sonra, bu çalışma sosyal sermayenin ve ilişkisel malların insanların refahı için gerekliliğini test etmektedir. Sosyal sermaye ve ilişkisel mallar, hem zengin hem fakir ülkelerde insanların refahı ile benzer şekilde olumlu olarak ilişkili bulunmuştur.

Bartolini ve Sarracino (2014), dünya ekonomisinin sürdürülemez büyümesinin büyük oranda dünya nüfusunun yaşadığı sosyal sermaye krizinin bir sonucu olduğunu iddia etmektedir. Buna göre, azalan sosyal sermaye, ekonomileri aşırı büyümeye yönlendirir, çünkü insanlar kıt sosyal ve duygusal ilişkilerin yol açtığı duygusal sıkıntı ve kaynak kaybını telafi etmek için ekonomik refah ararlar. Bu nedenle, ekonomik büyümeyi yavaşlatmak, mutluluğa katkıda bulunan temel bir faktör olan sosyal sermayenin artırılmasını gerektirir. Bu yazıda, mevcut mutluluğu artırmak için olası yaklaşımların geniş bir yelpazesinden, ekonomiyi daha sürdürülebilir bir yola kaydıran politikalar önerilmektedir.

Japonya ve Kore'de standart çalışma haftasının uzunluğunda mevzuat değişiklikleri ile yapılan kısıtlamaları dışsal şoklar olarak inceleyen Hamermesh vd. (2014), işçilerin yaşam memnuniyetinin nasıl değiştiğini araştırmışlardır. Toplanan kesitsel verilerle yapılan tahminler, genel olarak amacı her iki ülkede de uluslararası karşılaştırmalarda öne çıkan uzun çalışma saatlerini azaltmak olan bu mevzuatın, muhtemelen hedeflenen kesimdeki çalışanları daha iyi duruma getirdiğini

göstermektedir. Nitekim Japonya'daki kadınlar ve Kore'deki erkekler arasında, mevzuattan etkilenmiş olma ihtimali yüksek olan işçilerin benzer işçilerden daha yüksek öznel iyi oluş değerlerine sahip olduklarını bulmuşlardır.

Köksal ve Şahin (2015) çalışmasının verileri Türkiye'de 2012 yılında gerçekleştirilen Yaşam Memnuniyeti Araştırması'ndan elde edilmiştir. Bireylerin mutlulukları üzerinde gelirin ve gelir karşılaştırmasının tek tek ve birlikte etkisinin belirlenmesi amacıyla hiyerarşik regresyon analizi kullanılmıştır. Analiz sonuçlarına göre, bireyler başkalarına göre kendi refah düzeyi algılamasında yükseldikçe, gelirin mutluluk üzerindeki etkisi zayıflamaktadır. Bu bulgular, yüksek refah düzeyi algılaması durumlarında bile bireylerin mutlu olamadıklarını ortaya koyması açısından önem arz etmektedir.

Oishi ve Kesebir (2015) Easterlin paradoksunun kısmen gelir eşitsizliği ile açıklanabileceğini gösteren kanıtlar sunmuştur. 34 ülkeyi kapsayan iki farklı veri setinde, ekonomik büyümeye artan gelir eşitsizliği eşlik ettiğinde, büyüme mutluluk artışlarıyla ilişkili bulunmamıştır. Easterlin paradoksunun daha önceki örnekleri (yani ekonomik büyümenin artan mutluluk ile ilişkili olmaması), sıkça karşılaşılan ekonomik büyüme ile birlikte gerçekleşen artan gelir eşitsizliği ile açıklanabilir. Bu bulgular, ulusal servette büyümenin daha eşit dağılımının, ülke çapında bir mutluluk yaratmak için bir önkoşul olabileceğini düşündürmektedir.

Çirkin ve Göksel (2016) çalışması da Türkiye'de anket yöntemi ile topladıkları verileri sıralı probit yöntemi ile incelemiş ve gelir mutluluk ilişkisini araştırmışlardır. Bu çalışmanın sonuçlarına göre gelirdeki artışın kişinin anlık mutluluğu üzerindeki etkisi anlamlı olmamakla beraber, kişinin yaşam memnuniyeti üzerindeki etkisi pozitif ve anlamlıdır.

Verhofstadt vd. (2016) Belçika'da yürütülen bir anketin verilerini kullanarak ekolojik ayak izi ile bireysel düzeyde öznel iyi oluş arasındaki ilişkiyi araştırmışlardır. Bulguları, daha düşük bir ayak izinin, güçlü bir korelasyon bulunmaması anlamında, öznel iyi oluşu azaltmadığını düşündürmektedir. Bir sonraki adımda, farklı ekolojik ayak izi bileşenlerinin öznel refah üzerindeki doğrudan etkilerini araştırmış ve daha çevre dostu bir diyete geçmek ve evdeki ısıtma için elektrik kullanmamanın kazançlı durumlar yarattığını; çünkü bu eylemlerin ekolojik ayak izini azaltırken, bildirilen refah seviyelerini de artırdığını göstermiştir. Son olarak, dolaylı etkileri araştırmak için

ekolojik ayak izi ve öznel iyi oluşun sosyo demografik belirleyicileri araştırılmıştır. Örneğin bir ilişkisi olmanın ve bir ev sahibi olmanın, öznel iyi oluşu arttırdığı ve ekolojik ayak izini azalttığı, daha iyi bir toplumsal yaşamın, sağlıklı olmanın ve hoş bir ortamda yaşamanın, ekolojik ayak izi açısından hiçbir bedeli yokken öznel iyi oluşu artırdığı bulunmuştur.

Eren ve Aşıcı (2017) TÜİK'in Yaşam Doyumu Anketleri'ne dayanarak 2004 ile 2013 yılları arasında Türkiye'de mutluluğu belirleyen faktörleri incelemiştir. Bu çalışmaya göre iş doyumu istihdam kadar önemlidir. Benzer şekilde, evli olmak, insanları ancak evliliklerinden memnun oldukları takdirde mutlu eder. Eğitim, ancak geliri arttırmaya yardım ederse daha fazla mutluluk getirir. Üstelik elde ettikleri sonuçlar Easterlin Paradoksunu desteklemektedir.

Ekonomik büyüme ve öznel iyi oluşu uyumlu hale getiren iki koşulun sosyal güvenin arttırılması ve gelir eşitsizliğinin azaltılması olduğunu belirten ilk çalışma Mikucka vd. (2017) tarafından gerçekleştirilmiştir. Metodolojik olarak, gelişmekte olan ülkelerin, geçiş ülkelerinin ve gelişmiş ülkelerin büyük bir kısmını içeren mikro ve makro düzeyde verileri birleştirmiş ve ülkeler arası farklılıkları zaman içindeki değişimlerden açıkça ayırmışlardır. 1981 ile 2012 yılları arasında Dünya Değerleri Anketi, Avrupa Değerler Çalışması ve 46 ülkenin ekonomik büyüme ve gelir eşitsizliğinin makro düzeyde göstergelerinden oluşan uyumlaştırılmış verilerin çok aşamalı bir analizini yapmışlardır. Sonuçta, uzun vadede ekonomik büyümenin sosyal güvenin azalmadığı durumlarda ve daha zengin ülkelerde ise gelir eşitsizliğinin azaldığı durumlarda öznel iyi oluşu artırdığı gözlenmiştir. Bu sonuçlar, insanların öznel iyi oluş hallerinde kalıcı iyileştirmeler yapmak için politika yapıcıların ekonomik büyümeyi teşvik etmek, sosyal güveni korumak ve gelir eşitsizliğini azaltmak politikalarını benimsemesi gerektiğini önermektedir.

Bartolini ve Sarracino (2018), bireylerin mevcut refahı ve gelecek kuşakların koşulları hakkındaki beklentileri arasındaki ilişkiyi tahmin etmektedir. İnsanlar uzun vadede olacaklarla pek ilgilenmiyorlarsa, geleceğe yönelik beklentileri -ne olursa olsun- mevcut refah üzerinde zayıf ya da anlamsız bir etkisi olması gerekir. Bununla birlikte, insanların gelecekteki iyilik hali için güçlü bir tercihe sahipse, gelecekteki beklentileri mevcut refahı güçlü bir şekilde şekillendirmelidir. Bu çalışma, gelecek nesiller için en kötü (en iyi) olanın beklenmesinin öznel iyi olma üzerinde çok büyük

bir negatif (pozitif) etkisi olduğunu bulmuştur. Bu gelecek nesillerin yaşam koşullarının algılanış biçimlerinin insanların mevcut refahının önemli bir bileşeni olduğunu göstermektedir. Bu, sürdürülebilirlikle ilgili şu andaki sorunların nesiller arası açgözlülük değil, sosyoekonomik organizasyonların insanların zaman tercihlerini yansıtmamasından kaynaklandığına ilişkin görüşünü desteklemektedir.

3.4. Ekonometrik Analiz

Bu çalışmada sürdürülebilirlikle ilgili uygulamaların insanların öznel iyi oluşu üzerindeki etkilerinin ekonometrik olarak analiz edilmesi amaçlanmıştır. Kesitsel, uluslararası ve zaman serileri ile yapılan çalışmalarda öznel iyilik halinin belirleyicilerinin daha kapsamlı bir şekilde incelenmesi için, regresyon analizi yaygın olarak benimsenen yöntemdir. Regresyon, açıklayıcı veya bağımsız değişkenlerden oluşan bir grubun, belirli bir bağımlı değişkeni, diğer bir deyişle öznel iyi oluşu, ne kadar iyi tahmin edebildiğini inceleyen korelâsyon tabanlı bir istatistiksel tekniktir. Regresyon, karmaşık gerçek yaşam problemleri için özellikle uygundur, çünkü bir takım bağımsız değişkenlerin bir modelde eşzamanlı olarak değerlendirilmesine izin verir ve bağımsız değişkenlerin birbirleriyle ilişkilendirilmesini tolere edebilir.

3.5. Veri ve Model

Bu çalışmada 112 ülkeye ait 1981-2014 arası öznel iyi oluş, kişi başına düşen GSYH, işsizlik, doğuşta beklenen yaşam süresi, kamu harcamaları (eğitim, sağlık, askeri ve diğer), toplumdaki ortalama sosyal güven ve seçim yapma özgürlüğü gibi sosyal sermayeyi gösteren değerler ve doğal sermayeyi göstermesi açısından Çevresel Performans Endeksi verileri bir araya getirilmiştir. Öznel iyi oluş verileri, bireysel özellikler ve sosyal sermaye ile ilgili veriler 1981–2014 dönemini kapsayan Dünya Değerleri Araştırması-Avrupa Değerler Araştırması (DDA – ADA) bütünleşmiş veri setinden alınmıştır. Hem DDA hem de ADA anketleri sırasında, bireysel ülke araştırma ajansları ve kurumları yetişkin nüfusun (18 yaş ve üstü) temsili örnekleri hakkında veri toplamıştır. Entegre veri seti 112 ülke ve bölge için toplamda yaklaşık 506.268 katılımcının bilgisini içermektedir. DDA, ülke başına 300 ila 4000 kişi örneğinde gözlemlenen sosyo-kültürel ve politik değişim hakkında bilgi toplarken, özellikle siyaset, ekonomi, dini, sosyal ve etik konular, kişisel finans, ailevi ve sosyal

ilişkiler, mutluluk ve yaşam memnuniyeti ile ilgili bireysel inançlar hakkında bilgi sağlamaktadır.

Ülkelerin ekonomik ve beşeri sermayesi ile kamu harcamaları verileri Dünya Bankası, Dünya Kalkınma Göstergelerinden derlenmiştir. Haftalık ortalama çalışma saati verisi Uluslararası Çalışma Örgütünden ve doğal sermaye verisi ise Yale Üniversitesi tarafından hazırlanan Çevresel Performans İndeksi (ÇPİ) verilerinden alınmıştır.

Tablo 5 Değişkenler ve Veri Seti

Bireysel Değişkenler	**Gözlem Sayısı**	**Veri Seti**
Öznel İyi Oluş (Bireysel yaşam memnuniyeti)	1981-2014, 112 ülke, 499.406 gözlem	Dünya Değerler Anketi
Gelir grubu	1981-2014, 112 ülke, 445.062 gözlem	Dünya Değerler Anketi
Sağlık	1981-2014, 112 ülke, 453.510 gözlem	Dünya Değerler Anketi
Özgürlük	1981-2014, 112 ülke, 481.323 gözlem	Dünya Değerler Anketi
Cinsiyet	1981-2014, 112 ülke, 501.430 gözlem	Dünya Değerler Anketi
Medeni Durum	1981-2014, 112 ülke, 500.488 gözlem	Dünya Değerler Anketi
Mesleki Durum	1981-2014, 112 ülke, 492.802 gözlem	Dünya Değerler Anketi
Ülke Değişkenleri	**Gözlem Sayısı**	**Veri Seti**
Kişi Başı GSYH	1981-2014, 112 ülke	Dünya Bankası
Doğuşta beklenen yaşam	1981-2014, 112 ülke	Dünya Bankası
CO_2 Oranı	1981-2014, 112 ülke	Dünya Bankası
ÇPİ (Çevresel Performans İndeksi)	2000-2016, 112 ülke	Yale Üniversitesi
Toplumsal güven	1981-2014, 112 ülke	Dünya Değerler Anketi
Toplumsal özgürlük	1981-2014, 112 ülke	Dünya Değerler Anketi
Eğitim harcamaları (kamu, % GSYH)	1981-2014, 112 ülke	Dünya Bankası
Sağlık harcamaları (kamu, % GSYH)	1981-2014, 112 ülke	Dünya Bankası
Askeri harcamalar (% GSYH)	1981-2014, 112 ülke	Dünya Bankası
Çalışma saatleri (haftalık)	1981-2014, 112 ülke	ILO

Bu çalışmada refah, tüketimin en geniş anlamıyla bir fonksiyonu varsayıldığından, bireysel fayda sadece piyasada alınıp satılan mal ve hizmetlerin değil, doğal sermaye, sosyal sermaye ve beşeri sermayedeki değişimlerin de bir fonksiyonu olarak ifade edilecektir. Bu durumda bu çalışmada refahı gösteren Yaşam_ memnun aşağıdaki gibi bir fonksiyon olarak gösterilebilir.

Yaşam_ memnun = U(Bireysel değişkenler, Makro değişkenler)

Yaşam_memnun=U(Bireysel değişkenler, Ekonomik sermaye, Beşeri sermaye, Doğal sermaye, Sosyal sermaye)

Böylece tahmin edilecek olan temel doğrusal regresyon aşağıdaki şekilde olacaktır.

Yaşam_ memnun$_{ist}$ = α_1*gelir_grubu$_i$+ α_2* sağlık$_i$+ α_3 * özgürlük$_i$+ α_4 *cinsiyet$_i$ + α_5*medeni_durum$_i$ + α_6*mesleki_durum$_i$ + β_1*kişi_başı_GSYH$_{st}$+ β_2*yaşam_beklentisi$_{st}$+β_3 *ÇPİ$_{st}$ (ya da CO_2) + β_4 *toplumsal_güven$_{st}$+ β_5*toplumsal_özgürlük$_{st}$+μ_s +η_t+ λ_{ist}……..(Model 1)

Buna göre Yaşam_ memnun$_{ist}$ ülke s ve zaman t'de yaşayan birey i'nin yaşam memnuniyetini göstermektedir. Bireysel değişkenler anketin gerçekleştirildiği yıl ve ülkedeki birey i'ye göre değişirken, ülke değişkenleri ülke s ve zaman t'ye göre değişmektedir. Ancak Dünya Değerler Çalışmasında bir ülkedeki örneklem her yıl farklı kişilerden oluştuğu için aynı bireyin farklı yıllardaki yaşam memnuniyetini gözlemlemek mümkün değildir. Bu nedenle bireysel değişkenler her yıl ve ülke için farklı olan birey i'ye göre değişmektedir.

Bu temel modelin dışında haftalık çalışma saatlerinin yaşam memnuniyetine etkisini görmek için Model 2 ve kamu harcama türlerinin etkisini görmek için Model 3 oluşturulmuştur. Bu değişkenler için ayrı model oluşturulmasının nedeni hepsinin birden modele dâhil edilmesi durumunda gözlem sayısının ciddi biçimde kısıtlanıyor olmasıdır.

Yaşam_ memnun$_{ist}$ = α_1*gelir_grubu$_i$+ α_2* sağlık$_i$+ α_3 * özgürlük$_i$+ α_4 *cinsiyet$_i$ + α_5*medeni_durum$_i$ + α_6*mesleki_durum$_i$ + β_1*kişi_başı_GSYH$_{st}$+ β_2*yaşam_beklentisi$_{st}$+ β_3*CO_{2st}+ β_4 *toplumsal_güven$_{st}$+ β_5*toplumsal_özgürlük$_{st}$+ β_6*çalışma_saati$_{st}$+μ_s +η_t+ λ_{ist}……..(Model 2)

Yaşam_ memnun$_{ist}$ = α_1*gelir_grubu$_i$+ α_2*sağlık$_i$+ α_3*özgürlük$_i$+ α_4*cinsiyet$_i$ + α_5*medeni_durum$_i$ + α_6*mesleki_durum$_i$ + β_1*kişi_başı_GSYH$_{st}$+ β_2*yaşam_beklentisi$_{st}$+ β_3*CO_{2st} + β_4 *toplumsal_güven$_{st}$+ β_5*toplumsal_özgürlük$_{st}$+ β_6*eğitim_harcama$_{st}$+ β_7*sağlık_harcama$_{st}$+ β_8*askeri_harcama$_{st}$ +μ_s +η_t+ λ_{ist}……..(Model 3)

Öznel iyi oluş ölçütlerinden yaşam memnuniyeti, iyi oluşun, daha bilişsel ve daha kalıcı bir değerlendirmesini ifade ettiği için bu çalışmada öznel iyi oluşu göstermek için "yaşam memnuniyeti" değişkeni bağımlı değişken olarak seçilmiştir. Dünya Değerler Anketinde yaşam memnuniyeti 1'den 10'a kadar değişen bir ölçekte

ölçülür ve aşağıdaki soruya verilen cevaplara dayanır: “Her şeyi göz önüne alarak, bugünlerde hayatınızdan ne kadar memnunsunuz?” Bu soruya verilen cevaplar, 1 = “memnun değil” den 10 = “çok memnun” olan bir ölçek üzerinden değerlendirilmektedir.

Kontrol değişkenleri olarak bu çalışmada öznel iyi oluş literatüründe genellikle mutluluk denklemlerine dâhil edilen bir dizi sosyo-demografik değişken kullanılmıştır. Bu değişkenler bireyin gelir grubu, sağlık durumu, özgürlük derecesi, cinsiyeti, medeni durumu ve mesleki durumudur. Gelir grubu en düşük 1’den en yüksek 10’a kadar derecelendirilmektedir. Sağlık durumu ise “çok iyi”, “iyi”, “orta” ve “kötü” olarak ayrılmıştır. Buna göre üç ayrı kukla değişken oluşturulmuş ve “kötü” referans kategori olarak seçilmiştir. Cinsiyet değişkeni için “erkek” kukla değişken olarak belirlenmiş ve “kadın” referans kategori olarak alınmıştır. Medeni durum seçeneklerinden daha önceki çalışmalarda önemi kanıtlanmış olan “evli” ve “boşanmış” kukla değişkenleri modele dâhil edilmiştir. Mesleki durum için “işsiz” kukla değişkeni öznel iyi oluş açısından genelde anlamlı bulunan bir değişken olarak modelde yer almaktadır. “Özgürlük” ise yine 1’den 10’a kadar artan değer alan ve bireyin hayatı hakkında ne derece seçim özgürlüğü ve kontrole sahip olduğunu düşündüğünü gösteren bir değişkendir.

Ülke değişkenlerinin başında “Kişi başı GSYH” gelmektedir. Kişi başı GSYH hem ülkenin diğer ülkelere kıyasla gelir durumunu gösterirken, hem de ülkenin sahip olduğu ekonomik sermayenin bir göstergesi olarak değerlendirilmektedir. Toplumsal refahın tek belirleyicisinin ekonomik sermaye olmadığı, diğer sermaye türlerinin de refah açısından önem taşıdığı savı bu çalışmanın temel hipotezi olduğundan, kişi başı GSYH modele mutlaka dâhil edilmesi gereken bir değişkendir. Ancak bu şekilde beşeri, doğal ve sosyal sermayenin yaşam memnuniyetine etkisi olup olmadığı anlaşılabilecektir.

Ülkedeki beşeri sermaye düzeyini göstermesi açısından “doğuşta yaşam beklentisi” süresi ülke değişkenleri arasında yer almaktadır. Temel sağlık göstergelerinden biri olan “doğuşta beklenen yaşam” bir ülke nüfusunun genel sağlık düzeyini ve böylece beşeri sermayesini en iyi ifade eden değişkenlerden biridir. Sağlık düzeyi yüksek bir toplumda bireylerin yaşam memnuniyetinin daha yüksek olacağından hareketle “doğuşta yaşam beklentisi” ve “yaşam memnuniyeti” arasında

pozitif bir ilişki olması beklenmektedir. Böylece beşeri sermayeyi iyileştirmeye yönelik politikaların, hızlı bir ekonomik büyüme olmadan bile toplumsal refahı artıracağı öngörülebilir.

Modelde doğal sermayeyi temsil eden değişken "ÇPİ" yani Çevresel Performans İndeksidir. Çevresel Performans indeksi, Yale Üniversitesi tarafından 200'ü aşkın ülke için 2000-2016 yıllarında hesaplanan ve hava, su, orman, biyolojik çeşitlilik gibi çevreyle ilgili tüm faktörleri tek bir endekste birleştiren bir veri setidir. Ancak Dünya Değerler Anketi verileri 1981'den başlarken, ÇPİ verisi 2000 yılında başladığı için gözlem sayısını oldukça kısıtlamaktadır. Bu nedenle ÇPİ haricinde doğal sermayenin alternatif bir değişkeni olarak "CO_2" yani karbondioksit emisyonları (kişi başı metreküp) ile de model ayrıca tahmin edilmiştir. Çevresel performans indeksi ile yaşam memnuniyeti arasında pozitif bir ilişki olması beklenirken, karbondioksit emisyonlarının ise yaşam memnuniyetini negatif yönde etkilemesi beklenmektedir.

Sosyal sermayeyi ise modelde temsil eden değişkenler toplumun temel birliğini oluşturan, insanlar arası ilişkilerin yapısını ve bağların gücünü göstermesi açısından "toplumsal_güven" ve "toplumsal_özgürlük" değişkenleridir. "Toplumsal_güven", bireysel düzeydeki güven sorusuna verilen cevapların ülke düzeyinde toplanmasıyla elde edilmiştir. Dünya Değerler Anketinde "Sizce genelde insanların çoğunluğuna güvenilebilir mi? Yoksa başkalarıyla bir ilişki kurarken veya iş yaparken dikkatli olmak mı gerekir?" sorusuna yanıt veren kişi, kişilere güvenilebileceğini beyan ederse, güven değişkeni 1 değerini alır ve ülke düzeyinde insanlara güvenilebileceğini beyan edenlerin oranı da "toplumsal_güven" değişkeninin değerini göstermektedir. "Toplumsal_özgürlük" değişkeni ise bireysel düzeydeki "Özgürlük" değişkeninin aldığı değerlerin ülke düzeyindeki ortalamasıdır. İnsanların çoğunluğunun birbirine güvendiği ve birbirlerinin özgürlüğünü kısıtlamadığı bir toplumda yaşayan bireylerin yaşam memnuniyetinin daha yüksek olması bekleneceğinden, bu değişkenlerin katsayılarının pozitif olacağı düşünülmektedir.

Sermaye türleri haricinde sürdürülebilir kalkınma için uygulanabilecek politikalar kamu harcamalarına ağırlık verilmesi ve yüksek gelirli ülkelerde çalışma saatlerinin düşürülmesidir. Bu politikaların bireylerin mutluluğuna etkisini görmek için kamu harcamalarının dağılımını gösteren "eğitim_harcama", "sağlık_harcama" ve "askeri_harcama" değişkenleri ile ülkedeki ortalama haftalık çalışma saatini gösteren

"çalışma_saati" değişkeni modele dâhil edilmiştir. Literatürdeki çalışmalarda kamu harcamalarının yaşam memnuniyetine etkisi ile ilgili çelişkili sonuçlar bulunmuştur. Bjornskov vd. (2007) kamu harcamalarının GSYH'ye oranı arttıkça yaşam memnuniyetinin düştüğünü iddia ederken, Perovic ve Golem (2010) ise geçiş ülkelerinde bu oranın yaşam memnuniyetini pozitif yönde etkilediğini ifade etmektedir. Öncekilerden farklı olarak bu çalışmada genel olarak kamu harcamalarının oranı yerine kamu harcamaları türlerinin (eğitim, sağlık, askeri) GSYH'ye oranının yaşam memnuniyetine etkisi gözlemlenmeye çalışılacaktır. Çünkü kendi başına kamu harcama büyüklüğü yaşam memnuniyeti üzerinde etkili olmayabilir ya da kamu borçlanmasını artırarak negatif yönde etkili olabilir. Oysa sağlık ve eğitim için yapılan harcamalar vatandaşların refahı üzerinde daha olumlu etkiler bırakabilir. Askeri harcamalar vatandaşların güvenliğini artırması açısından olumlu etki edebileceği gibi ülkede ya da çevresindeki çatışmalardan dolayı yüksek ise tam tersine negatif etkili bir gösterge de olabilir. Çalışma saatlerinin yaşam memnuniyetine etkisi ise yine tartışmalı bir konudur. GSYH'nin yüksek olduğu gelişmiş ülkelerde çalışma saatlerinin azalması dolayısıyla boş zamanların artmasının yaşam memnuniyetine olumlu etki yapması beklenirken, tam tersine gelişmekte olan ülkelerde ve düşük gelirli ülkelerde henüz temel ihtiyaçların tam olarak karşılanması gerçekleşmediğinden, geliri artıracak şekilde çalışma saatlerindeki artışın yaşam memnuniyetini artırması mümkün olabilir.

3.6. Yöntem

Öznel iyi oluş ölçülerinin sıralı niteliği göz önüne alındığında, sırasal sonuçların analiz edilmesi için tasarlanan yöntemlerle (örn. Probit) karşılaştırıldığında doğrusal regresyon modelleri (sıradan en küçük kareler tahminlerine dayanan) teorik olarak verimsizdir. Model 1, 2 ve 3'ün tahmini sürekli bir değişken olan Yaşam_ $memnun_{ist}$'nin doğrudan gözlemlenememesi nedeniyle sınırlıdır. Bağımlı değişken olarak seçilen "Yaşam_ memnun", 1 ile 10 tamsayıları arasında sıralı değerler alan kategorik bir değişken olduğundan, regresyon modelinin tahmininde en küçük kareler yöntemi yerine maksimum olabilirlik yöntemini kullanmak gerekmektedir. Bu çalışmada tahmin tekniği olarak literatürde benzer çalışmalarda da kullanılmış olan sıralı probit model kullanılmıştır.

Bağımlı değişkenler sıralı değerler alıyor ve değişkenleri kodlamak için kullanılan metrik değerler süreklilik arz etmiyorsa, bu tipteki modelleri tahmin etmek için yaygın olarak “sıralı probit" modeli kullanılır. Burada ana fikir, araştırmacı tarafından gözlemlenen sıralı tepkilerin altında yatan gizli bir sürekli metrik olduğudur. Eşik değerler, gerçek çizgiyi çeşitli sıra kategorilerine karşılık gelen bir dizi bölgeye ayırır. Gizli sürekli değişken, y*, bazı bağımsız değişkenler olan x'in ve standart bir normal dağılıma sahip bir hata teriminin doğrusal bir birleşimidir.

$y^*_i = \mathbf{x}_i\boldsymbol{\beta} + e_i$, $e_i \sim N(0, 1)$, $i = 1, \ldots, N$.

y_i, gözlemlenen ordinal değişken ise aşağıdaki şemaya göre 0'dan m'ye kadar olan değerleri alır:

$y_i = j \leftrightarrow c_{j-1} < y^*_i < c_j$, $j=1,\ldots\ldots,m$ ve $c_{-1}=-\infty$, $c_m=+\infty$

İkili veri modellerinde olduğu gibi, burada da bağımsız değişkenlerdeki değişikliklerin belirli bir ordinal sonucu gözlemleme olasılığına nasıl dönüştüğüyle ilgilenilmektedir. Her bir ordinal sonucun olasılıklarını düşünecek olursak;

$P[y_i = 0] = P[c_{-1} < y^*_i \leq c_0]$,

$= P[-\infty < y^*_i \leq c_0]$,

$= P[y^*_i < c_0]$,

$y^*_i = \mathbf{x}_i\boldsymbol{\beta} + e_i$ olduğundan

$= P[\mathbf{x}_i\boldsymbol{\beta} + e_i < c_0]$,

$= P[e_i < c_0 - \mathbf{x}_i\boldsymbol{\beta}]$,

$= \Phi(c_0 - \mathbf{x}_i\boldsymbol{\beta})$;

$P[y_i = 1] = P[c_0 < y^*_i < c_1]$,

$= P[c_0 < \mathbf{x}_i\boldsymbol{\beta} + e_i < c_1]$,

$= P[c_0 - \mathbf{x}_i\boldsymbol{\beta} < e_i < c_1 - \mathbf{x}_i\boldsymbol{\beta}]$,

$= \Phi(c_1 - \mathbf{x}_i\boldsymbol{\beta}) - \Phi(c_0 - \mathbf{x}_i\boldsymbol{\beta})$ olacaktır. Öyleyse genel bir ifade ile

$P[y_i = j] = \Phi(c_j - \mathbf{x}_i\boldsymbol{\beta}) - \Phi(c_{j-1} - \mathbf{x}_i\boldsymbol{\beta})$ ve en yüksek kategori olan j=m için

$P[y_i = m] = \Phi(c_m - \mathbf{x}_i\boldsymbol{\beta}) - \Phi(c_{m-1} - \mathbf{x}_i\boldsymbol{\beta})$

$P[y_i = m] = 1 - \Phi(c_{m-1} - \mathbf{x}_i\boldsymbol{\beta})$.

Burada Φ standart normal kümülatif dağılım fonksiyonudur. Bu model maksimum olabilirlik yöntemi ile tahmin edilir ve bunun için de bir log olabilirlik fonksiyonuna ihtiyaç vardır. Bu, y_i=j ise 1’e yoksa 0’a eşit olan bir Z_{ij} gösterge

değişkeni tanımlanmasıyla yapılır. Log-olabilirlik fonksiyonu basitçe aşağıdaki gibidir.

$$\Phi_{ij} = \Phi(c_j - \mathbf{x}_i\boldsymbol{\beta}) \text{ iken, } \ln L = \sum_{i=1}^{N}\sum_{j=1}^{m} Z_{ij} \ln[\Phi_{ij} - \Phi_{i,j-1}]$$

Bu çalışmada gözlemlenemeyen sürekli bağımlı değişken Yaşam_ $memnun_{ist}$ olduğundan, gözlemlenen dikotom değişkenler aşağıdaki şekilde tanımlanabilir.

Yaşam_ $memnun^1_{ist}$=1 eğer birey yaşamından hiç memnun değilse, yoksa Yaşam_ $memnun^1_{ist}$ =0

Yaşam_ $memnun^2_{ist}$ =1 eğer birey yaşam memnuniyetini 2 olarak bildirdiyse, yoksa Yaşam_ $memnun^2_{ist}$=0

.

.

.

Yaşam_ $memnun^{10}_{ist}$ =1 eğer birey yaşamından çok memnunsa, yoksa Yaşam_ $memnun^{10}_{ist}$=0

Sonuç olarak Model 1,2, ve 3'ü tahmin etmek için kullanılan sıralı probit model Yaşam_ $memnun^1_{ist}$=1 eğer Yaşam_ $memnun_{ist} < c_1$, Yaşam_ $memnun^2_{ist}$=1 eğer c_1<Yaşam_ $memnun_{ist} < c_2$,……,Yaşam_ $memnun^{10}_{ist}$=1 eğer c_9<Yaşam_ $memnun_{ist}$ olduğunu varsayar. Burada c1, c2,…..ve c9 sürekli değişkene karşılık gelen dikotom değişkenin değerini değiştirmek için geçmesi gereken eşik değerlerdir.

3.7. Bulgular ve Tartışma

Modellerde yer alan değişkenlerin tanımlayıcı istatistikleri Tablo 6'da verilmiştir.

Tablo 6 Tanımlayıcı İstatistikler

	Ortalama	Ortanca	Maksimum	Minimum	Std sapma
Yaşam_ memnun	6,73	7,00	10,00	1,00	2,40
Gelir_grubu	4,68	5,00	10,00	1,00	2,41
Çokiyi (sağlık)	0,23	0,00	1,00	0,00	0,42
İyi (sağlık)	0,41	0,00	1,00	0,00	0,49
Orta (sağlık)	0,28	0,00	1,00	0,00	0,45
Özgürlük	6,81	7,00	10,00	1,00	2,37
Erkek	0,47	0,00	1,00	0,00	0,50
Evli	0,58	1,00	1,00	0,00	0,49
Boşanmış	0,06	0,00	1,00	0,00	0,23
İşsiz	0,09	0,00	1,00	0,00	0,28
Kişi başı GSYH	17.821,21	9.186,39	108.577,40	272,39	18.681,03
Yaşam_beklentisi	72,32	73,54	83,83	44,29	6,95
Toplumsal_güven	0,29	0,27	0,76	0,03	0,15
Toplumsal_özgürlük	6,80	6,87	8,44	4,68	0,74
ÇPİ	53,62	54,92	83,10	25,32	11,53
CO2	6,70	6,17	42,64	0,06	5,23

Sıralı probit modelin maksimum olabilirlik yöntemi ile tahmin edildiği bu çalışmada ilk olarak temel model olan Model 1 tahmin edilmiştir. Yaşam memnuniyetinin bireysel sosyo-demografik özellikler ve kişi başı gelir haricinde ülkedeki beşeri, doğal ve sosyal sermayenin bir fonksiyonu olduğu varsayımıyla oluşturulan bu modelin tahmin sonuçları Tablo 7'de görüldüğü gibidir.

Tablo 7 Model 1 Tahmin Sonuçları

Bağımlı Değişken: Yaşam memnuniyeti					
Yöntem: Maksimum olabilirlik – Sıralı Probit					
		CO2 ile		**ÇPİ ile**	
	Değişken	**Katsayı**	**z-Stat**	**Katsayı**	**z-stat**
Bireysel faktörler	Gelir_grubu	**0,0388*** **	45,8776	**0,0491*** **	48,6153
	Çokiyi (sağlık)	**0,9161*** **	111,4949	**0,9048*** **	94,9488
	İyi (sağlık)	**0,6223*** **	82,2241	**0,6209*** **	70,4239
	Orta (sağlık)	**0,3913*** **	50,6482	**0,3952*** **	43,5304
	Özgürlük	**0,1401*** **	161,276	**0,1373*** **	137,6545
	Erkek	**-0,0775*** **	-20,2824	**-0,0880*** **	-20,2891
	Evli	**0,1314*** **	32,4668	**0,0957*** **	20,8702
	Boşanmış	**-0,1604*** **	-16,2526	**-0,1356*** **	-12,3247
	İşsiz	**-0,2415*** **	-34,7812	**-0,1984*** **	-26,4226
Ekonomik sermaye	Kişi_başı_GSYH	**0,1185*** **	42,5335	**0,0439*** **	15,4452
Beşeri sermaye	Yaşam_beklentisi	**0,0043*** **	10,1618	**0,0130*** **	27,1557
Sosyal sermaye	Toplumsal_özgürlük	**0,2390*** **	84,0093	**0,2201*** **	66,4009
	Toplumsal_güven	**0,0695*** **	5,0324	**-0,0818*** **	-5,5785
Doğal sermaye	CO_2	**-0,0113*** **	-25,6778		
Doğal sermaye	ÇPİ			**0,0023*** **	10,0593
		Gözlem sayısı	**292696**	**Gözlem sayısı**	**226701**
		Pseudo R^2	**0,0751**	**Pseudo R^2**	**0,0696**

*** %95 güven aralığında istatistiksel olarak anlamlı

İki regresyon için pseudo R^2'ler yaklaşık 0,07 ila 0,08 arasındadır. Bu, literatürdeki genel bulgu olan, bireysel öznel iyi oluşun sadece% 8 ila% 20'sinin nesnel değişkenlere bağlı olduğu ve dolayısıyla açıklanabileceği ifadesiyle örtüşmektedir. (Kahneman vd., 1999). Literatür taramasında yer alan ve aynı yöntemi kullanan çalışmalarda da R^2'ler aynı düzeydedir.

Öncelikle kontrol değişkeni olarak modelde yer alan bireysel faktörlerle ilgili sonuçlar ile başlayacak olursak, literatürde önemli bulunan tüm bu değişkenlerin

Model 1'in tahmin sonuçlarına göre anlamlı bulunduğunu ve bu açıdan sonuçların önceki çalışmaları desteklediğini söyleyebiliriz.

Tablo 7'den görülebileceği gibi gelir grubu yaşam memnuniyeti üzerinde pozitif ve anlamlı bir etkiye sahiptir. Mutluluk ekonomisinde önceki çalışmaların sonuçları da gelirin pozitif ama azalan bir etkiye sahip olduğunu göstermektedir. Bireyin yer aldığı gelir grubu yükseldikçe yaşam memnuniyeti de artmaktadır. Göreceli geliri ele alan çalışmalar, gelirin belli referans gruplarındakilerin gelirine kıyasla ne seviyede olduğuna bağlı olarak bireyin öznel iyi oluşunun değiştiğini göstermektedir. (Ferrer-i-Carbonell, 2005; Luttmer, 2005) Daha yüksek gelir grubundakiler kendilerini alt gruptakilerle karşılaştırarak daha iyi durumda olduklarını düşündükleri için yaşam doyumları daha yüksek olabilmektedir. Ancak herkesin gelir seviyesinin yükseldiği ve aynı gelir grubuna ulaştığı bir durumda karşılaştırma yapılamayacağı için gelir grubunun da yaşam memnuniyeti üzerinde bir etkisi olmayacaktır. Easterlin (1995) tarafından da belirtildiği üzere, göreceli gelir etkisinin mutlak gelir etkisinden büyük olması, neden kesitsel veriler bir toplumdaki zengin bireylerin daha mutlu olduğunu gösterirken, tüm üyelerin zenginleşmesiyle birlikte ortalama öznel iyi oluş seviyelerinin değişmediğini açıklamaktadır.

Bireyin sağlık durumu öznel iyi oluş için önem taşıyan bir faktör olarak pek çok çalışmada modele dâhil edilmekte ve bu çalışmalar öznel iyi oluş ile hem fiziksel hem de psikolojik sağlık arasında güçlü bir ilişki göstermektedir. Bu ilişkinin bir kısmı öznel iyi oluşun sağlık üzerindeki etkisinden kaynaklanıyor olabilirse de, bunu göz önüne alan çalışmalarda dahi sağlığın öznel iyi oluşa etkisi kanıtlanmıştır. Bu çalışmanın sonuçlarından da, sağlık durumu çok iyi, iyi ve orta olanların referans grup olan sağlığı kötü olanlara kıyasla yaşam memnuniyetinin anlamlı biçimde daha yüksek olduğu gözlemlenmektedir.

Yaşam memnuniyeti açısından önemi kanıtlanmış olan bir başka bireysel faktör olan özgürlük, bireyin kendi yaşamı üzerinde ne kadar kontrole sahip olduğunu göstermektedir. Inglehart vd. (2008) çalışmasının sonuçları artan bir özgür seçime sahip olma hissinin, öznel iyi oluşun yükselmesi yönünde en önemli etkide bulunduğunu göstermiştir. Model 1'in tahmin sonuçları da buna paralel olarak bireyin ne kadar özgür hissettiğinin yaşam memnuniyeti üzerinde önemli ve olumlu bir etkiye sahip olduğunu doğrulamaktadır.

Dolan vd. (2008) çalışmalarında öznel iyi oluşla ilgili ekonomik literatüre bakıldığında kadınların genelde erkeklerden daha yüksek mutluluk oranlarına sahip olduklarını ama bu farkın modele eklenen kontrol değişkenlerine bağlı olarak ortadan kalkabileceğini belirtmiştir. Bu çalışmada da literatürde olduğu üzere "erkek" kukla değişkeni negatif bir katsayıya sahiptir, yani erkeklerin yaşam memnuniyeti seviyeleri kadınlara kıyasla anlamlı biçimde daha düşük çıkmıştır.

Çalışmalar arasında bazı farklılıklar olsa da, evli olmanın en yüksek düzeyde öznel iyi oluş ile ilişkili olduğu ve ayrılığın en düşük düzeyde öznel iyi oluş ile ilişkili olduğu görülmektedir. Bu nedenle medeni durumla ilgili en önemli iki değişken olarak "evli" ve "boşanmış" kukla değişkenleri modele dâhil edilmiş ve "evli" kukla değişkeni pozitif ve anlamlı bir katsayıya sahipken, "boşanmış" kukla değişkeni beklendiği gibi negatif ve anlamlı bulunmuştur. Evli olmak bireye daha dengeli ve sabit bir yaşam olanağı sağlayarak yaşam memnuniyetini artırmakta, ayrılık ve boşanma ise tüm bu dengenin bozulması ve alışkanlıkların değişmesi nedeniyle yaşam memnuniyetini düşürmektedir.

İşsizlik yaşam memnuniyeti üzerindeki kritik etkisi ile hemen her çalışmada dikkat çeken bir değişkendir. Clark ve Oswald (1994) ve Di Tella vd. (2001), işsiz kalmaktan dolayı bireylerin öznel iyi oluşlarında büyük düşüşler görüldüğünü bildirmiştir. Helliwell (2003) ise işsiz olmanın 10 puanlık yaşam memnuniyeti ölçeğinde 0.61 puan gibi ciddi bir düşüşe karşılık geldiğini ortaya koymuştur (Helliwell, 2003:10). Benzer şekilde Model 1 tahmin sonuçları da "işsiz" kukla değişkeninin negatif ve anlamlı bir katsayıya sahip olduğunu yani işsiz olmanın yaşam memnuniyetini önemli biçimde düşürdüğünü doğrulamaktadır.

Bireysel değişkenlerle ilgili sonuçların ardından sermaye türlerinin bireylerin yaşam memnuniyeti üzerine etkisini incelemeye başlayabiliriz. Bu değişkenlerin başında ekonomik sermayeyi gösteren kişi başı GSYH, tezin yazılış amacı içerisinde de sıkça bahsedildiği üzere en tartışmalı değişken olarak dikkat çekmektedir. Literatürdeki çalışmalar kişi başı GSYH'nin öznel iyi oluşa etkisi konusunda çelişkili sonuçlar bildirmektedir. Ülkeler arası yaşam memnuniyeti farklılıklarına bakıldığında gelir seviyesi yüksek ülkelerde yaşam memnuniyetinin daha yüksek olduğu görülmektedir, ancak bu ülkeler arasında zaman içerisinde gelir seviyesi artmasına rağmen yaşam memnuniyeti değişmeyen pek çok örnek vardır. Ayrıca kişi başı gelirin

yüksek olduğu ülkelerde görülen bazı başka özellikler de (demokrasi, daha iyi sağlık, insan hakları gibi) bu ülkelerde yaşam memnuniyetinin daha yüksek olmasına neden olmakta olabilir (Frey ve Stutzer, 2002: 417). Nedeni ne olursa olsun daha önceki çalışmaların büyük çoğunluğu uluslararası kesitsel verilere bakıldığında yaşam memnuniyetinin gelirle birlikte arttığını göstermektedir. Model 1 tahmin sonuçlarına göre de kişi başı GSYH'nin yüksek olduğu ülkelerde bireylerin yaşam memnuniyetinin daha yüksek olduğu görülmektedir. Ancak gelirin bu olumlu etkisi literatürde de belirtildiği üzere belli bir gelir seviyesine kadar devam etmektedir. Temel ihtiyaçların karşılandığı gelir seviyesinin üzerindeki artışlar öznel iyi oluşta ancak geçici bir artış sağlamak da sonrasında öznel iyi oluş eski seviyesine dönmektedir. Örneğin Sarracino (2013) gelirin öznel iyi oluş üzerinde pozitif bir etkisi olduğunu bulmakla birlikte, bu etkinin düşük gelirli ülkelerde güçlü iken, yüksek gelirli ülkelerde çok daha zayıf olduğunu belirtmiştir.

Doğuşta yaşam beklentisi, ekonomi literatüründe pek çok çalışmada bir ülkenin sağlık düzeyinin temel göstergesi olarak kabul edildiğinden, bu çalışmada ülkedeki beşeri sermaye seviyesinin göstermek için doğuşta yaşam beklentisi değişkeni kullanılmıştır. İnsani gelişim indeksi gibi indekslerin oluşturulmasında önemli bir yeri olan bu değişkene, Dünya Mutluluk Raporundaki (2013) analizlerde de yer verilmiştir. Helliwell vd. doğuşta yaşam beklentisinin yaşam memnuniyetinde görülen ülkeler arası farklılıkların %75'ini açıklayan altı değişkenden biri olduğunu ifade etmektedir (Helliwell vd., 2013:10). Di Tella ve MacCulloch (2008)'de yaşam beklentisini modellerine dâhil etmiş ama yalnızca %12 seviyesinde önemli bir pozitif ilişki bulmuşlardır. Bu çalışmada doğuşta yaşam beklentisinin yaşam memnuniyeti üzerinde anlamlı biçimde olumlu bir etkisi olduğu saptanmıştır. Bir ülkede yaşam beklentisinin yüksek olması o ülkenin sağlık açısından daha iyi durumda olduğunu göstermekte ve bu da bireylerin yaşam memnuniyeti seviyesini artırmaktadır.

Bir toplumda bireylerin öznel iyi oluşları ve toplumun sosyal yapısı arasında bir bağlantı olmasını beklemek son derece normaldir. Sosyal bir varlık olan insan toplum içerisinde, toplumun değer ve kurallarının etkisi altında, çeşitli toplumsal birlik ve örgütlere üye olarak, diğer insanlarla bağlantı içerisinde yaşamaktadır. Bu nedenle sosyal sermayenin bir göstergesi olarak seçilen "toplumsal_güven" ve "toplumsal_özgürlük" değişkenlerinin yaşam memnuniyeti üzerinde etkili olması

beklenmektedir. Bjornskov vd. (2007) toplumsal güvenin yaşam memnuniyetini artırdığını bulmuştur. Bartolini vd. (2017) orta vadede toplumsal güven ve öznel iyi oluş arasındaki ilişkinin gücünün GSYH ile karşılaştırılabilir olduğunu belirtmektedir. Çalışmalarında, maddi kaygıların refahı güçlü bir şekilde etkilediği ülkelerde bile, toplumsal güvenin, orta vadede, öznel iyi oluş eğilimlerinin güçlü bir belirleyicisi olduğu sonucuna ulaşmışlardır. Mikucka vd. (2017) ise GSYH'deki artışın yani ekonomik büyümenin ancak toplumsal güvenin arttığı ya da değişmediği durumlarda öznel iyi oluşu olumlu etkilediğini vurgulamaktadır. Bu çalışmalara paralel olarak Model 1 tahmin sonuçları "toplumsal_güven" değişkeninin pozitif ve anlamlı bir katsayıya sahip olduğunu yani toplumsal güvenin yaşam memnuniyeti üzerinde olumlu ve önemli bir etkiye sahip olduğunu göstermektedir. Benzer şekilde toplumda insanların kendilerini ne kadar özgür hissettiğini gösteren "toplumsal_özgürlük" değişkeni de pozitif ve anlamlı bulunmuştur. Dolayısıyla özgürlük hissinin daha yüksek olduğu toplumlarda yaşam memnuniyetinin da daha yüksek olması beklenmektedir. Zaten Dünya Mutluluk Raporunda Helliwell vd. (2013) özgürlük hissinin yaşam memnuniyetinde ülkeler arası farkları açıklamada en önemli altı etkenden biri olduğunu bildirmektedir.

Sermaye türlerinin sonuncusu olan doğal sermayenin yaşam memnuniyeti üzerine etkisi ile ilgili çalışmalar olmakla birlikte, bu çalışmalar gerek kullanılan değişken, gerek gözlem sayısı ve yöntem açısından farklılıklar ve kısıtlılıklar göstermektedir. Doğal sermayenin içinde yer alan hava, su, toprak, biyolojik çeşitlilik gibi pek çok unsuru birden ölçebilecek bir değişken bulmak oldukça zordur. Vemuri ve Costanza (2006) doğal sermayeyi ölçmek için daha önce Sutton ve Costanza (2002) tarafından hesaplanan m^2 başına düşen ekosistem hizmetlerini kullanmış ve yaşam memnuniyetinde görülen ülkeler arası farklılıkları açıklamada önemli bir değişken olduğunu bulmuşlardır. Engelbrecht (2009) ise Dünya Bankası Milenyum Sermaye Değerlendirmesinden alınan doğal sermaye verilerini kullanarak, doğal sermaye ve yaşam memnuniyeti arasında pozitif bir ilişki olduğunu göstermiştir. Ancak doğal sermaye için bu çalışmalarda kullanılan ölçütler daha çok ülkedeki arazi yapısı, ekinler, ormanlık alan ve madenler gibi unsurlara odaklanmakta, insanlar için önem taşıyan çevresel unsurları göz ardı etmektedir. Bu nedenle bu çalışmada doğal sermayeyi göstermesi açısından tüm bu unsurları birlikte içeren bir indeks olan ÇPİ

(Çevresel Performans İndeksi) seçilmiştir. Daha önce bu değişkenin kullanılarak yaşam memnuniyeti ile ilişkisinin incelendiği tek çalışma Zidansek (2007) olup, bu çalışmada regresyon yapılmamış sadece bu iki değişken arasında pozitif bir korelâsyon olduğu saptanmıştır. Bu çalışmada ise yaşam memnuniyeti üzerinde etkili olabilecek diğer değişkenlerin de dâhil olduğu bir model tahmini yapılmış ve yine de ÇPİ değişkeni pozitif ve anlamlı bir katsayıya sahip bulunmuştur. Bu çevresel performans konusunda başarılı olan ülkelerde yaşayan bireylerin daha mutlu olduğunu göstermektedir. Ancak ÇPİ verileri 2000 yılından başladığı için gözlem sayısını kısıtlamamak adına çevresel kaliteyi gösteren bir başka değişken olan CO_2ile de tahmin işlemi tekrarlanmıştır. Beklendiği üzere kişi başı m^3 bazında karbondioksit emisyonu arttıkça yaşam memnuniyetinin anlamlı biçimde düştüğü bulunmuştur.

Sürdürülebilir kalkınma için önerilen politikalardan biri olan yüksek gelirli ülkelerde çalışma saatlerinin düşürülmesi uygulamasının yaşam memnuniyeti üzerinde nasıl bir etkisi olabileceğini görmek üzere Model 1'e "çalışma saati" değişkeni eklenmiş ve Model 2 oluşturulmuştur. Model 2 tahmin sonuçları Tablo 8'de görülmektedir.

Tablo 8 Model 2 Tahmin Sonuçları

Bağımlı Değişken: Yaşam memnuniyeti						
Yöntem: ML – Sıralı Probit						
	Model 2		**Model 2 GSYH>10000**		**Model 2 GSYH<=10000**	
Değişken	**Katsayı**	**z-Stat**	**Katsayı**	**z-Stat**	**Katsayı**	**z-Stat**
Gelir_grubu	**0,0319*** **	32,0867	**0,0258*** **	18,6928	**0,0436*** **	29,3605
Çokiyi (sağlık)	**0,9444*** **	97,8187	**1,0583*** **	76,3395	**0,8759*** **	63,4929
İyi (sağlık)	**0,6413*** **	72,3601	**0,6884*** **	53,0618	**0,6281*** **	51,2683
Orta (sağlık)	**0,4086*** **	45,1695	**0,4178*** **	31,3212	**0,4035*** **	32,6561
Özgürlük	**0,1460*** **	141,0029	**0,1838*** **	114,8077	**0,1203*** **	88,1589
Erkek	**-0,0732*** **	-16,4331	**-0,0715*** **	-11,5366	**-0,0755*** **	-11,7454
Evli	**0,1307*** **	27,7892	**0,2259*** **	34,1170	**0,0677*** **	10,0075
Boşanmış	**-0,1602*** **	-14,7919	**-0,1416*** **	-10,8218	**-0,1740*** **	-8,8314
İşsiz	**-0,2343*** **	-28,3110	**-0,3379*** **	-25,2069	**-0,1772*** **	-16,7748
log(GSYH)	**0,1257*** **	33,1389	**0,2930*** **	22,1226	**0,0448*** **	6,6873
Yaşam_beklentisi	**0,0043*** **	6,6414	**0,0331*** **	-19,0191	**0,0124*** **	16,7476
Toplumsal_özgürlük	**0,2264*** **	65,2679	**0,0245*** **	3,9989	**0,3175*** **	68,2811
Toplumsal_güven	**0,1349*** **	7,4122	**0,0678*** **	2,4010	**0,0062**	0,1884
CO_2	**-0,0100*** **	-17,9456	**-0,0102*** **	-13,8008	**-0,0005**	-0,2747
Çalışma_saati	**0,0066*** **	11,5109	**-0,0068*** **	-5,8757	**0,0128*** **	16,0117
	Gözlem sayısı	**216076**	**Gözlem sayısı**	**112239**	**Gözlem sayısı**	**103837**
	Pseudo R^2	**0,0773**	**Pseudo R^2**	**0,0769**	**Pseudo R^2**	**0,0685**

*** %95 güven aralığında istatistiksel olarak anlamlı

Haftalık çalışma saatlerinin modele eklenmesi modelin açıklayıcılığını artırmış (R2=0,0773) ve daha önce incelenen değişkenlerin anlamlılığında ya da katsayılarının işaretinde herhangi bir değişikliğe neden olmamıştır. Buna göre çalışma saatleri ve yaşam memnuniyeti arasında pozitif ve anlamlı bir ilişki vardır. Ancak önerilen politika gelişmiş ülkelerin çalışma saatlerinin düşürülmesi yönünde olduğundan örneklem kişi başı GSYH'si 10.000$ üstü ve altı olan ülkeler olarak ikiye ayrılmış ve model tahmini yeniden yapılarak sonuçlar karşılaştırılmıştır. Kişi başı GSYH 10.000$ üstü olan ülkelerde diğer tüm değişkenler önemini korurken, çalışma saatlerinin yaşam memnuniyeti üzerinde negatif ve anlamlı bir etkiye sahip olduğu görülmüştür. Bu da nispeten zengin ülkelerde çalışma saatleri azaldıkça yaşam memnuniyetinin arttığı anlamına gelmektedir. Böylece, bireylerin yaşam memnuniyetini düşürmeden, Schor

(2005) çalışmasında vurgulanan sürdürülebilirliği sağlamak üzere gelişmiş ülkelerde çalışma saatlerinin düşürülmesi politikasını gerçekleştirmenin mümkün olduğu söylenebilir. Kişi başı geliri 10.000$ altında olan ülkeler için ise çalışma saatleri yaşam memnuniyeti ile halen pozitif ve anlamlı bir ilişkiye sahiptir.

Eğitim ve sağlık gibi kamu hizmetlerine ağırlık verilmesi sürdürülebilir kalkınma için önerilen bir diğer politikadır. Özel tüketimin artırılmasına yoğunlaşmak yerine ekonomik büyüme ile elde edilen kaynakların daha iyi kamu hizmetlerinin sağlanmasına yönlendirilmesi toplumdaki bireylerin refahı açısından çok daha iyi sonuçlar doğurabilir. Kişi başına düşen gelir ile insani gelişme arasındaki istatistikî korelâsyonun, gelirdeki artışın daha yüksek kamu harcamaları ve daha düşük yoksulluk düzeyleri etkisi sayesinde gerçekleşme eğiliminde olduğuna dair önemli kanıtlar vardır (Anand ve Sen, 2000:2032). Kamu harcamalarının oranı ve yaşam memnuniyeti arasındaki ilişkiyi görmek için Model 3 oluşturulmuştur. Model 3'ün tahmin sonuçlarını Tablo 9'da görmek mümkündür.

Tablo 9 Model 3 Tahmin Sonuçları

Bağımlı Değişken: Yaşam memnuniyeti						
Yöntem: ML –Sıralı probit						
	Model 3		**Model 3 GSYH>10000**		**Model 3 GSYH<=10000**	
Değişken	Katsayı	Z-stat	Katsayı	z-stat	Katsayı	z-stat
Gelir_grubu	**0,0430*** **	36,5481	**0,0367*** **	21,2499	**0,0535*** **	32,2530
Çokiyi (sağlık)	**0,9985*** **	88,5829	**1,1030*** **	65,7852	**0,9657*** **	62,1725
İyi (sağlık)	**0,6780*** **	65,8670	**0,7215*** **	46,5426	**0,6691*** **	48,1250
Orta (sağlık)	**0,4276*** **	40,7764	**0,4413*** **	27,7769	**0,4177*** **	29,7830
Özgürlük	**0,1465*** **	120,2077	**0,1865*** **	95,0320	**0,1222*** **	78,1833
Erkek	**-0,0859*** **	-16,5295	**-0,0809*** **	-10,7467	**-0,0879*** **	-12,1769
Evli	**0,1223*** **	22,3058	**0,2105*** **	26,0609	**0,0796*** **	10,5432
Boşanmış	**-0,1492*** **	-12,0468	**-0,1294*** **	-8,4413	**-0,1774*** **	-8,2526
İşsiz	**-0,2565*** **	-27,5225	**-0,3441*** **	-20,9484	**-0,2030*** **	-17,8089
log(GSYH)	**0,0908*** **	17,3794	**0,0880*** **	5,1969	**0,0873*** **	10,5260
Yaşam_beklentisi	**0,0052*** **	6,7468	**-0,0217*** **	-8,8465	**0,0095*** **	9,9450
Toplumsal_özgürlük	**0,2305*** **	56,3155	**0,0374*** **	4,8500	**0,2852*** **	50,9891
Toplumsal_güven	**0,0028*** **	0,1432	**0,1499*** **	4,4369	**0,0755*** **	2,1882
CO_2	**-0,0166*** **	-18,8596	**-0,0056*** **	-4,4631	**-0,0218*** **	-10,4528
Eğitim_harcama	**-0,0397*** **	-18,7021	**0,0174*** **	3,6215	**-0,0267*** **	-8,3515
Sağlık_harcama	**0,0403*** **	20,9880	**0,0429*** **	12,9400	**0,0496*** **	15,8492
Askeri_harcama	**0,0128*** **	6,1176	**-0,0265*** **	-7,0375	**0,0163*** **	5,6062
	Gözlem sayısı	**158745**	**Gözlem sayısı**	**76027**	**Gözlem sayısı**	**82718**
	Pseudo R^2	**0,0778**	**Pseudo R^2**	**0,0804**	**Pseudo R^2**	**0,0709**

Tablo 8'den de görülebileceği gibi farklı kamu harcama türlerinin yaşam memnuniyeti üzerinde farklı etkileri bulunurken, yine ülkeleri gelir seviyesine göre ikiye ayırdığımızda bu etkiler de değişebilmektedir. Sağlık harcamaları tüm örneklemlerde yaşam memnuniyetine olumlu etkisi ile göze çarpmaktadır. Hükümetin sağlığa ayırdığı kaynakların oranı arttıkça hem yüksek gelirli hem de düşük gelirli ülkelerde bireylerin yaşam memnuniyeti anlamlı biçimde artış göstermektedir. Eğitim harcamaları ise yalnızca gelişmiş ülkelerde pozitif ve anlamlı bir etkiye sahip görünse de bu sonuç yanıltıcı olabilir. Modelde yer alan gelir ve sağlık düzeyi gibi değişkenler

eğitim sonucunda arttığı kanıtlanmış olan değişkenler olduğundan, bunlar eğitimin yaşam memnuniyetine etkisini zaten içerdikleri için eğitim harcamaları negatif katsayılı bulunmuş olabilir. Askeri harcamalar ise dış ve iç güvenlikle ilgili daha sık sorun yaşamakta olan düşük gelirli ülkelerde yaşam memnuniyeti ile pozitif ilişkili bulunmuş ancak yüksek gelirli ülkelerde yaşam memnuniyetini negatif etkileyen bir etmen olarak ortaya çıkmıştır. Literatürdeki çalışmalar toplam kamu harcamalarına odaklandığından karşılaştırma yapmak mümkün olmasa da bu çalışmadan çıkan sonuç ülkenin ihtiyaçlarına göre harcama türlerine verilen ağırlık değişse de genel olarak kamu hizmetlerinin yaşam memnuniyetine olumlu etkileri olduğu yönündedir.

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Sürdürülebilir kalkınmanın uygulanabilirliği açısından mutluluk ekonomisi yaklaşımının sağladığı avantajları araştırmak üzere yapılan bu çalışmada, öncelikle sürdürülebilir kalkınma ile ilgili son gelişmeler ve uygulanması önerilen politikalar özetlenmiştir. Zayıf ve güçlü sürdürülebilirlik şartları gözden geçirilerek, sürdürülebilir kalkınmaya Birleşmiş Milletler tarafından da onaylanan sermaye yaklaşımı anlaşılmaya çalışılmıştır. Sermaye türleri arasında her zaman ikame edilebilirlik şartı sağlanamayacağından, tüm sermaye türlerinin belli seviyelerde korunmasını gerektiren sermaye yaklaşımının, mutluluk ekonomisi tarafından geliştirilen refahın daha geniş bir çerçevede ele alınması anlayışıyla uyumuna dikkat çekilmiştir. Buna göre refah geleneksel ekonomide tanımlanışıyla sadece ekonomik sermayeye bağlı olarak üretilen piyasadaki malların ve hizmetlerin tüketiminin bir fonksiyonu iken, mutluluk ekonomisinde tüm diğer sermaye türlerine bağlı olarak sağlanan insani, toplumsal ve çevresel mal ve hizmetlerin de tüketiminin bir fonksiyonudur. Bu da refah açısından beşeri, sosyal ve doğal sermayenin en az ekonomik sermaye kadar önemli bir unsur olduğunu ve ekonomik sermaye için diğer sermaye türlerini feda etmenin geri çevrilemez bir hata olacağını ifade etmektedir. Böylece sürdürülebilir kalkınmanın gerektirdiği nesiller arası toplumsal refahın azalmadan devam ettirilmesi şartı mutluluk ekonomisindeki refah tanımıyla çok daha mümkün gözükmektedir.

Sürdürülebilir kalkınma disiplinler arası ve bütünlükçü bir yaklaşıma ihtiyaç duyan küresel bir sorundur. Mutluluk ekonomisi ise ekonomi, psikoloji, sosyoloji ve çevrebilim boyutlarıyla bu soruna cevap verme potansiyeline sahiptir. Mutluluk ekonomisinin savunduğu şekilde ekonomik, beşeri, sosyal ve doğal sermayenin birbirleriyle ilişki içinde bir bütün olarak korunduğu ve artırıldığı bir sistem sürdürülebilir kalkınma için tek çare gibi görünmektedir. Aksi takdirde içlerinden birinin kritik seviyenin altına düşmesi diğer sermaye türlerini de tehlikeye atacak ve sürdürülebilirlik imkânı ortadan kalkacaktır.

Mutluluk ekonomisindeki gelişmeler, bu yaklaşımın sürdürülebilir kalkınmaya sağladığı avantajların sadece refah tanımıyla sınırlı kalmadığını göstermektedir. Sürdürülebilir kalkınma için uygulanması gereken politikalar, her ne kadar refahın

maddi tüketime bağlı olduğu klasik anlayışa göre bugünkü nesil için fedakârlık gibi gözükse de, mutluluk ekonomisi çalışmaları bu politikaların aslında refah artırıcı etkilerini ortaya çıkarmaktadır. Bu çalışmalar, refahın sosyal ve çevresel yönlerinin maddi tüketim yönüne kıyasla ağırlık kazanmasıyla hem sürdürülebilir olmayan ekonomik büyümeye ihtiyacın ortadan kalkacağını, hem de insanların daha mutlu ve kaliteli yaşamlara sahip olabileceğini kanıtlamaktadır.

Refahın, piyasadaki mal ve hizmetlerin tüketiminin ölçümü yoluyla tahmin edilmeye çalışılmasına karşılık öznel iyi oluş verileriyle doğrudan ölçülmesi fikrini geliştiren mutluluk ekonomisi, GSYH gibi objektif ölçütlere iyi bir tamamlayıcı alternatif sunmaktadır. Bu şekilde toplumsal refah için tüketimin sürekli artırılmasını gerektiren ve sürdürülebilirliğe engel olan bu anlayıştan kurtulma imkânı sağlamaktadır. Tüketimin sürdürülebilir seviyelere düşürülmesi başta insanlar tarafından alışık oldukları standartların altına inmek gibi algılansa da, durmadan tüketim için yarışmaya ve bunun için daha çok çalışmaya dayalı bu döngüden çıktıkları zaman bunun aslında kendileri için daha iyi olduğunu fark edeceklerdir. Nitekim özellikle gelişmiş ülkelerde, çalışma saatlerinin öznel iyi oluş ile ölçülen refahla negatif ilişkili olduğu yeni çalışmalarla ortaya konmaktadır. Böylece tüketimin azalmasından kaynaklanabilecek bir refah düşüşü olsa bile bu boş zamanlardaki artışla telafi edilmiş olacaktır.

Ancak toplumda tüketim anlayışıyla ilgili bu gibi değişikliklerin gerçekleştirilmesi bireylerin tek başına kararlar alarak yapabileceği bir şey değildir. İnsanlar toplumsal ağlar içerisinde var olan ve insanlar için insanlarla birlikte bir şeyler yapmaktan mutlu olan varlıklar olduğundan, sosyal yapıların ve kültürün sürdürülebilirlik kapsamında yeniden şekillendirilmesi gerekmektedir. Bu yüzden "gönüllü sadelik" gibi akımların desteklenmesine ihtiyaç vardır. İnsanların daha çok tüketmek yerine, kendilerini geliştirmeye ve sosyal ilişkilerine ayıracakları daha çok zamanlarının olduğu ve sosyal yapının bunu destekleyecek biçimde şekillendiği bir ortamda, insanlar tüketimden elde edecekleri geçici mutluluklar yerine yaşamlarının kalitesini gerçekten artıracak meşguliyetlere odaklanabilirler.

Sürdürülebilir kalkınma için önerilen bir başka politika olan özel tüketim yerine kamu hizmetlerine ağırlık verilmesi de yine mutluluk ekonomisi tarafından desteklenmektedir. Bu konuyla ilgili fazla ayrıntılı çalışma olmamasına rağmen

mevcut çalışmalar, büyümeyle elde edilen refah kazanımlarının çoğunlukla eğitim, sağlık ve sosyal güvenlik alanlarında gerçekleşen kamu hizmeti kazanımlarına bağlı olduğunu bildirmektedir. Bu da yine ekonomik büyüme yerine büyümeden elde edilen kaynakların doğru kamu hizmetlerine aktarılmasının toplumsal refah için önemine işaret etmektedir.

Sürdürülebilir kalkınmanın sağlanmasına yönelik uygulamaların bireylerin öznel iyi oluş ile ölçülen refahına etkisini görmek ve mutluluk ekonomisi yaklaşımının sağladığı avantajları değerlendirmek üzere ekonometrik bir model oluşturulmuştur. Bu modelde bağımlı değişken olarak öznel iyi oluş ölçütlerinden yaşam memnuniyeti seçilmiştir. Sağlık, cinsiyet, medeni ve mesleki durum gibi kişisel özelliklerin kontrol değişkeni olarak yer aldığı modelde, esasen ülkelerin sahip olduğu farklı sermaye stoklarının, ülkedeki ortalama çalışma saatlerinin ve farklı alanlardaki kamu harcama oranlarının bireylerin yaşam memnuniyetini nasıl etkilediği gözlenmeye çalışılmıştır. Yaşam memnuniyeti verileri Dünya Değerler Araştırmasından elde edildiği için yalnız bu araştırmada yer alan 112 ülke çalışmaya dâhil edilmiştir.

Yalnızca bireysel özellikler ve sermaye türlerini ile mutluluk arasındaki ilişkinin tahmin sonuçlarına göre ekonomik sermayenin yanında beşeri, sosyal ve doğal sermayenin de bireylerin yaşam memnuniyeti üzerinde anlamlı ve pozitif bir etkiye sahip olduğu ortaya çıkmıştır. Bu refah kaynağı olarak yalnızca piyasa mal ve hizmetlerine odaklanılması gerekmediğine işaret etmekte, insanların aynı zamanda eğitim, sağlık, sosyal yapı ve çevresel faktörlerin kalitesi gibi diğer varlıklardan da fayda sağladığı için bunlara da önem verilmesinin hem refah hem de sürdürülebilir kalkınma açısından faydalı olacağını göstermektedir.

Ülkedeki ortalama haftalık çalışma süresinin bireylerin refahına etkisini görmek için yapılan tahminler, ülkeler kişi başı gelirlerine göre ikiye ayrılarak gerçekleştirilmiştir. Bu tahmin sonuçları beklendiği üzere kişi başı GSYH'si 10.000$ üstü olan ülkeler için çalışma saatlerinin yaşam memnuniyetine olumsuz etkisi olduğunu göstermektedir. Buradan çıkarılacak sonuç ise sürdürülebilir kalkınma için geliri yüksek ülkelerde çalışma saatlerinin düşürülmesinin refaha olumlu etkisiyle uygulanabilir bir politika olmasıdır. Geleneksel refah ölçütü olan GSYH'de düşüşe neden olabilecek bu uygulama bu açıdan refah karşıtı gibi görülse de mutluluk

ekonomisi yaklaşımıyla aslında hem bireysel hem toplumsal refaha katkı sağlayabilecek bir politika olduğu anlaşılmaktadır.

Farklı kamu harcamalarının bireysel yaşam memnuniyetine etkisini görmek içinse Model 3 tahmin edilmiştir. Yine geliri 10000$ üstü ve altı olan ülkeler için ayrı yapılan tahminlerin sonuçları, kamu sağlık harcamalarının hem yüksek hem düşük gelirli ülkeler için yaşam memnuniyetini artıran bir etken olduğunu göstermektedir. Bu çalışmada eğitim harcamalarının direk etkisi negatif gibi görünmekle beraber, bunun nedeni dolaylı olumlu etkisinin hem sağlıkla ilgili hem gelirle ilgili göstergelerin içinde zaten yer almasıdır. Askeri harcamalar ise özellikle düşük gelirli ülkeler için bireylerin yaşam memnuniyetine pozitif etki etmektedir.

Bu çalışmanın literatürdeki diğer çalışmalardan ayrılan yönü sadece öznel iyi oluşu etkileyen faktörleri araştırmakla kalmayıp bunu mutluluk ekonomisi araştırmasının sürdürülebilir kalkınmaya nasıl yardımcı olabileceğini göstermek için yapıyor olmasıdır. Dolayısıyla öznel iyi oluşa etkisi incelenen faktörler sürdürülebilir kalkınma açısından önemli olan faktörler arasından seçilmiştir. Bu çalışma önceki çalışmalara kıyasla tüm sermaye türlerinin etkilerinin birlikte incelendiği bir çalışma olması bakımından literatüre katkı sağlamaktadır. Bu çalışmanın bir diğer artısı çalışmaya dâhil edilen ülke ve gözlem sayısının daha yüksek olmasıdır. Ayrıca doğal sermayenin öznel iyi oluşa etkisinin araştırıldığı diğer çalışmalardan farklı olarak doğal sermayenin çok daha kapsamlı bir göstergesi olan Çevresel Performans İndeksinin kullanılması da bu çalışmanın sonuçlarını daha güvenilir kılmaktadır. Bunlara ek olarak eğitim, sağlık ve askeri gibi farklı kamu harcamalarının öznel iyi oluşa etkisinin ayrı olarak incelendiği bir çalışma olması da bu tezi diğerlerinden ayırmaktadır.

Tüm bu değerlendirmeler ve elde edilen bulgular ışığında mutluluk ekonomisi yaklaşımının, gerek yeni ve geniş kapsamlı bir refah anlayışı sağlayarak, gerekse sürdürülebilirlik uygulamalarının refaha olumlu etkilerini göstererek sürdürülebilir kalkınmanın gerçekleştirilmesi açısından pek çok avantaj sağladığını söyleyebiliriz. Birleşmiş Milletler, OECD ve diğer bazı kuruluşlar tarafından da vurgulandığı şekilde her ülke için refahın GSYH gibi objektif ölçütlerinin yanında öznel iyi oluş ölçütlerinin de devamlı olarak hesaplanması ve uzun zaman serilerinin oluşacağı veri tabanlarının oluşturulması, hem refahın maksimize edilebilmesi hem de gelecek nesiller için

azalmadan devam edebilmesi açısından önem taşımaktadır. Böylece gelecek çalışmalarda farklı sermaye türlerindeki değişimlerin refaha etkileri açısından birbiri ile kıyaslanması ve politikaların etkisinin daha net gözlemlenmesi ve değerlendirilmesi mümkün olacaktır.

KAYNAKÇA

Ackerman, F. (1997). Consumed in theory: alternative perspectives on the economics of consumption. *Journal of Economic Issues*, *31*(3), 651-664.

Alesina, A., Di Tella, R., & MacCulloch, R. (2004). Inequality and happiness: are Europeans and Americans different?. *Journal of public economics*, *88*(9-10), 2009-2042.

Alesina, A., Glaeser, E., & Sacerdote, B. (2005). Work and leisure in the United States and Europe: why so different?. *NBER macroeconomics annual*, *20*, 1-64.

Anand, S.,& Sen, A. (2000). Human development and economic sustainability. *World development*, *28*(12), 2029-2049.

Anand, S.,& Ravallion, M. (1993). Human development in poor countries: on the role of private incomes and public services. *Journal of economic perspectives*, *7*(1), 133-150.

Arrow, K., Dasgupta, P., Goulder, L., Daily, G., Ehrlich, P., Heal, G., ... & Walker, B. (2004). Are we consuming too much?. *Journal of Economic Perspectives*, *18*(3), 147-172.

Arrow, K. J., Dasgupta, P., Goulder, L. H., Mumford, K. J., & Oleson, K. (2012). Sustainability and the measurement of wealth. *Environment and development economics*, *17*(3), 317-353.

Ayres, R. U.,& Kneese, A. V. (1969). Production, consumption, and externalities. *The American Economic Review*, *59*(3), 282-297.

Bartolini, S.,& Bonatti, L. (2008). Endogenous growth, decline in social capital and expansion of market activities. *Journal of Economic Behavior & Organization*, *67*(3-4), 917-926.

Bartolini, S. (2014a). Building sustainability through greater happiness. *The Economic and Labour Relations Review*, *25*(4), 587-602.

Bartolini, S. (2014b). Buying alone: how the decreasing American happiness turned into the current economic crisis. *Well-being and Beyond–Broadening the Public and Policy Discourse*, 144-181.

Bartolini, S.,& Sarracino, F. (2014). Happy for how long? How social capital and economic growth relate to happiness over time. *Ecological economics*, *108*, 242-256.

Bartolini, S., Mikucka, M., & Sarracino, F. (2017). Money, trust and happiness in transition countries: evidence from time series. *Social Indicators Research*, *130*(1), 87-106.

Bartolini, S.,& Sarracino, F. (2018). Do People Care About Future Generations? Derived Preferences from Happiness Data. *Ecological Economics*, *143*, 253-275.

Baumgärtner, S.,& Quaas, M. (2010). What is sustainability economics?. *Ecological Economics*, *69*(3), 445-450.

Becker, C. (2009), Sustainability Ethics and Sustainability Research, Habilitation Thesis,Technical University of Kaiserslautern.

Bjørnskov, C., Dreher, A., & Fischer, J. A. (2007). The bigger the better? Evidence of the effect of government size on life satisfaction around the world. *Public Choice*, *130*(3-4), 267-292.

Blanchflower, D. G.,& Oswald, A. J. (2004). Well-being over time in Britain and the USA. *Journal of public economics*, *88*(7-8), 1359-1386.

Bohn, H.,& Deacon, R. T. (2000). Ownership risk, investment, and the use of natural resources. *American Economic Review*, *90*(3), 526-549.

Bowles, S.,& Park, Y. (2005). Emulation, inequality, and work hours: Was Thorsten Veblen right?. *The Economic Journal*, *115*(507), F397-F412.

Bretschger, L. (2005). Economics of technological change and the natural environment: How effective are innovations as a remedy for resource scarcity?. *Ecological Economics*, *54*(2-3), 148-163.

Brock, W. A.,& Starrett, D. (2003). Managing systems with non-convex positive feedback. *Environmental and resource Economics*, *26*(4), 575-602.

Brown, P. (2004). Scientists bewildered by sharp rise of CO2 in atmosphere for second year running. *The Guardian, October*, *11*.

Brundtland, G. H. (1987). *Our Common Future, Chapter 1: A Threatened Future. sl: UN Documents: Gathering a body of global agreements*. A/42/427 Annex.

Ceballos, G., Ehrlich, P. R., Barnosky, A. D., García, A., Pringle, R. M., & Palmer, T. M. (2015). Accelerated modern human–induced species losses: Entering the sixth mass extinction. *Science advances*, *1*(5), e1400253.

Chichilnisky, G. (1994). North-south trade and the global environment. *The American Economic Review*, 851-874.

Clark, A. E.,& Oswald, A. J. (1994). Unhappiness and unemployment. *The Economic Journal*, *104*(424), 648-659.

Clark, A. E., Frijters, P., & Shields, M. A. (2008). Relative income, happiness, and utility: An explanation for the Easterlin paradox and other puzzles. *Journal of Economic literature*, *46*(1), 95-144.

Costanza, R., Daly, H.E., Bartholomew, J.A., 1991. Goals,agenda and policy recommendations for ecological economics. In: Costanza, R. (Ed.), Ecological

Economics: The Science and Management of Sustainability. Columbia University Press, New York, pp. 1–20.

Costanza, R.,& Daly, H. E. (1992). Natural capital and sustainable development. *Conservation biology*, *6*(1), 37-46.

Costanza, R., Hart, M., Talberth, J., & Posner, S. (2009). Beyond GDP: The need for new measures of progress. *The pardee papers*.

Costanza, R., Kubiszewski, I., Giovannini, E., Lovins, H., McGlade, J., Pickett, K. E., ... & Wilkinson, R. (2014). Time to leave GDP behind. *Nature*, *505*(7483).

Côté, S.,& Healy, T. (2001). The well-being of nations: The role of human and social capital. *Paris: Organisation for Economic Co-operation and Development*.

Cross, J. G.,& Guyer, M. J. (1980). *Social traps*. Michigan Univ. Press.

Çirkin, Z. Ve Göksel, T. (2016). Mutluluk ve Gelir. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*.71(2), 375-400.

Daly, H. E. (1990). Toward some operational principles of sustainable development. *Ecological economics*, *2*(1), 1-6.

Daly, H.E., 1991. Steady-State Economics with New Essays, Second Edition. Island Press, Washington, DC, Covelo, CA, pp. 302.

Daly, H. E.,& Cobb, J. B. (1994). *For the common good: Redirecting the economy toward community, the environment, and a sustainable future* (No. 73). Beacon Press.

Daly, H. E. (2007). *Ecological economics and sustainable development*. Edward Elgar Publishing.

Dasgupta, P. (1990). The environment as a commodity. *Oxford Review of Economic Policy*, *6*(1), 51-67.

Di Tella, R., MacCulloch, R. J., & Oswald, A. J. (2001). Preferences over inflation and unemployment: Evidence from surveys of happiness. *American economic review*, *91*(1), 335-341.

Di Tella, R., & MacCulloch, R. (2008). Gross national happiness as an answer to the Easterlin Paradox?. *Journal of Development Economics*, *86*(1), 22-42.

Di Tella, R., & MacCulloch, R. (2006). Some uses of happiness data in economics. *The Journal of Economic Perspectives*, *20*(1), 25-46.

Diamond, J. (2005). *Collapse: How societies choose to fail or succeed*. Penguin.

Diener, E.,& Seligman, M. E. (2004). Beyond money: Toward an economy of well-being. *Psychological science in the public interest*, *5*(1), 1-31.

Diener, E., Lucas, R., Helliwell, J. F., Helliwell, J., & Schimmack, U. (2009). *Well-being for public policy*. Series in Positive Psychology.

Dittmar, H., Bond, R., Hurst, M., & Kasser, T. (2014). The relationship between materialism and personal well-being: A meta-analysis. *Journal of personality and social psychology*, *107*(5), 879.

Dolan, P., Peasgood, T., & White, M. (2008). Do we really know what makes us happy? A review of the economic literature on the factors associated with subjective well-being. *Journal of economic psychology*, *29*(1), 94-122.

Donovan, N., Halpern, D., & Sargeant, R. (2002). *Life satisfaction: The state of knowledge and implications for government*. Cabinet Office, Strategy Unit.

Drexhage, J.,& Murphy, D. (2010). Sustainable development: from Brundtland to Rio 2012. Background paper prepared for consideration by the High Level Panel on Global Sustainability at its first meeting 19 September 2010.

Duran, D. C., Artene, A., Gogan, L. M., & Duran, V. (2015). The objectives of sustainable development-ways to achieve welfare. *Procedia Economics and Finance*, *26*, 812-817.

Easterlin, R. A. (1974). Does economic growth improve the human lot? Some empirical evidence. *Nations and households in economic growth*, *89*, 89-125.

Easterlin, R. A. (1995). Will raising the incomes of all increase the happiness of all?. *Journal of Economic Behavior & Organization*, *27*(1), 35-47.

Easterlin, R. A. (2004). The economics of happiness. *Daedalus*, *133*(2), 26-33.

Ekins, P., Folke, C., De Groot, R., 2003. Identifying critical natural capital. Ecological Economics 44, 159–163.

Ekman, P. (2003). Darwin, deception, and facial expression. *Annals of the New York Academy of Sciences*, *1000*(1), 205-221.

Engelbrecht, H. J. (2009). Natural capital, subjective well-being, and the new welfare economics of sustainability: Some evidence from cross-country regressions. *Ecological Economics*, *69*(2), 380-388.

Eren, K. A., & Aşıcı, A. A. (2017). The determinants of happiness in Turkey: Evidence from city-level data. Journal of Happiness Studies, 18(3), 647-669.

Etzioni, A. (2004). The post affluent society. *Review of Social Economy*, *62*(3), 407-420.

EVS (2011). European Values Study 1981-2008, Longitudinal Data File. GESIS Data Archive, Cologne, Germany, ZA4804 Data File Version 2.0.0 (2011-12-30) DOI:10.4232/1.11005.

Ferrer-i Carbonell, A. (2005). Income and well-being: an empirical analysis of the comparison income effect. *Journal of public economics*, *89*(5-6), 997-1019.

Ferrer-i Carbonell, A., & Frijters, P. (2004). How important is methodology for the estimates of the determinants of happiness? *The Economic Journal*, *114*(497), 641-659.

Ferrer-i-Carbonell, A.,& Gowdy, J. M. (2007). Environmental degradation and happiness. *Ecological economics*, *60*(3), 509-516.

Frank, R. H. (1985). The demand for unobservable and other nonpositional goods. *The American Economic Review*, *75*(1), 101-116.

Frey, B. S. (1997). `A constitution for knaves crowds out civic virtues.' Economic Journal, vol. 107,no. 443, pp. 1043±53.

Frey, B. S., & Stutzer, A. (2000).Happiness, economy and institutions. *The Economic Journal*, *110*(466), 918-938.

Frey, B. S.,& Stutzer, A. (2002). What can economists learn from happiness research?. *Journal of Economic literature*, *40*(2), 402-435.

Frey, B. S. (2008). *Happiness: A revolution in economics*. MIT press.

Fuller, R.B., 1970. Utopia or Oblivion. Penguin Press, London.

Galbraith, J. K. (1958). The affluent society. *Nova York, New American Library*.

Gorz, A. (1985). *Paths to paradise: on the liberation from work*. Pluto Press.

Gökdemir, Ö.,& Veenhoven, R. (2014). Kalkınmaya Farklı Bir Bakış: İyi Oluş. *A. Aysan, and D. Dumludağ, Kalkınmada Yeni Yaklaşımlar*, 338-358.

Gowdy, J. (2007). Avoiding self-organized extinction: Toward a co-evolutionary economics of sustainability. *The International Journal of Sustainable Development & World Ecology*, *14*(1), 27-36.

Gowdy, J. (2005). Toward a new welfare economics for sustainability. *Ecological Economics*, *53*(2), 211-222.

Graham, C., Eggers, A., & Sukhtankar, S. (2004). oDoes happiness pay. *An exploration based*.

Graham, C. (2005a). Insights on development from the economics of happiness. *The World Bank Research Observer*, *20*(2), 201-231.

Graham, C. (2005b). The economics of happiness. *World economics*, *6*(3), 41-55.

Graham, C. (2017). Happiness and economics: insights for policy from the new'science'of well-being. *Journal of Behavioral Economics for Policy*, *1*(1), 69-72.

Halpern, D. (1999). *Social Capital: The New Golden Goose*.

Hamermesh, D. S., Kawaguchi, D., & Lee, J. (2017). Does labor legislation benefit workers? Well-being after an hours reduction. *Journal of the Japanese and International Economies*, *44*, 1-12.

Hämäläinen, T. (2013). Towards a sustainable well-being society. *Building Blocks for a New Socio-Economic Model*.

Hansen, J. D., Molana, H., Montagna, C., & Nielsen, J. U. M. (2012). Work hours, social value of leisure and globalisation. *The Journal of Socio-Economics*, *41*(3), 317-326.

Harris, J.M. (2000). Basic Principles of Sustainable Development. Global Development and Environment Institute Working Paper:00-04, Tufts University, USA

Hediger, W. (2000). Sustainable development and social welfare. *Ecological economics*, *32*(3), 481-492.

Helliwell, J. F. (2003). How's life? Combining individual and national variables to explain subjective well-being. *Economic modelling*, *20*(2), 331-360.

Helliwell, J., Layard, R., & Sachs, J. (2012). World happiness report.

Helliwell, J. F.,& Layard, R. (2013). Jeffrey Sachs, eds. 2013. *World happiness report 2013*.

Helliwell, J. F. (2014). Social norms, happiness, and the environment: closing the circle. *Sustainability: Science, Practice and Policy*, *10*(1), 78-84.

Helliwell, J. F., Huang, H., & Wang, S. (2017). The Social Foundations of World Happiness. *World Happiness Report 2017*, 8.

Helliwell, J. F., Huang, H., & Wang, S. (2016). The distribution of world happiness. *WORLD HAPPINESS*, *8*.

Helliwell J and Putnam R (1995) Economic growth and social capital in Italy. *Eastern Economic Journal* XXI: 295–307.

Henkoff, R. (1989) ‘‘Is Greed Dead?’’ Fortune, 14 August: 41.

Hirschman, A. O. (1982). Rival interpretations of market society: Civilizing, destructive, or feeble?. *Journal of economic literature*, *20*(4), 1463-1484.

Hirsch, F. (1976). *Social limits to growth*. Routledge.

Index, S. D. G. (2017). Dashboards. *A global report (full version).*

Inglehart, R., Foa, R., Peterson, C., & Welzel, C. (2008). Development, freedom, and rising happiness: A global perspective (1981–2007). *Perspectives on psychological science*, *3*(4), 264-285.

Jackson, T. (2005a). Motivating sustainable consumption. *Sustainable Development Research Network*, *29*, 30.

Jackson, T. (2005b). Live better by consuming less?: is there a "double dividend" in sustainable consumption?. *Journal of Industrial Ecology*, *9*(1-2), 19-36.

Jackson, T. (2011). Societal transformations for a sustainable economy. In *Natural Resources Forum* (Vol. 35, No. 3, pp. 155-164). Oxford, UK: Blackwell Publishing Ltd.

Jaffe, A. B., Newell, R. G., & Stavins, R. N. (2005). A tale of two market failures: Technology and environmental policy. *Ecological economics*, *54*(2-3), 164-174.

Kahneman, D. (2011). *Thinking, fast and slow*. Macmillan.

Kahneman, D.,& Krueger, A. B. (2006). Developments in the measurement of subjective well-being. *Journal of Economic perspectives*, *20*(1), 3-24.

Kahneman, D., Diener, E. and Schwarz, N. (1999) Well-being: The Foundations of Hedonic Psychology, Russell Sage Foundation.

Kasser, T. (2003). *The high price of materialism*. MIT press.

Kasser, T. and Kanner, A. D., 2004. *Psychology and consumer culture: The strugglefor a good life in a materialistic world*. Washington, DC: APA.

Keynes, J. M. (1930). Economic possibilities for our grandchildren. Essays in Persuasion. W.W.Norton & Co., New York, pp. 358–373.

Knight, K. W., Rosa, E. A., & Schor, J. B. (2013). Could working less reduce pressures on the environment? A cross-national panel analysis of OECD countries, 1970–2007. *Global Environmental Change*, *23*(4), 691-700.

Köksal, O., & Sahin, F. (2015). Gelir ve Mutluluk: Gelir Karsilastirmasinin Etkisi/Income and Happiness: The Effect of Income Comparison. *Sosyoekonomi*, *23*(26), 45.

Krueger, A. B.,& Schkade, D. A. (2008). The reliability of subjective well-being measures. *Journal of public economics*, *92*(8-9), 1833-1845.

Lambert, E. (2017). Everybody Wants to Belong: Comparing the Relative Impact of Social Capital on Happiness at an International Level.

Layard, R. (2005). *Happiness: Lessons from a new science*. Penguin UK.

Lionel, R. (1932). An Essay on the Nature and Significance of Economic Science.

Lintott, J. (1998). Beyond the economics of more: the place of consumption in ecological economics. *Ecological Economics*, *25*(3), 239-248.

Llavador, H., Roemer, J. E., & Silvestre, J. (2011). A dynamic analysis of human welfare in a warming planet. *Journal of Public Economics*, *95*(11-12), 1607-1620.

Lorek, S.,& Spangenberg, J. H. (2014). Sustainable consumption within a sustainable economy–beyond green growth and green economies. *Journal of cleaner production*, *63*, 33-44.

Luttmer, E. F. (2005). Neighbors as negatives: Relative earnings and well-being. *The Quarterly journal of economics*, *120*(3), 963-1002.

Lyubomirsky, S., Sheldon, K. M., & Schkade, D. (2005). Pursuing happiness: the architecture of sustainable change. *Review of general psychology*, *9*(2), 111.

MacKerron, G. (2012). *Happiness and environmental quality* (Doctoral dissertation, The London School of Economics and Political Science).

Mas-Colell, A., Whinston, M. D., & Green, J. R. (1995). *Microeconomic theory* (Vol. 1). New York: Oxford university press.

Maslow, A. (1954). Motivation and personality.

Max-Neef, M., Elizalde, A., & Hopenhayn, M. (1992). Development and human needs. *Real-life economics: Understanding wealth creation*, 197-213.

McKibben, B. 2007.*Deep Economy: The Wealth of Communities and the Durable Future*. New York: Time Books.

Mikucka, M., Sarracino, F., & Dubrow, J. K. (2017). When does economic growth improve life satisfaction? Multilevel analysis of the roles of social trust and income inequality in 46 countries, 1981–2012. *World Development*, *93*, 447-459.

Moran, D. D., Wackernagel, M., Kitzes, J. A., Goldfinger, S. H., & Boutaud, A. (2008). Measuring sustainable development—Nation by nation. *Ecological economics*, *64*(3), 470-474.

Myers, D. G.,& Diener, E. (1995). Who is happy?. *Psychological science*, *6*(1), 10-19.

Ng Y-K (1997) A case for happiness, cardinal utility, and interpersonal comparability. Econ J 107(445): 1848–1858

Ng, Y. K. (1999). Utility, informed preference, or happiness: Following Harsanyi's argument to its logical conclusion. *Social Choice and Welfare*, *16*(2), 197-216.

Ng Y.K. and Wills I. (2002). Welfare Economics And Sustainable Development, İn Knowledge For Sustaınable Development *An Insight İnto The Encyclopedıa Of Lıfe Support Systems* Volumes I, Pp.485-506,Unesco Publishing-Eolss Publishers, Oxford, UK.

Ng, Y. K. (2003). From preference to happiness: Towards a more complete welfare economics. *Social Choice and Welfare*, *20*(2), 307-350.

Nikolaev, B. (2013). Essays in Happiness Economics.

Nordhaus, W. D.,& Tobin, J. (1972). Is growth obsolete?. In *Economic Research: Retrospect and prospect, Volume 5, Economic growth* (pp. 1-80). Nber.

OECD Indicators. (2011). Towards green growth: monitoring progress.

OECD Better Life Initiative. (2013). OECD guidelines on measuring subjective well-being.

Organisation for Economic Co-operation and Development. (2011). *How's life?: measuring well-being*. Paris: Oecd.

Oishi, S.,& Kesebir, S. (2015). Income inequality explains why economic growth does not always translate to an increase in happiness. *Psychological science*, *26*(10), 1630-1638.

Pearce, D. W. (Ed.). (1992). *Dictionary of modern economics*. Macmillan International Higher Education.

Perovic, L. M.,& Golem, S. (2010). Investigating macroeconomic determinants of happiness in transition countries: How important is government expenditure?. *Eastern European Economics*, *48*(4), 59-75.

Pullinger, M. (2014). Working time reduction policy in a sustainable economy: Criteria and options for its design. *Ecological Economics*, *103*, 11-19.

Putnam, R. D. (2000). Bowling alone: America's declining social capital. In *Culture and politics* (pp. 223-234). Palgrave Macmillan, New York.

Report of the Joint UNECE/OECD/Eurostat Working Group on Statistics for Sustainable Development (2008), Measuring Sustainable Development. *United Nations, New York*.

Reisch, L. A. (2001). Time and wealth. *Time & Society*, *10*(2-3), 367-385.

Røpke, I. (1999). The dynamics of willingness to consume. *Ecological Economics*, *28*(3), 399-420.

Røpke, I. (2001). New technology in everyday life–social processes and environmental impact. *Ecological Economics*, *38*(3), 403-422.

Røpke, I. (2005). Consumption in ecological economics. *Online Encyclopaedia of Ecological Economics*.

Røpke, I. (2009). Theories of practice—New inspiration for ecological economic studies on consumption. *Ecological Economics*, *68*(10), 2490-2497.

Ryan, J. A. (1927). *Distributive justice: The right and wrong of our present distribution of wealth*. New York: Macmillan.

Ryan, J. (1931). High Wages and Unemployment. *Commonweal*, *13*(Jan. 7).

Samuelson, R. J. (1998) ''A Tycoon For Our Times,'' Newsweek 16 November: 65.

Sarracino, F. (2013). Determinants of subjective well-being in high and low income countries: Do happiness equations differ across countries. *The Journal of Socio-Economics*, *42*(3), 51-66.

Schor, J. B. (1991). Global equity and environmental crisis: an argument for reducing working hours in the north. *World Development*, *19*(1), 73-84.

Schor, J. B. (2005). Sustainable consumption and worktime reduction. *Journal of Industrial Ecology*, *9*(1-2), 37-50.

Schumpeter, J. A. (1934). The Theory of Economic Development (translation of second German edition by Redvers Opie). *Cambridge, MA, Harvard University*.

Scitovsky, T. (1976). The joyless economy: An inquiry into human satisfaction and consumer dissatisfaction.

Sen, A. (1983). Development: Which way now? *The Economic Journal*, *93*(372), 745-762.

Snowdon, B.,& Vane, H. R. (2005). *Modern macroeconomics: its origins, development and current state*. Edward Elgar Publishing.

Soubbotina, T. P. (2004). *Beyond economic growth: An introduction to sustainable development*. The World Bank.

Solow, R. M. (1974). The economics of resources or the resources of economics. In *Classic papers in natural resource economics* (pp. 257-276). Palgrave Macmillan, London.

Solow, R.M. (1986). On the Intergenerational Allocation of Natural Resources. *Scandinavian Journal of Economics*, vol. 88, 141–149.

Starr, M. A. (2008). Consumption, Work Hours, and Values in the Writings of John A. Ryan: Is it Possible to Return to the Road Not Taken?. *Review of Social Economy*, *66*(1), 7-24.

Stern, D. I. (1997). The capital theory approach to sustainability: a critical appraisal. *Journal of Economic Issues*, *31*(1), 145-174.

Stiglitz, J. E., Sen, A., & Fitoussi, J. P. (2010). *Mismeasuring our lives: Why GDP doesn't add up*. The New Press.

Stiglitz, J., Sen, A., & Fitoussi, J. P. (2009). The measurement of economic performance and social progress revisited. *Reflections and overview.Commission on the Measurement of Economic Performance and Social Progress, Paris*.

Stutzer, A.,& Frey, B. S. (2012). Recent developments in the economics of happiness: A selective overview. *Recent Developments in the Economics of Happiness: A Selective Overview. IZA Discussion Paper*, (7078).

Sutton, P. C.,& Costanza, R. (2002). Global estimates of market and non-market values derived from nighttime satellite imagery, land cover, and ecosystem service valuation. *Ecological Economics, 41*(3), 509-527.

Talberth, D. J., C. Cobb, et al. 2007. *The Genuine Progress Indicator 2006: A Tool for Sustainable Development*. Oakland, California: Redefining Progress.

UCS (Union of Concerned Scientists). (1992). *World scientists' warning to humanity.* Cambridge, MA:UCS.

United Nations. ().http://www.tr.undp.org/content/turkey/tr/home/sustainable-development-goals.html

United Nations. (2011). UN News http://www.un.org/apps/news/story.asp?NewsID=39084#.WOst3kXyiUk

United Nations. (2014). Conference of European Statisticians Recommendations on Measuring Sustainable Development. New York and Geneva.

Van Praag, B. M.,& Frijters, P. (1999). 21 The Measurement of Welfare and Well-Being: The Leyden Approach. *Well-being: Foundations of hedonic psychology*, 413.

Van Praag, B., & Ferrer-i-Carbonell, A. (2004).*Happiness quantified: A satisfaction calculus approach*, Oxford: Oxford University Press, UK.

Van Praag, B. M., Frijters, P., & Ferrer-i-Carbonell, A. (2003). The anatomy of subjective well-being. *Journal of Economic Behavior & Organization*, *51*(1), 29-49.

Veenhoven, R., 1993. Happiness in Nations: Subjective Appreciation of Life in 56 Nations, 1946– 1992. Erasmus University Press, Rotterdam.

Veenhoven, R. (2017). Co-development of Happiness Research: Addition to "Fifty Years After the Social Indicator Movement". *Social Indicators Research*, 1-7.

Vemuri, A. W.,& Costanza, R. (2006). The role of human, social, built, and natural capital in explaining life satisfaction at the country level: Toward a National Well-Being Index (NWI). *Ecological Economics*, *58*(1), 119-133.

Verhofstadt, E., Van Ootegem, L., Defloor, B., & Bleys, B. (2016). Linking individuals' ecological footprint to their subjective well-being. *Ecological Economics*, *127*, 80-89.

Wackernagel, M.,& Rees, W. (1996). Ecological footprint: Reducing human impact on the earth. *New Society, Gabriola Island, BC, Canada*.

Welsch, H. (2009). Implications of happiness research for environmental economics. *Ecological Economics*, *68*(11), 2735-2742.

WVS (2015). World Value Survey 1981-2014 Longitudinal Aggregate v.20150418, 2015. World Values Survey Association (www.worldvaluessurvey.org). Aggregate File Producer: JDSystems Data Archive, Madrid, Spain.

York, R., Rosa, E. A., & Dietz, T. (2009). A tale of contrasting trends: Three measures of the ecological footprint in China, India, Japan, and the United States, 1961-2003. *Journal of World-Systems Research, 15*(2), 134-146.

Zidanšek, A. (2007). Sustainable development and happiness in nations. *Energy*, *32*(6), 891-897.